

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

ANITA ABRAM

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

ANALIZA RAZVOJA E-KNJIG IN E-ZALOŽNIŠTVA

Ljubljana, maj 2012

ANITA ABRAM

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Anita Abram, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, izjavljam, da sem avtorica zaključnega magistrskega dela z naslovom Analiza razvoja e-knjig in e-založništva, pripravljenega v sodelovanju s svetovalcem dr. Mirom Gradišarjem.

Izrecno izjavljam, da v skladu z določili Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami) dovolim objavo zaključnega magistrskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

S svojim podpisom zagotavljam, da

- je predloženo besedilo rezultat izključno mojega lastnega raziskovalnega dela;
- je predloženo besedilo jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem
  - poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam v zaključnem magistrskem delu, citirana oziroma navedena v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, in
  - pridobila vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti (v pisni ali grafični obliki) uporabljena v tekstu, in sem to v besedilu tudi jasno zapisala;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami);
- se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega zaključnega magistrskega dela dokazano plagiatorstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom.

V Ljubljani, dne _____

Podpis avtorice: _____

KAZALO

UVOD	1
1 ZGODOVINSKI PREGLED RAZVOJA E-KNJIGE, TISKA IN E-ZALOŽNIŠTVA	5
1.1 Razvoj v svetu	6
1.1.1 Projekt Gutenberg	6
1.1.2 Prve elektronske knjige in razvoj v 90. letih 20. stoletja	7
1.1.3 Pojav spletnih knjigarn in nov poslovni model.....	8
1.1.4 Prvi e-bralniki in druge naprave za branje e-knjig.....	8
1.1.5 Razvoj po letu 2000	9
1.1.6 Google	10
1.2 Razvoj v Evropi in Sloveniji	11
1.2.1 Osnovne značilnosti slovenskega založništva.....	11
1.2.2 Mejniki razvoja slovenskega e-založništva.....	13
2 SEDANJOST IN PRIHODNOST E-KNJIGE IN E-ZALOŽNIŠTVA.....	15
2.1 Vzroki sprememb v založniški industriji.....	15
2.1.1 E-založništvo v Združenih državah Amerike.....	17
2.1.2 E-založništvo v Evropi in Sloveniji	17
2.2 Produkcija, prodaja in distribucija e-knjig	19
2.3 Samozaložništvo.....	21
2.4 Branje, kupovanje in uporaba e-knjig.....	22
2.4.1 Cene e-knjig	24
2.4.2 Uporaba e-knjig v univerzitetnih knjižnicah.....	24
2.5 Avtorske pravice in Digital Rights Management	27
2.5.1 Digital Rights Management	27
2.5.2 Digital Rights Management in e-knjige	28
2.5.3 Zakonodaja in Digital Rights Management	28
2.5.4 Avtorsko pravo v Sloveniji	29
2.6 Razvoj v prihodnosti.....	30
3 TEHNOLOŠKA PODPORA E-KNJIGI.....	31
3.1 Digitalni tisk in tisk na zahtevo	31
3.2 E-formati.....	32
3.3 E-bralniki	33
3.3.1 Opis in primerjava izbranih modelov.....	34
3.3.2 Prednosti in slabosti e-bralnikov	37
4 ZNANSTVENO ZALOŽNIŠTVO V DIGITALNI DOBI	38
4.1 Posebnosti znanstvenega založništva	38
4.1.1 Komunikacijski krog znanstvenega založništva	39
4.1.2 Znanstvena periodika v primerjavi z monografijami	41
4.1.3 Indeksi citiranja in faktor vpliva	42
4.1.4 Elektronsko izdajanje znanstvene periodike	44

4.1.5 Prosti dostop do znanstvenih objav na spletu	46
4.1.6 Repozičtorij.....	49
4.1.7 Licence in avtorske pravice pri znanstvenih e-revijah.....	49
4.2 Tuje znanstveno e-založništvo	50
4.3 Domače znanstveno e-založništvo	50
5 ŠTUDIJA PRIMERA: ZALOŽBA ZRC.....	54
5.1 Analiza tržnega okolja.....	55
5.2 Analiza situacije	58
5.3 Dosedanje e-izdaje	61
5.4 Zbirka Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva.....	62
5.5 Pogovori z uredniki o e-izdajah	65
5.6 Predlogi za izboljšanje	70
SKLEP.....	74
LITERATURA IN VIRI.....	76

KAZALO SLIK

Slika 1: Komunikacijski krog tiskane znanstvene revije	40
Slika 2: Komunikacijski krog elektronske znanstvene revije	41

KAZALO TABEL

Tabela 1: Uporaba e-knjig glede na predmet raziskovanja, 2008, univerza v Idahu	26
Tabela 2: Razmerje med viri financiranja Založbe ZRC 2007–2012	55

UVOD

V zadnjih letih se med založniki, knjigotržci oziroma vsemi, ki se na kakršen koli način ukvarjajo s knjigami ali jih ta tematika preprosto zanima, čedalje pogosteje pojavljajo razprave o »novem« knjžnem formatu, tj. e-knjigi. Sicer ta format ni tako nov, kot si marsikdo predstavlja, saj se je Projekt Gutenberg, pionir na področju e-knjig, začel že leta 1971. Nekateri (na primer Gomez, 2008, str. 176) so na podlagi izredne širitve uporabe interneta v 90. letih prejšnjega stoletja pogumno napovedovali celo konec tiskane knjige oziroma tiskanih medijev na splošno ter radikalno spremembo v odnosu do tiskanih besedil. Razlogi za takšne napovedi so naslednji: v digitalnem okolju so se pomembno spremenile bralne navade, uporabniki so navajeni na e-pošto, bloge ipd., kar je spremenilo način, kako ljudje dojemajo medijske izdelke. Nimajo več potrpljenja za dolge zgodbe, zaplete in kompleksne literarne junake, današnji otroci, pa tudi starejši, preživijo bistveno več časa za računalnikom kot za knjigami, časopisom že nekaj časa padajo naklade, ker bralci do informacij dostopajo predvsem prek spletnih portalov, digitalne vsebine so v primerjavi s tiskanimi bolj fleksibilne, pomemben dejavnik je tudi interaktivnost, ki je pri pasivnem branju ni. Knjige so bile nekoč morda res najboljše možno komunikacijsko orodje, vendar pa le-to danes vsekakor predstavlja internet (Gomez, 2008, str. 67–81).

Produkcija knjig je v svojem bistvu že v celoti digitalizirana, saj so »založniki že digitalizirali ves z njo povezan proizvodni in trženjski postopek« (Kovač, 2009, str. 22), kamor spadajo pisanje, prelom, korekture, lekture, priprava za tisk in dejanski natis. To pomeni, da je »razen tega, da je natisnjena na nosilcu iz papirja, v celoti izdelana s pomočjo digitalne tehnologije, prek spleta pa jo tržijo na podoben način kot digitalne glasbene datoteke« (Kovač, 2009, str. 33). Najpomembnejša tehnološka novost na področju produkcije je tisk na zahtevo ali tisk po naročilu, tudi sprotni tisk, ki omogoča poceni tiskanje manjšega števila izvodov posamezne knjige. Omogočeno je tudi izdajanje naslovov, ki v klasičnih časih ne bi imeli možnosti izida (Thompson, 2005, str. 432–436), prav tako ponatiskovanje že razprodanih knjižnih naslovov in s tem podaljševanje njihovega življenjskega cikla (Rosenthal, 2009). Digitalna distribucija vsebin ponuja »možnost, da ostanejo vse izdane knjige vedno na zalogi, ne da bi jih bilo založniku treba tudi fizično skladiščiti, kar pomembno povečuje tržne možnosti založnikov in hkrati zmanjšuje njihove režijske stroške« (Kovač, 2009, str. 107).

Še vedno pa ostaja problem distribucije e-knjig. V zadnjem času so se razvili povsem novi poslovni modeli, kajti neločljiva povezanost med vsebino in nosilcem je padla (Kovač, 2009, str. 82). Chris Anderson je v začetku tisočletja analiziral ameriški knjižni trg in razvil tezo o dolgem repu; na začetku prodajne krivulje so knjižne uspešnice, letno prodane v nekaj milijonih izvodov, rep pa sestavlja skoraj milijon knjig, letno prodanih morda le v enem izvodu (Anderson, 2009). Pomembna novost pri distribuciji knjig je pojav spletnih knjigarn, kjer z novim poslovnim modelom pri prodaji e-knjig izginejo nekateri klasični problemi, kot so skladiščenje, visoke zaloge, omejeno število naslovov na zalogi, več je

novih načinov iskanja ipd. Ostaja še problem pošiljanja knjig bralcem v primeru, da bo prevladujoči nosilec vsebine ostala tiskana knjiga. Za rešitev te težave se pojavljajo ideje, kot je Espresso Book Machine, poseben stroj za tisk na zahtevo, ki naj bi stal na javnih mestih. Ta stroj naj bi bil 300 strani dolgo mehko vezano knjigo, potem ko jo kupec na ekranu poišče po spletnem katalogu in naroči, sposoben natisniti, zvezati in obrezati v le nekaj minutah (Rugelj, 2010, str. 47).

Potem je tu še branje e-knjig. Najpomembnejša novost na tem področju je vsekakor hiter razvoj naprav za branje e-knjig in drugega tiska, t. i. e-bralnikov. To so posebne naprave, ki sicer posnemajo obliko klasične knjige, zasloni pa so drugačni kot klasični računalniški monitorji, imenujejo se e-papir, kar branje naredi do uporabnika veliko bolj prijazno. Vsako leto se izbira različnih e-bralnikov povečuje, izboljšuje se njihova kvaliteta in širi uporabnost, hkrati pa se niža cena. Najbolj znan e-bralnik je Amazonov Kindle, čeprav je od začetka izdelovanja do danes na trgu že več kot 50 različnih modelov, med katerimi niso šteti t.i. tablični računalniki, kot je Applov iPad, in druge naprave, s katerimi je danes prav tako mogoče zadovoljivo brati tekste, na primer pametni telefoni. Vsaka od teh naprav za branje e-knjig ima svoje prednosti, največ pa se seveda razpravlja o slabostih, ki preprečujejo, da bi se med uporabniki razširile podobno kot na primer elektronski predvajalniki glasbe.

Vendar kljub vsemu zaradi tehnoloških težav in nekaterih drugih specifik dožemanja ter distribucije tiska do nedavnega ni bilo pričakovati, da bi se e-knjige tako razširile med potrošniki kot na primer glasba ali filmi v elektronskem formatu. Tretje tisočletje pa z razvojem tehnologije, sploh z digitalizacijo, prinaša nove možnosti za produkcijo in distribucijo e-knjig.

Založniško polje, kjer je na področju elektronskega izdajanja vsebin prišlo do največjih premikov, je znanstveno založništvo. Komunikacijski krog znanstvenega založništva se od splošnega razlikuje v tem, da je število bralcev znanstvenih publikacij bistveno manjše, sploh v primerjavi s številom avtorjev, ki jih je vedno več, poleg tega pa so prisiljeni redno objavljati zaradi svoje poklicne kariere. Pogosto je edini kupec znanstvenih vsebin, predvsem periodike, knjižnica, ki nato te vsebine ponuja bralcem oziroma uporabnikom v izposoj. Takšne razmere so spodbudile nastanek velikih založniških hiš, ki so znanstvene e-revije združile v pakete in jih za drago naročnino prodajajo državnim knjižnicam (Kovač, 2009a). Ker tako države za isto stvar plačujejo že drugič, najprej namreč financirajo delo svojih raziskovalcev, so se v zadnjih letih pojavile močne težnje po izdajanju prostodostopnih e-publikacij. To se dogaja predvsem na področju znanstvene periodike, kjer vedno večje število revij že s pridom izkorišča prednosti takšnega načina objavljanja.

Dejstvo je, da e-knjige niso novost. Z razvojem in širitvijo interneta ter svetovnega spleta, posebej pa z razvojem e-bralnikov, se je odprlo mnogo novih priložnosti za takšno obliko vsebine. Marsikdo vidi tu ogromen potencial, ki pa ostaja relativno neizkoriščen. Na

vprašanje, ali se bo z e-knjigami kdaj koli zgodilo kaj podobnega kot z glasbo in filmom v elektronskem formatu, trenutno še nihče nima pravega odgovora. Zaenkrat kaže, da je pri knjižnih vsebinah ovir za takšen razvoj le preveč, čeprav na nekaterih področjih, predvsem v znanstvenem založništvu, nova oblika publiciranja ponuja toliko prednosti, da bi že lahko celo izpodrinila klasično, tiskano.

Definicije pojmov: Kar se tiče definicij glavnih pojmov, ki jih obravnavam v magistrski nalogi, naj uvodoma zapišem, da so le-te samo na videz preproste, dejansko pa predmet precej obsežnih polemik, predvsem v strokovnih krogih, med bibliotekarji, založniki, knjigarnarji. Ker definicije niso osrednji fokus tega dela, jih bom zelo poenostavila.

Knjiga in njena fizična oblika, kodeks – v knjižni blok zvezani in med platnice vpeti listi, je v Evropi že pred približno 2000 leti postala prevladujoča oblika hranjenja in posredovanja besedil. V svojem času je povzročila podobno radikalne spremembe kot na primer izum tiska pred 500 leti ali pojav interneta v 80. letih prejšnjega stoletja. Knjiga vzpostavlja svojevrsten komunikacijski krog: za izid knjige avtor potrebuje založnika, ki poskrbi, da tiskarji knjigo natisnejo, hkrati založnik med rokopisi izbere tiste, za katere oceni, da so dovolj družbeno relevantni, da se mu bo investicija povrnila. Knjiga nato s pomočjo knjigotržcev pride do bralca, ki knjigo kupi in prebere, nato pa morda z avtorjem stopi v tak ali drugačen polemični odnos. Takšen komunikacijski krog je bil zadnjih nekaj sto let mogoč zaradi dejstva, da sta pri tiskani knjigi vsebina in njen nosilec neločljivo povezana. Elektronsko knjigo pa od tiskane najbolj loči prav dejstvo, da te povezanosti ni več (Kovač, 2007, str. 16–18).

Elektronska knjiga, tudi e-knjiga ali digitalna knjiga, je publikacija v obsegu knjige v digitalni obliki, ki vključuje tekst, slikovno gradivo ali oboje skupaj, je digitalna ustreznica klasični knjigi, ki jo beremo na elektronskih medijih, tj. na računalniku, telefonu, na elektronskih bralnikih ipd. (Hladnik, 2009). E-knjiga je včasih digitalizirana oblika klasične verzije, včasih pa obstaja samo v elektronski obliki.

Založništvo je gospodarska dejavnost, ki se ukvarja z zalaganjem knjig, revij in drugih publikacij. Založništvo ima funkcijo izdajanja, zalaganja in razpečevanja knjige (Žnideršič, 1981, str. 11). Elektronsko založništvo je po analogiji torej dejavnost, ki se ukvarja z izdajanjem, zalaganjem in razpečevanjem elektronskih knjig. Od klasičnega se pomembno razlikuje še v poslovnem modelu. Klasični knjižno-založniški model namreč temelji na dejstvu, da sta vsebina in njen nosilec neločljivo povezana, in pade v trenutku, ko začnejo vsebine prosto plavati med nosilci (Kovač, 2007, str. 16).

Zato je razumljivo, da se e-založništvo ukvarja tudi z nosilci e-knjig, t. i. e-bralniki. Elektronski bralniki so trenutno najboljše naprave, s katerimi lahko beremo e-knjige. To so naprave z večjim zaslonom, za katerega se je uveljavilo poimenovanje e-papir. Zaslon vsebuje električno nabite delce pigmenta, ki jim naprava spreminja razporeditev in tako

določene dele zaslona napravi svetle, druge pa temne. Kontrast prikaza je nekje na ravni časopisnega papirja in se z e-bralniki novih generacij stalno izboljšuje. Velika večina poleg branja omogoča še poslušanje glasbe v formatu MP3.

Namen in cilj magistrskega dela: Namen magistrskega dela je s primerjalno analizo stanja v svetu in pri nas ugotoviti, kje smo v razvoju e-knjig in e-založništva pravzaprav danes. S pomočjo literature, člankov in rezultatov empiričnih raziskav želim ugotoviti, do kakšne mere so se napovedi o prihodnosti e-knjig že uresničile in kakšni so na podlagi današnjega stanja trendi za prihodnost. Raziskati želim vzroke, zakaj napredek v smeri elektronskega formata pri knjigah ni tako hiter kot pri drugih medijih, predvsem pri glasbi in filmu. V poglavju o e-bralnikih z opisom njihovih lastnosti in s primerjavo nekaterih najbolj razširjenih modelov ugotavljam vzroke, zakaj se med uporabniki niso razširili tako, kot je bilo sprva pričakovano. Posebno poglavje namenjam znanstvenemu založništvu, kjer raziskujem vzroke, zakaj je ravno tu prišlo do največjega razmaha e-založništva, in ugotavljam, kako se je polje znanstvenega založništva usmerilo v elektronsko izdajanje, katere so pri tem prednosti in slabosti. Primerjam tudi stanje v tujini s stanjem v Republiki Sloveniji (v nadaljevanju RS ali Slovenija). V empiričnem delu predstavljam primer slovenske znanstvene založbe, ki je dela v elektronski obliki začela izdajati leta 2007. Ugotavljam, kakšno je trenutno stanje, in na podlagi pogovorov z uredniki poskušam oblikovati smernice prihodnjega delovanja založbe, ki bi hkrati lahko pomagale reševati trenutne splošne, organizacijske in finančne težave ter pomagale oblikovati strategijo prihodnjega delovanja založbe, da bi čim bolj spretno krmarila med izdajanjem del tako v tiskani kot tudi v elektronski obliki.

Cilj naloge je, da skupaj s teoretičnimi dognanji strokovnjakov in lastnimi opažanji ter ugotovitvami poskušam obravnavani založbi in založbam, ki se srečujejo s podobno problematiko, priporočiti ravnanje z elektronskimi izdajami, tako knjigami kot periodiko, uporabo najuspešnejših poslovnih modelov in splošno delovanje na knjižnem trgu v prihodnosti. Predvsem pri izdajanju e-revij in člankov namreč opažam za znanstvene založbe veliko priložnost. Pri znanstvenem publiciranju so v ospredju določene specifike, pri katerih ravno e-format in sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija ponujata veliko možnosti za večjo prepoznavnost, citiranost in s tem uspešnost posameznih avtorjev in založb.

Metode dela: Magistrsko delo najprej vsebuje analitični pregled strokovne literature, razprav, raziskav in člankov tujih ter domačih avtorjev, večinoma strokovnjakov s področja obravnavane teme. Za lažje razumevanje in predstavbo poleg analize strokovnih dognanj navajam tudi nekaj praktičnih primerov oziroma rezultatov empiričnih raziskav na temo e-knjig in e-založništva v svetu in doma. Analiza je opravljena predvsem z opisno in primerjalno metodo ter združevanjem spoznanj različnih avtorjev.

Praktični del naloge je opravljen z opisno metodo. Pogovori z uredniki obravnavane založbe so opravljeni prek e-pošte na podlagi vprašalnika, pripravljenega za vsak inštitut posebej. Nato uporabljam še induktivno-deduktivno metodo za nabor sklepov o dosedanjem delu. Na podlagi teh oblikujem smernice za delovanje in razvoj v prihodnosti.

Pri izdelavi magistrskega dela uporabljam tudi teoretična znanja, pridobljena med podiplomskim študijem, in praktično znanje, ki sem ga pridobila v 9 letih dela v prodaji znanstvene založbe.

Magistrsko delo je sestavljeno iz 5 glavnih poglavij, ki so razdeljena v podpoglavja. V uvodnem poglavju na kratko opredeljujem problematiko, namen in cilj magistrskega dela. Prvo poglavje zajema kratek zgodovinski pregled razvoja e-knjig in e-založništva v svetu in Sloveniji. Prvo od ključnih je drugo poglavje, kjer natančneje razdelam problematiko. Najprej raziskujem vzroke sprememb v založniški industriji v zadnjih 20, 30 letih. V podpoglavjih ugotavljam, kakšne so te spremembe, in na koncu predstavljam nekaj možnih poti razvoja v prihodnosti. Ker se mi zdi prav tehnologija za branje e-knjig ključna za počasnejši razvoj e-knjig v primerjavi z drugimi vsebinami, ji namenjam posebno poglavje, v katerem najprej opisujem digitalni tisk, nato formate, v katerih se e-knjige pojavljajo, in nato še naprave za branje, e-bralnike. V naslednjem poglavju predstavljam znanstveno založništvo, njegove posebnosti in značilnosti ter razvoj v digitalni dobi. Na podlagi strokovne literature primerjam stanje v svetu in doma. Praktični del naloge predstavlja zadnje poglavje, kjer predstavljam domačo znanstveno založbo, analiziram trenutno stanje, v pogovoru z uredniki o e-izdajah ugotavljam, koliko priložnosti založba trenutno izkorišča, in na podlagi teh ugotovitev podajam smernice za nadaljnje delovanje na tem področju, ki bodo morda prišle prav tudi kateri drugi znanstveni založbi.

1 ZGODOVINSKI PREGLED RAZVOJA E-KNJIGE, TISKA IN E-ZALOŽNIŠTVA

Prve e-knjige v svetu so se pojavile že v 70. letih prejšnjega stoletja, vendar je do pravega razmaha prišlo kasneje, v 90. letih, skupaj z razširitvijo interneta. Tega so tržniki vseh panog, tudi založniki, kmalu začeli uporabljati tudi kot trženjsko orodje in pojavile so se spletne knjigarne, ki so v začetku prodajale tiskane knjige, kmalu je sledila usmeritev tudi v e-knjige. Takšna usmerjenost je vodila do mnogo sprememb tako na področju tehnologije kot v pojavu novih poslovnih modelov. Prvemu valu navdušenja sta sledila krajše obdobje počasnejšega razvoja in ugotavljanje vzrokov, zakaj se e-knjige niso razširile tako, kot so sprva napovedovali. V zadnjih nekaj letih se na področju e-založništva, predvsem znanstvenega, ponovno veliko dogaja, in tako svetovne kot tudi domače založbe so praktično prisiljene slediti spremembam ter se jim v čim večji meri prilagajati.

1.1 Razvoj v svetu

E-knjige in e-založništvo so se najprej in najhitreje začeli razvijati v Združenih državah Amerike (v nadaljevanju ZDA), od prvih e-knjig do današnjega razmaha e-založništva pa je preteklo dobrih 40 let. Napredek je bil možen zaradi naglega razvoja tehnologije, ki je vseskozi učinkovito podpirala koncept e-knjige in omogočala njeno distribucijo do uporabnikov oziroma bralcev.

1.1.1 Projekt Gutenberg

Za začetek zgodovine e-knjig lahko štejemo Projekt Gutenberg. Njegov avtor Michael Hart je leta 1971 prišel na idejo, da bi splošni javnosti omogočil prost dostop do knjižnih del v elektronski obliki. Imel je prost dostop do računalnika, ki je bil del enega izmed 15 vozlišč računalniškega omrežja, ki je kasneje postalo internet. Tako je nastala najstarejša digitalna knjižnica, ki je danes največji ponudnik prostodostopnih knjig na internetu (Lebert, 2008). V svoji ponudbi ima več kot 33.000 del, ki so jim že potekle avtorske pravice. Večinoma gre za dela klasikov (na primer Shakespeare, Dante). Sprva se je s projektom ukvarjal samo avtor, občasno je imel nekaj sodelavcev, ki so mu pomagali pri tipkanju ali optičnem zajemu knjig. V 90. letih prejšnjega stoletja je skupaj s popularnostjo interneta svoj izbruh doživel tudi projekt, pri katerem danes sodeluje več 10.000 prostovoljcev v različnih skupinah z vsega sveta (Project Gutenberg, 2011).

Vse knjige so digitalizirane in dostopne v formatu Plain Vanilla ASCII (angl. *American Standard Code for Information Interchange*), ki se je izkazal za najboljšega do danes. Je namreč edini format, ki je združljiv z 99 % strojne in programske opreme. Teksti so digitalizirani z optičnimi čitalniki s pomočjo tehnike OCR (angl. *Optical Character Recognition*) in nato pregledani s strani korektorjev, ki popravijo napake, preden je knjiga javno objavljena (Lebert, 2008).

V začetku so bile e-knjige Projekta Gutenberg le v angleškem jeziku, leta 1998 pa so se jim pridružile prve knjige v drugih jezikih, aprila 2008 so jih našteali že 55 (Lebert, 2008, str. 7). Kot ovira pri nadaljnjem širjenju obsega prostodostopnih knjig, predvsem del, ki so izšla po letu 1923, se kaže zakonodaja o avtorskih pravicah, ki je v 20. stoletju precej strožja, kot je bila prej. Na iztek avtorskih pravic je treba čakati od 75 do 95 let, seveda pa je zakonodaja še različna v različnih državah, razen izjem; približno 10 % knjig, izdanih v letih 1923–1960, nima obnovljenih avtorskih pravic (Project Gutenberg, 2011).

Glavni namen projekta je zagotoviti čim širšo dostopnost informacij, tekstov, knjig, ki bi jih uporabniki lahko enostavno prenašali na svoje računalnike oziroma druge naprave za branje, jih preprosto uporabljali, navajali in iskali.

1.1.2 Prve elektronske knjige in razvoj v 90. letih 20. stoletja

Če kot definicijo vzamemo, da je e-knjiga vsak tekst v elektronski obliki, ki je strukturiran kot knjiga, so le-te v bistvu z nami že od vsega začetka računalništva. Že precej let nazaj so se pojavili priročniki za uporabo strojne in programske opreme na CD-ploščah (angl. *Compact Disc*). Vendar je bil v tem primeru v ospredju ekonomski vidik: manj stroškov za proizvajalca in boljša uporabnost ter hitrejši čas iskanja za potrošnika. Te e-knjige pač niso spreminjale nakupovalnih in bralnih navad množice ljudi (Mele, 2010, str. 2–4).

Pravzaprav ne obstaja enotno mnenje, katera je bila prva »prava« e-knjiga. Za začetnika na tem področju pa se najpogosteje navaja Projekt Gutenberg, ki je kot prvo digitaliziral Deklaracijo o neodvisnosti ZDA.

V začetku 90. let 20. stoletja smo bili priče začetku izjemne širitve interneta med uporabniki: decembra 1997 je imel 100 milijonov uporabnikov, decembra 2000 že 360 milijonov, danes pa ima več kot 2 milijardi uporabnikov, kar predstavlja več kot 30 % svetovne populacije (Internet World Stats, 2012). Leta 1993 je študent John Mark Ockerbloom ustanovil The Online Books Page, spletno stran, ki lajša dostop do e-knjig, ki so prostodostopne na internetu. Leta 1999 je stran ponujala povezave do 12.000 e-knjig, leta 2009 že več kot 30.000 e-knjig (Lebert, 2009, str. 18).

Naslednji mejnik predstavlja leto 1994, ko so se nekateri založniki odločili, da uporabijo internet kot novo trženjsko orodje. National Academy Press je bil prvi od založnikov, ki je objavil nekatera dela v elektronski obliki na internetu, v celoti in prostodostopna, seveda s privoljenjem avtorjev. Že tako zgodaj se je pokazalo, da je s takšno objavo možnost prodaje tiskanih izvodov enake vsebine večja. Digitalno publiciranje je postalo vsesplošno (angl. *mainstream*) leta 1997. Sploh za izobraževalne, akademske in znanstvene založnike je takšno publiciranje pomenilo cenejše rešitve, poleg tega se pri e-publikacijah zelo enostavno dodajajo najnovejši popravki in spoznanja (Lebert, 2009, str. 20–21).

Leta 1996 se je na spletu začelo pojavljati vedno več tekstov, predvsem časopisi in revije, najbolj znani so Times Online, The Economist, Focus, Der Spiegel, Le Monde, Liberation, El Pais, so začeli ponujati del svoje vsebine ali tudi celotno vsebino, nekateri prostodostopno, drugi za plačljivo naročnino. Nastali so tudi prvi izključno elektronski časopisi in revije (Lebert, 2009, str. 29–30).

V letih 1998 in 1999 splet zavzamejo knjižnice. Začne se digitalizacija tiskanih tekstov in njihova objava na spletu, razvijajo se digitalne knjižnice, ki eksistirajo skupaj z običajnimi. Knjižničarstvo postane zelo »računalniška« panoga, baze podatkov in katalogi so namreč s pomočjo računalnikov in računalniške tehnologije postali precej lažje obvladljivi. S povezovanjem računalnikov v mreže sta postala združevanje in urejanje baz podatkov preprostejša (Lebert, 2009, str. 35).

1.1.3 Pojav spletnih knjigarn in nov poslovni model

Leta 1995 je po tržni raziskavi, ki je pokazala, da je knjiga najprimernejši izdelek za prodajo prek interneta, začela delovati prva spletna knjigarna Amazon.com. Začela je z 10 zaposlenimi in 3 milijoni knjig v katalogu, svojo dejavnost pa je kmalu začela širiti in tako postala ena izmed največjih spletnih trgovin in ponudnikov storitev. Leta 2010 je imela že več kot 30.000 zaposlenih (Amazon, 2012).

Celo ustanovitelj Amazona Jeff Bezos ni pričakoval tako hitrega uspeha. Razlogov zanj je več. Dobra lastnost spletnih knjigarn je, da nimajo omejenega prostora na svojih policah, zato je izbira ogromna. Z novo tehnologijo je prav tako veliko lažje zbirati informacije o nakupovalnih navadah potrošnikov in javnem mnenju ter se zelo hitro odzvati na vse to (Anderson, 2009, str. 64).

Z razširitvijo spleta, pojavom spletnih knjigarn in drugih spletnih trgovin se je oblikoval povsem nov poslovni model, ne samo za prodajo knjig, ampak tudi za vse druge medije in industrijo zabave na splošno. Neomejena izbira razkriva pravo resnico o tem, kaj potrošniki pravzaprav želijo in kako hočejo te stvari uporabljati. Ljudje brskajo globoko po katalogih in dolgih seznamih ponujenih naslovov. Več izdelkov najdejo, več jim jih je všeč. Izkaže se, da njihov okus ne spada tako zelo v glavni tok, kot so mislili do sedaj, ali pa so jim tako dopovedovali oglaševalci, na uspešnice osredotočena kultura in pomanjkanje izbire. Podatki in trendi s področja tovrstnih storitev kažejo, da bo prihajajoča ekonomija digitalne industrije zabave izrazito drugačna od današnje industrije množičnega trga, ki se vrti v glavnem okrog umetno ustvarjenih uspešnic. V 21. stoletju se bo večina poslov vrtela okoli nič, okoli dolgega repa (Anderson, 2009, str. 39).

1.1.4 Prvi e-bralniki in druge naprave za branje e-knjig

Leta 1996 so se pojavile naprave Personal Digital Assistant (v nadaljevanju PDA-ji), na katerih so ljudje tudi brali e-knjige. Do leta 2002 je bil Palm Pilot kljub hudi konkurenci vodilni v prodaji tovrstnih naprav. Iz PDA-jev so se razvili pametni telefoni, ki jih veliko ljudi uporablja tudi za branje e-knjig (Lebert, 2009, str. 76).

Prve naprave, posebej namenjene za branje e-knjig, so se pojavile leta 1998 (Rocket eBook, EveryBook, SoftBook in Millenium eBook). Oktobra 2000 je podjetje Gemstar-TV Guide International predstavilo napravo Gemstar eBook. Kljub temu da so izboljšali kvaliteto predhodnikov in znižali ceno, je bila prodaja še vedno precej pod pričakovano in junija 2003 je podjetje ustavilo prodajo tako bralnikov kot tudi e-knjig (Lebert, 2009, str. 78–80).

E-bralnikov in drugih naprav za branje e-knjig je preveč, da bi vse predstavila na tem mestu, zato za namen osnovnega pregleda omenjam samo najbolj znane. Več o e-bralnikih

in primerjavo nekaterih najbolj znanih modelov navajam v poglavju 4.3.1. Novembra 2007 je Amazon predstavil svoj prvi e-bralnik, imenovan Kindle. Istega leta je francosko podjetje Bookeen ponudilo Cybook Gen3. Novembra 2009 je Barnes & Noble izdelal Nook. Januarja 2010 je sledil Apple z napravo iPad, ki sicer spada med tablične računalnike, vendar ga vseeno omenjam na tem mestu zaradi časovnega pregleda pojavljanja naprav za branje e-knjig.

1.1.5 Razvoj po letu 2000

Leto 2000 je bilo prelomno za »večjezični« internet – za vsebino in uporabnike, saj je poleti leta 2000 število neangleško govorečih uporabnikov doseglo 50 %. Prvi korak k večjezičnosti je bila razširitev kode ASCII, njena najnovejša različica pa je Unicode, ki upravlja s kar 65.000 različnimi znaki in potencialno lahko združi vse svetovne jezike na enem računalniku. Leta 2001 je nastala ideja Creative Commons (v nadaljevanju CC), ki je prerasla v globalno gibanje. Ustvarjalcem ponuja vnaprej pripravljene licence, s katerimi jasno določijo dovoljene in nedovoljene uporabe svojih del, tako da lahko le-ta svobodneje krožijo med uporabniki (Lebert, 2009). Od leta 2005 pa so na voljo tudi slovenske različice licenc, napisane v slovenskem jeziku in prilagojene našemu pravnemu redu (Creative commons, 2012). Znanstvena CC je nastala leta 2005 kot veja CC, da bi oblikovala strategije in orodja za hitrejše, bolj učinkovito in spletno podprto znanstveno raziskovanje. 2007 je nastala še veja ccLearn, posvečena realizaciji polnega potenciala interneta za podporo odprtemu učenju in odprtim virom izobraževanja (Lebert, 2009, str. 55).

Spletna mreža znanja se je začela vzpostavljati leta 2002. Massachusetts Institute of Technology je z iniciativo Open Course Ware na spletu ponudil prostodostopnega nekaj svojega gradiva z namenom promovirati odprto razširjanje znanja. Količina gradiva se je kmalu bistveno povečala, pridružili so se tudi drugi ponudniki. Med drugim je leta 2001 začela nastajati tudi trenutno najbolj poznana spletna enciklopedija Wikipedia (Lebert, 2009, str. 62).

Založniki so e-knjige najprej začeli tržiti na svojih spletnih straneh ali v spletnih knjigarnah (Amazon.com, Barnes & Noble.com). Leta 2000 so nastale spletne knjigarne, namenjene trženju izključno e-knjig (Palm Digital Media preimenovana v Palm eBook Store, Mobipocket, Numilog). Založbe so množično začele digitalizirati svoje izdaje, uporabniki pa so se že privadili branju le-teh na računalnikih, telefonih in drugih bralnih napravah. Leto 2003 je bilo prelomno za trg e-knjig; vse več je bilo hkrati izdanih v tiskani in elektronski verziji, prodaja e-knjig se je precej povečala. Na voljo so bili različni formati: Portable Document Format (v nadaljevanju PDF), Literature (v nadaljevanju LIT), Product Representation Compact (v nadaljevanju PRC) in drugi, vključno s formatom Open eBook (v nadaljevanju OeB), ki je postal standard za e-knjige. Leta 2005 je OeB nadomestil format Electronic Publication (v nadaljevanju ePub), globalni standard za e-knjige s PDF. Datoteke, ki so kreirane z novjšimi verzijami programa Adobe Acrobat, so

vse kompatibilne s formatom ePub. Leto 2004 zaznamuje vse večja kreativnost avtorjev, ki svoja dela objavljajo na spletu. Nekateri so navdušeni nad povečano in izboljšano možnostjo komunikacije z bralci (prek e-pošte, komentarjev na blogih ipd.), drugi ugotavljajo in se učijo, kako možnost uporabe hiperpovezav vpliva na njihov način pisanja in ga razširja v nove dimenzije, predvsem s povezavami do zvoka in slik (Lebert, 2009, str. 67). Nastale so napredne e-knjige¹ (angl. *enhanced e-books*), ki vključujejo tudi slike, zvok in videoposnetke, najprej na področju otroške literature.

1.1.6 Google

Leta 2004 e-knjige začnejo zanimati Google. Beta verzija Google Printa je zaživela maja 2005. Pol leta prej je prvi del Google Printa uporabnikom omogočal ogled izvlečkov e-knjig in spletno naročanje le-teh. Dva meseca kasneje je drugi del projekta naslovil knjižnice, da bi z digitalizacijo in povezavo svojih zbirk zgradile svetovno digitalno knjižnico. Avgusta 2005 je bil projekt brez vnaprejšnjega opozorila zaustavljen, pojavile so se prve tožbe v zvezi s kršenjem avtorskih pravic. Leto pozneje je projekt znova zaživel, tokrat z novim imenom Google Books, ki je ponujal knjige, digitalizirane v knjižnicah, ki so v letih 2006 in 2007 počasi pristopale k projektu (California, Harvard, Stanford, Michigan, Oxford, Virginia idr.). Od avtorsko zaščitene del so bili na voljo izvlečki, preostalo pa v celotnem obsegu (Lebert, 2009, str. 72).

Po dveh letih pogajanj je bil leta 2008 dosežen sporazum med Googlom in založniško industrijo, da bo Google z odškodnino kompenziral pravico, da prosto objavi na milijone knjig. Istega leta je Google najavil vključitev časopisov in revij v Google Books. Leto 2009 je zaznamovala predstavitev programa, ki bi založnikom omogočal direktno prodajo e-knjig prek Googla. Na drugi strani je sledila prva večja izguba za projekt, saj je francosko sodišče ustavilo optično zajemanje knjig, izdanih v Franciji, ker je bilo v nasprotju z zakonodajo o avtorskih pravicah. Leta 2010 so se kot tožniki oglasili še vizualni umetniki (fotografi, ilustratorji in drugi), ki doslej niso bili zajeti v kompenzacijo avtorskih pravic. V maju je bil najavljen projekt Google Editions – Googlova spletna knjigarna, ki bo tekmovala z Amazonom, Barnes & Noblom, Applom in drugimi velikani internetne (malo)prodaje. V nasprotju z drugimi je Google Editions izključno spletni projekt, ki za branje tekstov ne zahteva posebnih naprav (e-bralnikov). V juniju se je število optično zajetih knjig povzpelo prek 12 milijonov. Avgusta je Google najavil, da bo do konca desetletja digitaliziral vse znane obstoječe knjige. Decembra je začel s projektom Google Editions v ZDA (Googlova zgodovina, 2012).

---

¹ Ker nisem našla prevoda za *enhanced e-books*, uporabljam termin napredne e-knjige.

1.2 Razvoj v Evropi in Sloveniji

Dejstvo je, da razvoj e-založništva v Evropi, sploh pa v Sloveniji, precej zaostaja za ameriškim. Prvi in največji razlog gre verjetno iskati v jezikovni pestrosti področja, ki predstavlja pomembno oviro, da bi se pojavili servisi ali ponudniki knjižnega blaga in storitev na mednarodni ravni. Problem je tudi standardizacija tehnologij in njihova skupna uporabnost. Poleg tega nobeden od največjih svetovnih e-založnikov in e-knjigotržcev ni iz Evrope. Po posameznih državah je stanje različno in težko ugotovljivo.

Malo je raziskav na temo založništva v Evropski uniji (v nadaljevanju EU), njihove ugotovitve pa kažejo, da je na ravni posameznih držav pogosto nemogoče natančno ugotoviti povsem temeljna dejstva, kot so promet založnikov, povprečne prodane naklade, število zaposlenih v panogi, število založnikov, produktivnost (Kovač, 2002, str. 2–4).

1.2.1 Osnovne značilnosti slovenskega založništva

V začetku 90. let je bilo v Sloveniji približno 20 knjižnih založb, od tega 3 velike: Mladinska knjiga (v nadaljevanju MK), Državna založba Slovenije (v nadaljevanju DZS) in Cankarjeva založba (v nadaljevanju CZ), nekaj srednjih in večina malih založb. Na leto je izšlo približno 2.000 naslovov. S privatizacijo je večina tedanjih založb propadla, sploh majhne in srednje. Do sprememb je prišlo tudi pri največjih: DZS je izstopila iz klasičnega knjižnega založništva in ostala predvsem v učbeniškem segmentu, v svojih knjigarnah so prodaji knjig namenili le še manjši del prostora; leta 2004 se je CZ zaradi neustreznih in neugodnih lastniških razmerij pripojila k MK, ki je v zadnjih letih postala celo mednarodna založba, precej prisotna na trgih bivše Jugoslavije. Po letu 1990 je nastalo precej novih slovenskih založb, zelo različnih glede na svoje delovanje in na literaturo, ki jo izdajajo. Število letno izdanih naslovov se je povečalo na več kot 5.000. Založba MK na slovenskem trgu ustvari več kot 40 % prometa. Segment knjigotrštva je pogosto poligon za različne poslovne igre in izigravanje posameznih založnikov, predvsem knjige neprofitnih založb vse težje najdejo mesto v knjigarnah. Posebnost slovenskega založništva je še v tem, da ga ne obvladujejo založniške multinacionalke, ki so nastale v 70. in 80. letih prek več valov združevanj in povezovanj velikih svetovnih založb. Značilno za slovenske založnike je še to, da so navpično povezani s knjigotrškim segmentom oziroma imajo v svoji lasti tudi knjigarne (Rugelj, 2010, str. 59–60).

Slovenski model državne podpore knjigi v osnovi povzema francoski pristop, podporo usmerja v vse člene verige knjige. Z vse bolj poudarjenimi oblikami neposrednih podpor ustvarjalcem pa se zgleduje tudi po švedskem modelu. Do leta 2009 je državno podporo knjigi izvajalo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, od takrat pa Javna agencija za knjigo Republike Slovenije (v nadaljevanju JAK). Podpora je torej zelo raznovrstna in se nanaša na naslednje segmente: avtorski, produkcijski, promocijski, knjižnični, knjigarski in bralski. Sofinanciranje knjižne produkcije ima ob cilju, da zagotavlja ustrezen delež

izvirnega in prevedenega leposlovja ter humanistike znotraj vseh izdanih knjig, tudi cilja, da se ustrezno ovrednoti avtorsko delo in da se knjigo naredi cenovno dostopno, kar pa vsaj v sredini prvega desetletja tretjega tisočletja ni bilo najboljše doseženo (Grilc, 2007, str. 12–51). Vsako leto se proračunska sredstva za podporo knjig znižujejo, zato mora državna politika uvesti nekakšen mehanizem, ki bi omogočal, da bi sofinanciranje knjig zagotavljalo doseganje zastavljenih ciljev.

Za slovenski knjižni trg je značilno tudi to, da znaten delež naklade posamezne knjige odkupijo knjižnice, in prav ta odkup je za marsikaterega malega založnika eden od ključnih virov preživetja. V zadnjih letih državna podpora knjižnicam upada, poleg tega sploh ne obstaja nadzor nad tem, kakšno literaturo le-te odkupujejo z državnimi sredstvi. Po osnovni logiki zadovoljevanja bralskih potreb v glavnem odkupujejo trivialno literaturo, tako se položaj nekomercialnih založnikov še slabša (Rugelj, 2010, str. 199–204).

Slovenske knjige so obdavčene po znižani (8,5 %) stopnji davka na dodano vrednost (v nadaljevanju DDV). V preteklosti je imela država težnje po uvedbi enotne davčne stopnje, pri čemer knjige ne bi bile izvzete. Po drugi strani pa so založniki in knjigotržci že večkrat dali pobudo o uvedbi ničelne davčne stopnje za knjigo, kar bi po zgledu tujih držav veliko pripomoglo k izboljšanju položaja.

V Sloveniji sta precej težavni tudi distribucija in prodaja knjig. Trenutno deluje le ena močna knjigarniška mreža, ki jo ima v lasti MK, in šteje okrog 50 trgovin. Zaradi monopolnega položaja je ta zlasti po letu 2005 začela poostrovati tržne in prodajne kriterije za uvrstitev knjig drugih založnikov v svoje knjigarne. V zadnjih 20 letih se je sicer pojavilo kar nekaj manjših, neodvisnih knjigarn, ki pa so zaradi slabih poslovnih rezultatov morale zapreti svoja vrata. Slaba maloprodajna mreža ima tako za posledico nižjo prodajo od pričakovane, kar prispeva k nižjim nakladam in višjim cenam knjig. V Sloveniji ni celovitega spletnega portala. Obstaja nekaj posameznih spletnih knjigarn, vendar je njihova ponudba skromna. Večinoma prodajajo le knjige svoje založbe. Iskanje določenega naslova je po slovenskih spletnih knjigarnah tako izrazito nepraktično in marsikoga odvrne od takšnega kupovanja knjig (Rugelj, 2007, str. 185).

Poslovna politika velike večine knjigarn je za založnike precej neugodna. Princip prodaje je v glavnem komisijski, pri čemer založnik ostane lastnik knjige, dokler ta ni prodana. Šele takrat knjigarna sporoči to založniku, ki izstavi račun z rokom plačila od 30 do 90 dni. Popust za komisijsko prodajo ni bistveno nižji kot za fiksni odkup, oba se gibljeta med 30 in 40 % od prodajne cene knjige, kar na knjigarne ne deluje stimulatивно. Knjige lahko tudi kadar koli vrnejo založniku in tako se precej manj trudijo za prodajo, kot če bi bile le-te njihova last in zaloga njihovo breme.

Takšen princip prodaje knjig bi moral stimulirati nastanek novih knjigarn, do česar pa ne pride zaradi razmerij moči na slovenskem knjižnem trgu, saj največji knjigotržci, ki so

hkrati tudi založniki, ovirajo nastop novih s tem, da jim odtegujejo svoj program ali pa jim zastavljajo nemogoče tržne pogoje (Rugelj, 2010, str. 191).

1.2.2 Mejniki razvoja slovenskega e-založništva

Slovenija na področju e-založništva zaostaja tudi za razvitejšimi evropskimi državami. V nadaljevanju opisujem glavne mejnike v razvoju slovenskega e-založništva od leta 2000.

Prve elektronske izdaje: V začetku tisočletja sta največ elektronskih izdaj izdala dva takrat največja slovenska založnika, MK in DZS. Med temi so bolj ali manj prevladovali trije tipi prodajno uspešnih elektronskih vsebin: lokalizirani multimedijски naslovi za otroke, izvorni elektronski slovarji in lokalizirani jezikovni tečaji – vse to na CD-ROM-ih (angl. *Compact Disc Read-only-memory*). Založnika sta se odločila za ponudbo takšnih vsebin, za katere sta domnevala, da se bodo dobro prodajale. Prve elektronske uspešnice v Sloveniji so bili elektronski slovarji in tečaji tujih jezikov. Za proizvodnjo elektronskih slovarjev na CD-ROM-ih je večinoma zaslužno podjetje Amebis, ki je v ta namen razvilo uporabniški vmesnik oziroma povezovalni program ASP za celotno serijo slovarjev, naknadno pa še druge povezovalne ali dopolnilne elektronske aplikacije. Največja projekta e-založništva na prelomu tisočletja sta bila prenos obsežne Enciklopedije Slovenije v elektronsko obliko (MK) in elektronska različica Velikega splošnega leksikona (DZS) (Pucer, 2003, str. 111–115).

Prve brezplačne e-knjige: Prve e-knjige, objavljene na spletu, so bile brezplačne; v strokovni in znanstveni literaturi sta bili prvi Kiberpank v literaturi, magistrsko delo avtorice M. Krevel, in Biomreže, mišljenje in zavest, delo avtorja M. Peruše, objavljeni na spletni strani DZS. Pionir med literarnimi deli pa je Miha Mazzini in njegov sloviti roman Drobčinice, ki ga je na svoji spletni strani ponudil leta 2002 (Pucer, 2003, str. 115).

Prva prostodostopna znanstvenoraziskovalna dela: Tu velja omeniti prof. Mirana Hladnika s Filozofske fakultete, ki je na podlagi izkušenj iz tujine v humanistične vede vnesel zanimanje in predstavil računalniške metode za analize pripovedne proze. Vsa svoja dognanja že leta ponuja prostodostopna javnosti prek svoje spletne strani (Hladnik, 2012).

Virtualna slovenska knjigarna Beseda: Prof. Miran Hladnik je začel tudi zbirati slovenske leposlovne klasike s potečenimi avtorskimi pravicami in jih prirejati za objavo na spletu. Ta besedila in še številna nova je v enotno obliko v formatu PDF uredil Franko Luin, na Švedskem živeči slovenski oblikovalec tipografij in elektronskih publikacij, in jih dal v brezplačno uporabo v virtualni spletni knjigarni Beseda, ki ponuja 297 knjig (Pucer, 2003, str. 115).

Ruslica: Oktobra 2008 je založba Časopisno založniško podjetje Večer d. d. odprla Ruslico – prvo založbo in knjigarno e- knjig v Sloveniji. Ponudbo so začeli z več kot sto

naslovi različnih zvrsti slovenskih in v slovenščino prevedenih tujih avtorjev. Cene e-knjig se gibljejo od 2 do 10 €. Knjige v Večerovi založbi so narejene v formatu LIT za program Microsoft Reader in v drugih formatih za različne e-bralnike: ePub, Rich Text Format (v nadaljevanju RTF), MOBI in Fiction Book (v nadaljevanju FB2) (Ruslica, 2012).

Digitalna knjižnica Slovenije: Med letoma 1996 in 2003 se je v Narodni in univerzitetni knjižnici (v nadaljevanju NUK) začelo obdobje digitalizacije. Na osnovi izsledkov sodobne knjižnične in informacijske znanosti ter določitve najpomembnejših dejavnikov, ki bodo vplivali na prihodnji razvoj evropskih znanstvenih knjižnic, so leta 2003 opredelili koncept Digitalne knjižnice Slovenije (v nadaljevanju dLib). Od 2003 do 2005 je potekala vzpostavitev spletnega portala, ki je uporabnikom na voljo od novembra 2005. dLib je knjižnica na spletu, ki je na voljo vsem, kadar koli in kjer koli, dostop je prost in neomejen. Zbirke sestavljajo besedila: časopisje (članki, znanstveni članki), knjige, poročila Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (v nadaljevanju ARRS), visokošolska dela, slike (3D-predmeti, artoteka, fotografije, notno gradivo, plakati, razglednice, rokopisi, vedute, zemljevidi), multimedija (virtualne razstave, zvočni posnetki) in poročila (zaključna poročila ARRS, raziskovalni programi, raziskovalni projekti, doktorski projekti). dLib je namenjena vsem uporabnikom interneta, še posebej je zanimiva za raziskovalce, saj ponuja obsežno virtualno zbirko gradiva z različnih znanstvenih področij (dLib, 2012).

Pri razvoju dLib je na prvem mestu NUK v sodelovanju z domačimi podjetji, ki ponujajo sodobno tehnologijo, potem so tu še drugi javni zavodi na področju kulture in znanosti v sodelovanju z domačimi in tujimi podjetji, ki ponujajo sodobno tehnologijo (dLib, 2012).

Poslanstvo dLib-a je (dLib, 2012):

- izgradnja, razvoj in upravljanje digitalnih zbirk v skladu s potrebami uporabnikov, obstoječimi predpisi in standardi ter v sodelovanju z različnimi strateškimi partnerji s področja kulture, znanosti, izobraževanja in gospodarstva;
- zagotavljanje najširšega in prostega dostopa do digitalnih vsebin ter razvijanje orodij za njihovo uporabo;
- promocija digitalne knjižnice kot infrastrukture izobraževalnega in znanstvenoraziskovalnega procesa, vseživljenjskega izobraževanja prebivalstva ter dejavnika demokratizacije družbe z zagotavljanjem dostopa do digitalnih informacij za vse uporabnike, ne glede na njihove osebne okoliščine in lokacijo;
- trajno ohranjanje slovenske kulturne dediščine v digitalni obliki z vzdrževanjem in razvojem zaupanja vrednega repozitorija oziroma digitalnega arhiva;
- zagotavljanje informacijskih virov, informacij in storitev za potrebe razvoja informacijske družbe ter pospeševanja družbenega in ekonomskega razvoja Slovenije.

dLib je zasnovana kot temelj družbe znanja in infrastruktura za potrebe vseživljenjskega učenja prebivalstva. Virtualna knjižnica omogoča dostop do znanja in zakladov, ki jih premorejo javni zavodi na področju kulture in znanosti, zagotavlja podporo učenju, znanstvenoraziskovalnemu delu, kulturnemu udejstvovanju in razvoju, utrjuje narodovo identiteto tudi v virtualnem okolju ter prispeva k prepoznavnosti in konkurenčnosti Slovenije v EU (Krstulović & Šetinc, 2005, str. 683-689).

2 SEDANJOST IN PRIHODNOST E-KNJIGE IN E-ZALOŽNIŠTVA

V zadnjih 50 letih, predvsem pa od 1980 dalje, je v svetovnem založništvu prišlo do velikih sprememb, ki so se izvorno začele dogajati na ameriškem trgu. V tem poglavju najprej opisujem vzroke teh sprememb, ki se večinoma nanašajo na ameriški prostor, vendar je njihov vpliv bolj daljnosežen in se je dotaknil založništva v globalnem smislu. Nadaljujem z opisom trenutnega stanja in napovedjo razvojnih sprememb v ZDA, Evropi in Sloveniji.

2.1 Vzroki sprememb v založniški industriji

Korporativni prevzemi: Začelo se je s tem, da so manjše in večje neodvisne založbe začele kupovati ogromne mednarodne korporacije, katerih osrednja dejavnost ni samo založništvo, temveč komunikacijska industrija in industrija medijev ter zabave na splošno. Velike korporacije so zaradi zniževanja stroškov in manjšega posluha, pa tudi neznanja, na področju knjižnega založništva začele krčiti število zaposlenih in močno spreminjati založniško politiko, predvsem glede odločanja o tem, katere knjige bodo založniki izdali. Kako se je ta zgodba odvijala in se še odvija v ZDA, natančneje opisuje Andre Schiffrin v delu Posel s knjigami (2007).

V ZDA in Evropi ima založništvo dolgo tradicijo, sposobnost intelektualne in politične predanosti je založnikom omogočala usklajevanje zahtev po dobrem zaslužku in po objavljanju pomembnih knjig. Ko je lastništvo založb prešlo v roke konglomeratov, je prvi in pogosto tudi edini interes lastnikov postal čim višji zaslužek. Medijska industrija ima za ameriško gospodarstvo vitalen pomen in je takoj za letalsko industrijo najpomembnejša izvozna panoga. V ZDA izide približno 70.000 novih knjig na leto, leta 1998 so prodali blizu 2,5 milijarde knjig in zanje iztržili približno 23 milijard USD. Vendar te številke ne zagotavljajo vsebinske raznovrstnosti, ravno nasprotno. Tudi impresivne so le na prvi pogled – v Angliji namreč izide enako število knjig, v Franciji 20.000 naslovov, na Finskem pa 13.000. Presenetljivo je, da je bilo ameriško založništvo v preteklosti bolj uspešno, kot je danes. Kot protiutež velikim korporacijam je v ZDA in Evropi nastalo kar nekaj manjših neodvisnih založb, ki so zopet začele izdajati za družbo tehtnejšo literaturo. Do velikih sprememb ni prišlo samo v založništvu, ampak v knjigotrškem poslu na splošno. Izjemno se je znižalo število manjših neodvisnih knjigarn, zato je bilo treba začeti

odkrivati nove, alternativne distribucijske poti. Spremembe, ki so se najprej začele dogajati v ZDA, so se ponovile tudi v Veliki Britaniji (Schiffrin, 2007, str. 18–20).

Porast števila izdaj: V zadnjih 50 letih je za knjižno založništvo značilen tudi zelo velik porast števila izdanih naslovov. Čeprav je zaradi različnih načinov zbiranja podatkov težko podati zanesljive in natančne podatke za vse države, lahko za vzorec velja statistika United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (v nadaljevanju UNESCO): leta 1955 je bilo v svetu izdanih 270.000 naslovov, do 1995 je številka narasla na 770.000. Knjižna produkcija je največja v Evropi, Severni Ameriki in nekdanji Sovjetski zvezi, ki so v 80. letih 20. stoletja proizvedle več kot 70 % svetovne knjižne produkcije. Statistike, zbrane po posameznih državah in za kasnejše obdobje, kažejo še hitrejši vzorec rasti (Thompson, 2005, str. 47–53).

Za zunanjega opazovalca je ta porast morda znak razcveta založniške industrije, za založnike pa je vzrok mnogo skrbi, saj trg postaja prezasičen. Vse več naslovov vsako leto tekmuje za pozornost založnikov in za prostor na knjižnih policah. Vsi, ki delajo v knjigotrškem poslu, se morajo močneje boriti za to, da so sploh opaženi, in seveda za to, da s poslom tudi kaj zaslužijo (Thompson, 2005, str. 54).

Transformacija maloprodajnega sektorja: Zgoraj omenjenim spremembam v založniški panogi so kmalu sledile tudi spremembe v maloprodajnem sektorju, ki so precej radikalno zaostrele pogoje, v katerih operirajo založniki. Najpomembnejše med njimi so porast števila velikih knjigarn, ki spadajo v večje verige, znižanje števila manjših, neodvisnih knjigarn in pojav spletnih knjigarn, ki so prevzele pomemben del knjižnega trga (Thompson, 2005, str. 64–73).

Globalizacija trga in založniških podjetij: Spletne knjigarne so sprožile naslednji val sprememb – globalizacijo knjižnega trga. Tendence založnikov, da delujejo na mednarodnih trgih, so narasle. Po eni strani so bile te spremembe pozitivne, knjižni trg se je naenkrat drastično povečal. Po drugi strani pa so založniki in knjigotržci morali spremeniti mnogo pravil igre na lokalnih trgih, kajti uporabniki interneta so začeli hitro in preprosto dostopati do podatkov, kje do knjig priti ceneje in udobneje. Založniki so se tako znašli v svetu globalnih metapodatkov, kjer lahko cene njihovih izdaj uporabniki preverjajo in primerjajo, ne glede na to, kje so locirani. Globalizacija trga ima za založniške prakse dve glavni posledici: prvič, spremenila se je tradicionalna praksa oblikovanja cen za določen, lokalni trg, in mnogo založnikov je sprejelo sistem svetovnega oblikovanja cen (standardna cena za celoten svetovni trg, prevedena v lokalne valute), in drugič, prišlo je do pritiskov na obstoječi sistem teritorialnih pravic, ko ima na primer britanski založnik ekskluzivno pravico do prodaje knjige, ki je izšla v ZDA, v Veliki Britaniji. V Veliki Britaniji živeči posameznik tako lahko mirno kupi knjigo na ameriškem Amazonu, če je tam cenejša. Obstoječe avtorsko pravo nima jasno definiranih stališč glede

teritorialnih pravic, zato prihaja do konfliktov med klasičnimi in spletnimi knjigotržci (Thompson, 2005, str. 74–76).

Vpliv novih tehnologij: Pojav in širitev interneta je le eden od aspektov digitalne revolucije, ki ima zadnjih 30 let pomemben vpliv na založniško industrijo. Vse od zgodnjih 80. let prejšnjega stoletja je panoga podvržena vplivu novih tehnologij na vseh področjih; na načinu dela, sistemih upravljanja in oskrbovalnih verigah. Elektronsko naročanje knjig v knjigarnah je pripeljalo do novih načinov nadziranja zalog in učinkovitejše oskrbovalne verige, računalniki in programska oprema so močno spremenili vnašanje teksta, oblikovanje knjig, spremenil se je celoten način produkcije knjig, pomembno se je znižala cena tega procesa (Thompson, 2005, str. 77–80).

2.1.1 E-založništvo v Združenih državah Amerike

V ZDA je torej trg e-knjig že precej razvit in se še razvija. E-založništvo je panoga, ki se mora hitro prilagajati skokovitemu razvoju tehnologije (e-bralniki, tablični računalniki, novi formati in platforme, spletne knjigarne). Število izdanih e-knjig se stalno povečuje in založniki se množično obračajo k elektronskim izdajam, čeprav so prihodki od prodaje e-knjig še vedno zelo nizki. Večina (57 %) izdajateljev e-knjig ima od prodaje le-teh med 0 in 3 % dohodka. Le 18 % založnikov ima dohodek višji od 10 % (New Statistics About Publishing Industry, 2012). Amazon je maja 2011 objavil podatek, da je prodaja elektronskih že preseгла prodajo tiskanih knjig (About Amazon, 2012), vendar tako rožnato za zdaj kaže le temu največjemu spletnemu trgovcu. Čeprav se založniki še vedno močno zanašajo na prodajo in distribucijo prek Amazona, se na drugi strani močno razvijajo druge platforme in kanali, posebno tiste, osnovane na odprtem formatu ePub. Na račun spletnih strani, kot sta Creativecommons.com in Smashwords.com, tj. strani, kjer objavljajo neodvisni avtorji, se je močno povečalo število samozaložnikov. Trenutno se največ odprtih priložnosti kaže na področju izobraževanja. Največ se dogaja v razvoju t. i. naprednih e-knjig, to so tekstovne e-knjige, ki so nadgrajene s povezavami na avdio in video vsebine (New Statistics About Publishing Industry, 2012).

2.1.2 E-založništvo v Evropi in Sloveniji

Razvoj e-knjig in e-založništva je v celinski Evropi veliko počasnejši kot v ZDA. Razlogov za to je več. Najprej je tu jezikovna pestrost Evrope, zaradi katere ne more obstajati spletni trgovec, ki bi lahko v prodajo zajel vse, kar izide na evropskem trgu, tako kot to počne Amazon za ZDA. Posledično so trgi za evropske spletne knjigotržce manjši in promet ni dovolj velik, da bi lahko investirali v razvoj e-knjižne infrastrukture. Poleg tega je večina evropskih spletnih knjigarn v lasti ali pod nadzorom klasičnih knjigarn, ki jim seveda ni do tega, da bi s spletno prodajo ogrožale svoj klasični poslovni model (Kovač, 2010, str. 22).

Drugi razlog je v tem, da je v večini držav EU davek na e-knjige dvakrat ali trikrat višji od davka na tiskane knjige, ker je prenos knjige na e-bralnik definiran kot storitev. Tretji razlog so literarni agenti, ki zastopajo največje svetovne pisce uspešnic in ki ne upoštevajo, da je evropske knjige pogosto treba prevajati, kar še poviša produkcijske stroške izdaje knjige, ki so v Evropi že tako ali tako višji zaradi prej omenjenega davka, zato si založniki ne morejo privoščiti višjega honorarja avtorjem, tako kot ga dobijo v ZDA. S prodajno ceno prevedene e-knjige je tako v večini primerov za zdaj še nemogoče pokriti stroške izdaje (Kovač, 2010, str. 22).

Trenutno so razlike med razvojem e-knjig in e-založništva v ZDA in drugje po svetu, tudi v Evropi, neprimerljive. V ZDA znaša tržni delež e-knjig približno 20 %, nekje vmes je Velika Britanija, kjer se ta delež počasi dviga nad 10 %, drugje po Evropi pa v tem trenutku ne presega 3 %. Najnovejši podatki, predstavljeni na knjižnem sejmu v Frankfurtu, kažejo, da je v večini evropskih držav tržni delež e-knjig približno 1 %. V Sloveniji je stanje podobno (Kovač, 2011).

Sicer pa v Sloveniji veliko ljudi bere v angleškem jeziku, prodaja tujih knjig v večjih slovenskih knjigarnah namreč znaša med 15 in 20 %. Slovenske e-knjige so še v embrionalni fazi, ker trenutno nimamo ustreznih bralnih naprav, po drugi strani pa se le dve založbi za zdaj resno ukvarjata s tem, da bi ponudili e-knjige za branje na digitalnih nosilcih. Prva na tem področju je bila sicer Večerova spletna knjigarna Ruslica, vendar je njihova ponudba e-knjig za širši krog bralcev nezanimiva, poleg tega pa do sedaj še niso ponudili korektne bralne naprave (Kovač, 2011).

Mladinska knjiga: Največja slovenska založba MK sistematično digitalizira praktično vse, kar izda, preizkuša e-bralnike in odkupuje avtorske pravice za e-knjige. Računajo, da bi na trg prišli kmalu, vsekakor takrat, ko bodo ocenili, da je e-knjig dovolj in e-bralniki med uporabniki toliko razširjeni, da bo prodaja lahko stekla (Turšek, 2011). Pri MK so pri izdajanju e-knjig zelo previdni, ker ne želijo sprejeti nekaterih za njih nesprejemljivih pravil igre na trgu e-knjig. Največji problem prodaje prek Amazona je v tem, da le-ta manjšim partnerjem vzame tudi 70 do 80 % rabata od prodajne cene knjige, kar pomeni, da založniku in avtorju ne ostane praktično nič. Dodaten problem pri MK vidijo v tem, da imajo spletni trgovci popoln pregled nad prodajo in nad obnašanjem kupcev, saj lahko njihovo vedenje spremljajo prek naprav, kot sta Kindle in iPad, ki sta občasno ali celo vedno priključeni na splet. Pri MK se sprašujejo, ali je zbiranje takšnih podatkov etično, ne da bi bralcem dali jasno vedeti, da se to počne. Drugi pomislek in bojazen je v dejstvu, da če bi se vse slovenske knjige prodajale prek ene ali dveh največjih svetovnih korporacij, kot sta Amazon in Apple, bi obe slovenski knjižni trg poznali veliko bolje kot kateri koli slovenski založnik in to se MK ne zdi sprejemljivo. MK namerava na trg e-knjig vstopiti v sodelovanju s kanadsko spletno knjigarno Kobo, ki je poleg Amazona in Barnes & Nobla tretja največja spletna knjigarna na svetu. Poleg angleških knjig intenzivno gradi tudi bazo knjig v drugih evropskih jezikih. Kobo prav tako kot Amazon spremlja navade svojih

bralcev, le da to da zelo jasno vedeti. Prav tako MK hoče na trg poslati e-bralnik, ki bi imel zagotovljeno servisiranje v Evropi in ki bi absolutno podpiral slovenski jezik, hkrati pa bi bralcem omogočal nakupovanje knjig v številnih evropskih jezikih. Želijo si tudi, da bi bil e-bralnik narejen tako, da bi bile knjige, ki bi jih kupili zanj, dostopne tudi na domačem računalniku, iPadu in pametnih telefonih. Ob vsem tem pri MK pričakujejo, da bo sodelujoča korporacija z njimi delila informacije o knjižnem trgu, in takšna je za zdaj samo Kobo. Sicer pa imajo za objavo že pripravljenih okrog 150 e-knjig. Ideja je, da bi v e-obliki ponudili vse prodajne hite v tiskani obliki. Računajo, da bi s projektom začeli nekje v prvi polovici 2012 (Kovač, 2011).

Študentska založba: Študentska založba je na slovenskem knjižnem sejmu jeseni 2011 predstavila prvih 25 e-knjig, ki jih ponujajo prek Applove spletne trgovine iBookstore, še 70 naj bi jih sledilo do marca 2012. Tega leta naj bi jih ponudili tudi prek Amazona, ko bo ta omogočil nakupovanje in iskanje knjig v slovenščini. Razlogov, zakaj so se pri Študentski založbi odločili na trg e-knjig vstopiti prek tujih ponudnikov, je več. Najpomembnejši je, da v Sloveniji za zdaj še ni platforme za nakup e-knjig. Razlog za to so po njihovem mnenju visoki stroški, v katere se za zdaj še nihče ni upal spustiti, prav tako pa veliko težavo predstavlja zaščita e-gradiva. Prav zaradi tega pri Študentski založbi knjig v elektronski različici ne morejo ponujati prek svoje spletne knjigarne. Bodo pa pri vsaki tiskani izdaji, ki bo na voljo tudi v elektronski različici, navedli spletno povezavo, kjer si bo kupec e-knjigo lahko zagotovil. Razlog za to, da so se podali v projekt, je tudi ta, da so nekateri njihove knjige nelegalno optično zajeli in jih ponudili na spletu. V letu 2012 nameravajo pri Študentski založbi ponuditi tudi angleške prevode knjig slovenskih avtorjev. Prav tako bodo letošnji nabor dopolnili s še 100 e-knjigami v slovenščini, obetajo pa si, da bodo domala vse knjige, ki so izšle pod okriljem založbe, v 15 letih dostopne tudi v e-formatu. Prav tako niso pozabili na knjižnice. V letu 2012, ko bo slovenske e-knjige mogoče prebirati na Amazonovem Kindlu, jim bodo ponudili paket 20 e-knjig v slovenščini na omenjenem bralniku (Študentska založba bo do konca leta ponudila okoli 50 slovenskih e-knjig, STA, 2011).

2.2 Produkcija, prodaja in distribucija e-knjig

Odkar se je uporaba računalnikov in programske opreme, sploh urejevalnikov besedil, razširila in prešla v množično uporabo, je produkcija knjig v bistvu povsem elektronski proces, od nastanka besedila, pregledovanja, vnašanja korektur in drugih popravkov, do pošiljanja gradiva tiskarni. Za nekatere izdaje se avtorji ali založniki odločijo, da v tiskani obliki sploh ne bodo izšle, tako odpade zadnji korak – tiskanje, in izidejo izključno v elektronski obliki. Druga oblika e-knjig nastane s postopkom digitalizacije, ki pride v poštev predvsem pri starejših delih, kjer elektronska verzija ne obstaja več ali pa je morda zaradi zastarelosti neuporabna. Najnovejši podatki iz ZDA kažejo, da približno dve tretjini založnikov do zdaj še ni digitaliziralo velike večine svojih izdaj (New Statistics About Publishing Industry, 2012), kar zelo verjetno velja tudi za EU in Slovenijo, najbrž še v

večji meri. Iz tega lahko sklepamo, da je pri založnikih za zdaj bolj v ospredju elektronsko izdajanje novih vsebin in da imajo še ogromno potenciala pri digitalizaciji starejših del, na primer takšnih, ki so razprodana in zanje še vedno vlada dokaj veliko povpraševanje.

Relativno velik problem sta prodaja in distribucija e-knjig, saj si založniki ne želijo ponovitve slabe izkušnje iz glasbene in filmske industrije. Najprej je tu odločitev za prosti dostop ali za prodajo. Nekateri založniki ali avtorji se odločijo vsebino ponuditi kot prostodostopno vsem uporabnikom spleta. Med temi je najpogosteje najti neuveljavljene in neodvisne avtorje, ki si na takšen način želijo zagotoviti prepoznavnost in reklamo. Druga velika skupina prostodostopnih del so tista, za katera so avtorske pravice že potekle. Knjižnice in znanstvenoraziskovalne institucije pa ponujajo prostodostopne vsebine predvsem v izobraževalne namene.

Sicer pa je eden od glavnih ciljev avtorjev in založnikov prav takšen kot pri tiskanih knjigah, tj. s prodajo zaslužiti vsaj toliko, da se pokrijejo stroški dela in materiala. Tukaj pa se stvari malo zapletejo, saj prodaja e-knjig ni tako enostavna kot prodaja tiskanih knjig oziroma zanjo še ne obstaja poslovni model, ki bi bil primeren za vse založnike po svetu.

Eden od ključnih modelov za razumevanje tiskane knjige kot prvega sodobnega množičnega medija je model komunikacijskega kroga knjige, ki ga je zasnoval ameriški zgodovinar Robert Darnton leta 1990: knjiga potuje skozi družbo na vselej podoben način – najprej je tu avtor, ki praviloma potrebuje založnika, da s svojim finančnim, socialnim in organizacijskim kapitalom organizira fizično proizvodnjo in distribucijo knjige. Sledijo knjigotržci, ki knjigo spravijo do končnih kupcev. To so lahko posamezniki ali pa knjižnice, ki knjigo posredujejo naprej do bralcev. Takšen model se pojavlja od konca obdobja inkunabul skozi vso zgodovino, v različnih tehnoloških, družbenih in kulturnih kontekstih (Kovač, 2005a, str. 70).

Skupaj z idejo e-knjige so se pojavili tudi poskusi novih poslovnih modelov, ki niso upoštevali zgoraj omenjenega komunikacijskega kroga knjige. Najbolj znan je poskus ameriškega pisatelja Stephena Kinga, ki je leta 2000 na svoji spletni strani poskušal sam tržiti svoj roman v nadaljevanjih. Ideja je bila enostavna in logična, bralci naj bi neposredno dostopali na njegovo spletno stran, tam plačali za knjigo in jo potem naložili na svoj računalnik ali drugo bralno napravo. Vendar so bili rezultati s prodajnega stališča katastrofalni, saj je King zaslužil le nekaj sto tisoč dolarjev v primerjavi z milijoni od prodaje svojih tiskanih knjig. S tem načinom prodaje je poskušal ukiniti Darntonov komunikacijski krog knjige in ga zvesti zgolj na komunikacijo med avtorjem in bralcem. Klavrn rezultat je pokazal, kako močno vlogo imajo založniki, knjigarnarji in knjižničarji pri širjenju knjige kot medija. V sodobni civilizaciji se namreč nobena stvar ne prodaja več sama, zato bo e-knjiga kot medij zaživela šele takrat, ko se bo okoli nje razvil enako konsistenten poslovni model kot okoli tiskane knjige (Kovač, 2005a, str. 72).

Nekakšen novi ekonomski model so skupaj z internetom v vlogi novega medija že ponudile spletne knjigarne. Chris Anderson (2009) je na podlagi podatkov o prodaji predvsem iz glasbene in filmske industrije razvil teorijo o dolgem repu. Ugotovil je, da digitalna tehnologija omogoča velike spremembe in množične trge spreminja v milijone niš. Prva dobra lastnost spletnih knjigarn je neomejenost njenih virtualnih knjižnih polic in ponudbe na njih. Prav neomejena izbira razkriva resnico o tem, kaj potrošniki dejansko želijo in kako hočejo te stvari uporabljati, si jih izposojati ali kupovati. Uporabniki spleta lahko brskajo po neskončnih katalogih in izkazalo se je, da več stvari ko najdejo, več jim jih je všeč. Industrija zabave se je v dvajsetem stoletju večinoma vrtela okrog umetno ustvarjenih uspešnic. Poleg fizično omejenega prostora za ponudbo je težava klasične prodaje tudi potreba po lokalnem občinstvu. Za uspešno prodajo nekega izdelka je treba na določenem kraju (na primer knjigarni) zbrati veliko občinstvo, prav to vlogo pa so v prejšnjem stoletju igrale uspešnice. Spletne knjigarne pa niso več vezane na lokalno občinstvo, saj do njihove ponudbe načeloma lahko dostopa vsakdo, ki ima povezavo z internetom.

Diagram dolgega repa je Anderson narisal na podlagi podatkov o prodaji 800.000 prodajanih skladb prek spletne trgovine Rhapsody decembra 2005. Na levi strani kaže uspešnice, na desni pa sledijo vse manj uspešno prodajane vsebine. Zanimivo je, da črta priljubljenosti na desni nikdar ne pade na ničlo, kar pomeni, da se tudi skladba na koncu repa proda v vsaj enem izvodu. Ker je takšnih niš na desni strani repa veliko, se njihova prodaja, čeprav v posameznih primerih nizka, hitro sešteje in tako postane velika. Na spletu je namreč prostora praktično neomejeno in druga presenetljiva lastnost dolgega repa je prav njegova velikost. Marca 2008 je tipična knjigarna v verigi Barnes & Noble na svojih policah lahko ponujala približno 100.000 različnih naslovov, v istem času je Amazonov celotni inventar obsegal 5 milijonov knjižnih naslovov. Še en zanimiv podatek, ki sledi iz analize prodaje nekaterih spletnih podjetij, je, da najhitreje rastoči del poslovanja prihaja iz prodaje izdelkov, ki jih v klasičnih trgovinah sploh ni.

Za vse blago in za vse fizične trgovine danes velja, da je na voljo le majhen del vseh obstoječih izdelkov. Klasična ekonomija, ki so jo poganjale uspešnice, je bila prisiljena omejiti izbiro. Drugi vzrok je bilo pomanjkanje fizičnega prostora. S ponudbo nišnih izdelkov in povpraševanjem po njih se je spremenila celotna narava trga. Ko se povpraševanje od uspešnic preusmeri k nišam, se ekonomija oskrbe dodatno izboljša, zaradi česar nastane pozitivna povratna zanka, ki bo v prihajajočih desetletjih spremenila celotno industrijo in kulturo (Anderson, 2009, str. 32–39).

2.3 Samozaložništvo

Z razvojem tehnologije in programske opreme je postalo oblikovanje e-knjig poceni in zelo enostavno opravilo. Nastale so spletne skupnosti, kot je Creativecommons.com (licence CC so prostodostopna pravna orodja za ustvarjalce) ali Lulu.com, ki so praktično

vsakomur omogočile izdajo svojega dela v samozaložbi. Lulu.com lahko za manj kot 200 dolarjev knjigo tudi natisne, ji podeli ISBN in celo poskrbi, da se znajde v spletnih knjigarnah ter tako postane dostopna večmilijonskemu občinstvu. Če so okoliščine prave, lahko nastane nova uspešnica.

Statistike kažejo, da velika večina avtorjev ne napiše prodajne uspešnice. Vsako leto v angleščini izide skoraj 200.000 knjig, manj kot desetina jih kdaj koli pride v povprečno veliko knjigarno in večina od njih ne bo nikoli prodana. Večina avtorjev izda knjigo v samozaložbi predvsem zato, ker vnaprej vedo, da se njihovo delo ne bo prodajalo tako dobro, da bi se jim zanj izplačalo iskati komercialnega založnika. Si pa želijo, da bi njihovo delo prebrala skupina ljudi, ki je zanje pomembna – od kolegov do ljudi s podobnim načinom razmišljanja (Anderson, 2009, str. 92–95).

Še pred nekaj leti večina teh avtorjev svojih knjig sploh ne bi mogla izdati, danes pa se učinki razmaha samozaložništva že kažejo v celotni industriji. Leta 2005 so na primer pri Barnes & Noblu prodali 20 % posameznih naslovov več kot leto prej (Anderson, 2009, str. 94). Pred kratkim je The New York Times poročal, da so nedavno opravili raziskavo, ki je pokazala, da kar 81 % ljudi čuti, da v sebi nosi knjigo in da bi jo morali napisati (New Statistics About Publishing Industry, 2012).

Internet je že po naravi takšen medij, da spodbuja uporabnike k interaktivnosti. Zanimiv pojav so spletni časopisi, kjer uporabniki sami prispevajo velik delež vsebine, nekaj profesionalnih novinarjev in urednikov pa te članke bere, ureja in dopolnjuje; na primer južnokorejski časopis OhmyNews. Tu spet lahko opazujemo poslovni model dolgega repa: amaterski ustvarjalci, ki začenjajo v repu, si lažje privoščijo tveganje, saj nimajo česa izgubiti. Ne potrebujejo nobenega dovoljenja, poslovnega načrta ali celo kapitala. Dolgi rep obeta, da bo postal talilni lonec ustvarjalnosti, kjer se bodo ideje oblikovale in rasle, preden se bodo razvile v komercialno obliko. Klasična meja med producenti in potrošniki se je zabrisala, potrošniki so zdaj tudi producenti. Arhitektura sodelovanja se je spremenila od monolitske strukture industrije, kjer so profesionalci producirali in amaterji uporabljali, v dvosmerno trgovanje, kjer je vsakdo lahko kadar koli v katerem koli taboru (Anderson, 2009, str. 94).

2.4 Branje, kupovanje in uporaba e-knjig

Zaradi naglega razvoja svetovnega spleta se je močno povečala količina razpoložljivih informacij in s tem tudi odnos uporabnikov do njih. Vse pogosteje po njih le površno brkljajo, ne da bi se pretirano poglobljali v vsebino. Splošno znano dejstvo je, da pri deskanju po spletu povprečni uporabnik na posamezni strani redko ostane dlje kot pol minute. Poleg tega je informacijam padla cena, ogromno jih je na voljo celo zastonj (Kovač, 2009a, str. 16). Podobno kot z informacijami je tudi z e-knjigami. Vedno več jih je in marsikatera od njih je na spletu prostodostopna. Logično je, da bodo ljudje ob tako

veliki ponudbi posameznim naslovom namenili manj časa. Uporabniki spleta so do branja, informacij in nasploh do medijskih vsebin v spletnem okolju razvili zanimiv odnos: povprečen uporabnik neobvezno deska, uživa v možnostih večopravnosti in vedno manj reči počne poglobljeno (Carr, 2008).

Bralne navade so se spremenile tudi zaradi ustroja naprednih e-knjig, ki ponujajo mnogo povezav na vsebine s podobno tematiko, na podrobnejše razlage posameznih segmentov vsebine, na avdio in video vsebino, ki je tako ali drugače povezana z glavno vsebino e-knjige. Po eni strani skakanje s povezave na povezavo uporabniku onemogoča poglobljanje in sledenje rdeči niti, po drugi pa možnost izbire, katero povezavo bo pogledal in katere ne, omogoča boljše informiranje o tistih plateh vsebine, ki posameznega uporabnika bolj zanima, in izpuščanje tistih, ki ga ne.

Kovač (2009b, str. 123–140) ugotavlja zanimivo povezavo med odnosom do spletnih vsebin in odnosom do tiskanega gradiva, ki si ga uporabniki izposodijo v knjižnicah. Raziskave na nacionalni in na evropski ravni so namreč pokazale, da si povprečen uporabnik izposodi bistveno več knjig, kot jih potem v resnici prebere. Pri analizi porabe knjig na prebivalca in primerjavi z drugimi državami v EU avtor ugotavlja dejstvo, da je v manjših jezikovnih skupnostih izposoja gradiva v knjižnicah precej večja kot v večjih jezikovnih skupnostih, kar nakazuje na to, da je položaj knjige v manjših družbah bolj odvisen od netržnih dejavnikov in intervencije države, s subvencijami in podporami knjižnic. Mestna knjižnica Ljubljana je z izposajo e-bralnikov Kolibri V3 in na njih naloženih e-knjig že začela spodbujati takšen način branja. Na začetku je za izposajo e-bralnikov zavladalo veliko zanimanje, vendar bodo izkušnje v prihodnje pokazale, ali je takšno storitev smiselno vključiti v stalno ponudbo knjižnic oziroma jo celo razširiti.

Branje in kupovanje e-knjig je pogojeno tudi s tem, katero napravo za branje uporablja bralec. Računalniki in tablice imajo veliko različnih aplikacij, kar na nekatere uporabnike lahko deluje moteče in jih odvrača od tega, da bi dlje časa skoncentrirano brali samo eno e-knjigo. Drugače je z e-bralniki, ki so v prvi vrsti namenjeni samo branju. Tu je podobno kot pri branju klasičnih knjig. Zato ne preseneča podatek, da so uporabniki e-bralnikov starejši in da kupijo več e-knjig kot uporabniki tabličnih računalnikov.

Platforme spletnih knjigarn omogočajo kupcem dostop do pomembnih informacij, ki jih v klasičnih knjigarnah ni mogoče dobiti: to so ocene e-knjig drugih kupcev. Osnovnemu opisu je po navadi dodana preprosta ocenjevalna lestvica, največkrat v obliki zvezdic, ki kaže na popularnost določene e-knjige, poleg tega pa so podrobnejšemu opisu vsebine in drugim podatkom večkrat dodane še besedne ocene drugih bralcev. Raziskave so pokazale, da ti podatki močno vplivajo na nakupno vedenje posameznikov v spletnih knjigarnah. Izjemno dobre ocene posamezne e-knjige pripeljejo do t. i. črednega obnašanja pri nakupovanju. Knjige, ki imajo dobre ocene in priporočila, se še naprej prodajajo precej bolje od tistih s povprečnimi ali slabimi ocenami. Na nakupno vedenje uporabnikov močno

vpliva tudi vir priporočil in ocen. Raziskave so pokazale, da imajo največji vpliv ocene drugih uporabnikov, precej manjšega pa priporočila lastnikov spletne trgovine ali priporočila strokovnjakov (Chen, 2008, str. 1977).

Kupovanje e-knjig je močno povezano s tem, na kateri napravi jih uporabnik bere. Večina najbolj razširjenih e-bralnikov ali tablic podpira namreč le nekaj formatov in uporabniki so po navadi omejeni s kupovanjem pri ponudniku e-bralnika; tako je na primer z Amazonovim Kindlom, Applovim iPadom, Nookom podjetja Barnes & Noble ipd. Velika težava pri prodaji e-knjig je tudi v tem, da mnogo uporabnikov zanje najraje ne bi plačalo nič, ker so vajeni dostopati do ogromne količine informacij zastonj. Cene e-knjig bi po mnenju marsikoga morale biti izjemno nizke, kajti odpadejo stroški tiska, skladiščenja, reprodukcije in distribucije.

2.4.1 Cene e-knjig

Ceno tiskane knjige sestavljajo vsi stroški z njeno produkcijo in na koncu dodana marža založnika, s katero krije stroške distribucije in morda nekaj zasluži. Prodajne cene knjig v Sloveniji so fiksne. Stroški so avtorski honorar, stroški uredniškega dela, lektorja, korektorja, oblikovanja, tiskanja, skladiščenja in fizične distribucije. Ker pri e-knjigah odpadejo stroški tiskanja, fizične distribucije in skladiščenja, je mnogo avtorjev, agentov in založnikov prepričanih, da mora biti zaslužek avtorja v strukturi prodajne cene e-knjige večji kot pri tiskani knjigi. Avtorji tako za nove e-knjige od prodajne cene pričakujejo med 25 in 30 %, 50 % pa pri nekaj let starih knjigah, ki so vrhunec prodaje že doživele kot tiskane knjige. Rabati se gibljejo od 30 % (agencije) do 80 % (Amazon za manjše partnerje). V Evropi je DDV na e-knjige obračunan po višji davčni stopnji, tj. 20-odstotni, ker se e-knjiga obravnava kot storitev in ne kot blago, kar evropske založnike avtomatično spravlja v podrejen položaj v primerjavi z ameriškimi. Resda pri e-knjigah ni stroškov tiska in fizične distribucije, so pa stroški Digital Rights Management (v nadaljevanju DRM) in stroški e-distribucije, ki lahko zaradi visokih rabatov v strukturi cene presežejo tiste pri klasični knjigi. V Evropi so tu še stroški prevoda, če gre za tujejezično delo.

Po zgornjem izračunu in mnenju založnikov je torej neupravičeno pričakovati precej nižje cene e-knjig v primerjavi s klasičnimi. Prav tako med slovenskimi založniki, ki imajo večinoma v lasti tudi fizične knjigarne, ni interesa, da bi s prodajo e-knjig konkurirali prodaji tiskanih verzij, zato pomembnega padca cen e-knjig še ni kmalu pričakovati.

2.4.2 Uporaba e-knjig v univerzitetnih knjižnicah

Po krajšem obdobju zatišja, predvsem od leta 2007, knjižničarji na univerzah in drugih sorodnih knjižnicah opažajo, da se uporaba e-gradiva, tako e-revij kot e-knjig močno povečuje. Sprva se je tudi na tem področju poznala prevlada e-revij nad e-knjižno ponudbo, tako kot na splošno v znanstvenem založništvu, v zadnjih letih pa se močno

izboljšujejo trendi uporabe e-knjig, kamor knjižničarji štejejo tudi slovarje, druge priročnike in učbenike.

Do povečane uporabe je prišlo zaradi izboljšanih storitev za knjižnice, za katere so poskrbeli založniki in drugi ponudniki e-gradiva, na primer različni posredniki. Tudi interes uporabnikov se je zaradi priročnega načina uporabe povečal. Čeprav statistik iz uporabnosti e-knjig v univerzitetnih knjižnicah ni prav veliko, podatke je zaradi njihove narave, razdrobljenosti in različnih načinov zbiranja pogosto težko predstaviti in posplošiti, nam bližnji pogled na nekaj številk razkrije vsaj približno sliko stanja.

Univerza v Illinoisu je skupaj z založbo Springer leta 2008 izvedla raziskavo o uporabi e-gradiva v univerzitetnih in raziskovalnih knjižnicah, ki je pokazala, da je rastoča ponudba e-gradiva začela vplivati na dožemanje in odnos uporabnikov do tovrstnih vsebin. Predhodnih raziskav o uporabnosti e-gradiva v ameriških univerzitetnih knjižnicah ni prav veliko, vse pa so pokazale podobne rezultate in trende: knjižničarji so začeli ponujati e-revije, to pa se je po letu 2005 začelo širiti tudi na e-knjige. S širjenjem ponudbe in z leti se je močno povečala stopnja uporabe e-gradiva med študenti. Kot glavna razloga za začetno manjšo uporabnost tega gradiva so študentje navajali: e-gradivo je težje brati in brskati po njem, za branje je potrebna posebna oprema: računalnik, bralnik, programska oprema. Glavni prednosti po mnenju študentov pa sta dostopnost 24/7 in priročno iskanje (Shelburne, 2009, str. 59–72).

Ameriške univerzitetne knjižnice ponujajo vedno večje količine e-gradiva, ki ga kupujejo od različnih ponudnikov: direktno od posameznih založnikov, večjih konglomeratov ali prek naročniških agencij. Na univerzi v Illinoisu so s štetjem nalaganja poglavij (angl. *downloads*) iz Springerjeve zbirke e-knjig opazili izredno hitro rast uporabe e-knjig (Shelburne, 2009, str. 59–72):

- avgust–december 2006: 3.992;
- 2007: 26.675;
- 2008: 82.622;
- januar 2009: 10.737.

Raziskava je tudi pokazala, da večina študentov e-knjige pozna in uporablja (med 50 in 60 %). Velika večina tistih, ki jih ne, je kot razlog navedla dejstvo, da ne vedo za tovrstno ponudbo knjižnice (približno 40 %), drugi pa jih do sedaj še niso potrebovali (18 %), nekaterim branje z ekrana ni všeč (15 %), nekateri ne znajo poiskati e-knjig (10 %), še manjši del pa prednost daje tiskanim knjigam (7 %). Anketiranci največ uporabljajo e-knjige za raziskovalne namene (78 %), študij (56 %) in poučevanje (10 %). Kar 86 % uporabnikov e-knjig je navedlo, da si jih želijo uporabljati pogosteje in 85 % uporabnikov je označilo e-knjige kot uporabne (Shelburne, 2009, str. 59–72).

Še večjo raziskavo na temo uporabnosti e-knjig v svoji knjižnici so izvedli knjižničarji na univerzi v Idaho. Zanimalo jih je predvsem to, katera znanstvena področja prevladujejo v ponudbi in uporabi e-knjig. Število naslovov s posameznih področij v ponudbi knjižnice se je porazdelilo tako (Sprague, 2009, str. 150–157):

- družboslovje: 20.993;
- naravoslovje: 11.456;
- humanistika: 7.586.

Zanimiv je pogled na Tabelo 1.

Tabela 1: Uporaba e-knjig glede na predmet raziskovanja, 2008, univerza v Idaho

Raziskovalno polje	Št. uporabljenih naslovov	% uporabljenih naslovov	Skupno št. uporab	Povprečna uporaba
ekonomija	1186	17,35	3425	0,50
literatura	717	18,55	1724	0,45
zgodovina	632	18,64	1314	0,39
psihologija	671	24,22	1890	0,68
medicina	438	16,48	1135	0,43
inženiring	494	18,74	1380	0,52
religija	494	23,55	1197	0,57
informatika	484	24,66	2033	1,04
izobraževanje	325	18,18	954	0,53
sociologija	436	24,44	1083	0,61
politologija	165	12,60	319	0,24
pravo	214	20,88	511	0,50
kriminologija	190	19,67	640	0,66
filozofija	193	20,58	601	0,64
biologija	260	34,95	869	1,17
fizika	106	17,10	217	0,35
matematika	145	24,83	469	0,80
antropologija	168	32,68	419	0,82
glasba	95	21,79	257	0,59
geografija	101	23,71	259	0,61
kemija	73	31,74	171	0,74
umetnost	76	33,63	166	0,73
bibliotekarstvo	37	18,69	71	0,37
zoologija	49	27,07	168	0,93
agronomija	35	36,08	49	0,51
geologija	32	34,04	60	0,64
mikrobiologija	25	28,74	317	3,64

Vir: N. Sprague, Assessing e-books: Taking a closer look at e-book statistic, 2008, str. 155.

Rezultatov zgornje raziskave se seveda ne da posplošiti na vse univerzitetne knjižnice, razlaga najbolj odstopajočih rezultatov kaže na težavnost statističnih obdelav v zvezi z e-knjigami. Vseeno je opaziti trend, ki se pojavlja tudi v drugih knjižnicah in ga odkrivajo tudi njihove interne raziskave, ki navajajo naslednja področja, kjer uporaba e-knjig najbolj odstopa: bolj uporabljane so poslovne vede, ekonomija, menedžment, biotehniške vede, splošno in referenčno gradivo, informatika, naravoslovje, medicina, manj uporabljane pa so družboslovje, humanistika, zgodovina, umetnost.

Eržen (2007) v opisovanju izkušenj Centralne tehniške knjižnice (v nadaljevanju CTK) prihaja do zaključka, da je uporaba e-knjig v slovenskih univerzitetnih knjižnicah v marsičem podobna stanju v tujini, saj se raziskovalna področja najpogosteje uporabljanih e-knjig dokaj ujemajo s tujimi navedbami. V svojem prispevku ugotavlja dejstvo, da so e-knjige manj uspešne od e-revij, vendar kljub temu nosijo dovolj potenciala, da se bo CTK še naprej posvečala nakupu, ponudbi in urejanju e-knjig.

Podobno kot e-revije knjižnice kupujejo e-knjige bodisi neposredno od založnikov, ki imajo svoje platforme za prodajo e-knjig (najpogostejši so Elsevier, Wiley, Springer, CRC Press, O'Reilly in Gale), bodisi od posrednikov (najpogostejši so NetLibrary, Ebrary, Books 24 x 7, Knovel, Ebsco, EBL), katerih ponudba je po navadi vsebinsko pestrejša in ki ponujajo dodatne storitve, kot je pomoč pri sestavi vsebinskih paketov. Rezultati merjenja uporabe e-knjig v CTK so pokazali, da imajo le-te v univerzitetnih in visokošolskih knjižnicah nedvomno svoje mesto in prihodnost, velika priložnost se kaže predvsem za slovarje in učbenike (Eržen, 2007, str. 160–170).

2.5 Avtorske pravice in Digital Rights Management

Skladno z začetki digitalizacije različnih vsebin in njihovo objavo na spletu so se začele burne razprave o avtorskih pravicah. Na eni strani so bili in so še vedno zagovorniki povsem prostega pretoka informacij in vsebine – to so po navadi uporabniki, potrošniki, ki o intelektualni lastnini ne razmišljajo tako kot avtorji na drugi strani, ki so prepričani, da mora biti tudi vsebina na spletu zaščitena pred vsesplošnim kopiranjem. Področje avtorskih pravic na internetu je tako še danes zelo občutljiva tema, zaradi posameznih nacionalnih zakonodaj, ki se med seboj seveda razlikujejo, je poenotenje težka naloga.

2.5.1 Digital Rights Management

DRM je skupek tehnologij za omogočanje dostopa do različnih vsebin, uporabljajo ga proizvajalci strojne opreme, založniki in drugi lastniki avtorskih pravic ter vsak, ki želi omejiti uporabo elektronskih naprav in vsebine potem, ko je ta enkrat prodana. DRM je vsaka tehnologija, ki prepoveduje uporabo elektronske vsebine na način, ki je lastnik avtorskih pravic ne dovoljuje. Uporaba DRM je kontroverzna; ponudniki vsebin pravijo, da je DRM nujen za boj proti kršitvam avtorskih pravic na internetu, da lastnikom

avtorskih pravic omogoča nadzor in zagotavlja prihodke od avtorskih del. Nasprotniki trdijo, da ne obstajajo dokazi, ki bi kazali na to, da DRM pomaga preprečevati kršenje avtorskih pravic, da se uporablja le za povzročanje nevšečnosti in omogoča velikim podjetjem zatirati inovacije ter konkurenco. Zaklepanje nekaterih naprav in vsebine v skladu z DRM lahko onemogoča uporabnikom početi tudi povsem legalne stvari, kot so izdelava varnostnih kopij, knjižnična izposoja, uporaba gradiva za izobraževanje in raziskovanje (Digital Rights Management, 2012).

2.5.2 Digital Rights Management in e-knjige

Zelo običajno je, da e-knjige, ki jih beremo na računalnikih, e-bralnikih ali drugih napravah, uporabljajo DRM, namenjen predvsem omejevanju in preprečevanju kopiranja, tiskanja in izposojanja med uporabniki in različnimi napravami. E-knjige so po navadi namenjene branju na omejenem številu naprav, mnogo založnikov pa z DRM preprečuje vsakršno kopiranje in tiskanje. Nekateri verjamejo, da je prav zaradi DRM e-založništvo tako kompleksna panoga.

Največji problem na tem področju danes predstavlja veliko število različnih formatov e-knjig in posledično veliko različnih variacij DRM. Na angleško govorečih področjih so največ v uporabi 4 glavni tipi DRM (The eBook DRM Guide, 2010):

- Adobe DRM: je najbolj razširjena oblika DRM in se uporablja na datotekah formatov ePub in PDF. Obstaja mnogo aplikacij programske opreme, ki ta DRM berejo, in številne spletne strani/knjigarne, ki prodajajo e-knjige v tem formatu.
- Amazon DRM: največ Amazonovih e-knjig je v formatu AZW, nekaj tudi v TPZ. Branje le-teh je mogoče samo na napravah Kindle.
- Apple DRM: prav tako kot Amazon uporablja lastno obliko DRM, ki dovoljuje uporabo knjig, kupljenih na iBookstore samo na napravah iPad, iPhone in iPod.
- Barnes & Noble DRM: sicer uporablja Adobejev format ePub, ampak svojo lastno obliko DRM, ki onemogoča avtomatsko kompatibilnost njihovih e-knjig z napravami in programsko opremo, ki uporablja Adobejev DRM.

2.5.3 Zakonodaja in Digital Rights Management

Leta 1996 je bil sprejet sporazum *World Intellectual Property Organization* (v nadaljevanju WIPO) *World Copyright Treaty* (v nadaljevanju WCT), ki na mednarodni ravni zahteva sodelovanje pri sprejemanju zakonov, ki preprečujejo izogibanje DRM. Sporazum WCT je bil implementiran v večini držav članic WIPO, v ZDA z *Digital Millenium Copyright Actom*, v Evropi pa leta 2001 z Evropsko direktivo o avtorskih pravicah. Poleg omenjene velja še nekaj mednarodnih pogodb, kot so Bernska konvencija, Univerzalna konvencija in Rimski konvencija. Najpomembnejše načelo Bernske konvencije je, da državljan iz ene pogodbene države v drugi pogodbeni državi uživajo

enako raven zaščite kot državljani te države. Pa tudi, da se avtorska pravica izteče 50 let po avtorjevi smrti (Turšek, 2011).

Če želimo ustanoviti avtorsko pravico na nekem delu, je treba to najprej urediti v lastni državi. Zatem preveriti, ali je država, v kateri želimo zaščititi svoje pravice, članica Bernske ali katere druge mednarodne konvencije. Nazadnje je treba preveriti še zakon, ki ureja avtorske pravice v tej drugi državi (Turšek, 2011).

V zadnjih letih je bilo vloženega veliko dela na področju posodabljanja in harmonizacije zakona o zaščiti avtorskih pravic v EU pa tudi v svetovnem merilu, predvsem skozi WIPO. Avtorske pravice so bile prvič definirane že v analogni dobi. Prvotno je bilo treba najprej delo napisati ali fotografijo posneti, šele zatem se je lahko zaščitila. Z digitalizacijo pa se je moral zakon prilagoditi in razširiti avtorske pravice, ki jih ureja. Še vedno ni jasnih odgovorov na vprašanja, kaj pravzaprav elektronski medij pomeni za založništvo, je konkurenčen ali komplementaren v primerjavi s klasičnim založništvom, bodo obstoječi založniki preživeli ali pa bo naslednja generacija založnikov podobna velikanom, kot so Apple, Google in Amazon (Turšek, 2011).

2.5.4 Avtorsko pravo v Sloveniji

Slovensko avtorsko pravo je usklajeno z mednarodnimi konvencijami in evropskimi direktivami. V 60. členu Ustava RS varuje pravice iz ustvarjalnosti. Osnovni zakon, ki ureja to področje, je Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah, ki je bil sprejet leta 1995 in od takrat že petkrat noveliran. Kljub temu da je naša zakonodaja usklajena z evropskimi direktivami, obstaja nekaj posebnosti, ki so značilne za naš pravni sistem.

Veliki institucionalni uporabniki avtorskih del, knjižnice, muzeji in arhivi hranijo, urejajo in ponujajo dostop do različnih literarnih ter drugih avtorskih del. Nove tehnologije so omogočile digitalizacijo del, ki jih hranijo in jih dajejo na voljo javnosti prek spleta. Pri digitalizaciji in zlasti objavljanju del na spletu se srečujejo z mnogo problemi, povezanimi z avtorskimi pravicami. Najprej praviloma digitalizirajo in dajo javnosti na voljo dela, ki so že v javni domeni. V naslednjih fazah pa se morajo spopadati z zahtevnim urejanjem avtorskih pravic. Mnogo del, ki jih hranijo, je osirotelih. Za njih je značilno, da avtorska pravica še traja, ni pa znan imetnik avtorskih pravic oziroma ga ni mogoče poiskati (Turšek, 2011).

Pravna ureditev v RS določa: kadar avtorsko delo ustvari delojemalec pri izpolnjevanju svojih obveznosti ali po navodilih delodajalca, tj. avtorsko delo iz delovnega razmerja, se šteje, da so materialne avtorske pravice in druge pravice avtorja na tem delu prenesene izključno na delodajalca za 10 let od dokončanja dela, če ni s pogodbo drugače določeno. Po preteku tega roka pripadejo pravice delojemalcu, s tem, da delodajalec lahko zahteva njihov ponovni izključni prenos, če avtorju plača primerno nadomestilo. Jedro potencialnih

sporov predstavljata vprašanji o tem, kaj predstavlja delovno obveznost in kdaj se šteje, da je delo ustvarjeno v prostem času. Priznana strokovnjakinja s področja avtorskega prava, dr. Maja Bogataj Jančič, je pripravila predlog optimalne ureditve, ki pa zahteva še nadaljnjo obravnavo. Predlog ureja, da izvirni avtor prenese pravice na univerzo trajno in izključno. Avtor delo lahko uporablja, vendar samo za nekomercialne in izobraževalne namene. Izjema so monografije, književna dela, članki in podobna književna dela visokošolskih učiteljev in raziskovalcev. Za ta dela visokošolski učitelji in raziskovalci podelijo univerzi trajno licenco, da ta dela uporablja v nekomercialne in izobraževalne namene – vključno z objavo v repozitoriju, vendar lahko s časovnim zamikom. Depozit v repozitoriju je obvezen, sicer se ne upošteva pri habilitaciji. Drugačen režim se lahko določi s pogodbo ali zakonom. Predlog s tem spodbuja prostovoljno objavljanje pod pogoji odprtega dostopa takoj ob izdaji (Turšek, 2011).

2.6 Razvoj v prihodnosti

Glede na dosedanji razvoj e-založništva, sploh v zadnjih nekaj letih, lahko sklepamo, da bo do pravega razmaha e-publikacij šele prišlo. Zelo gotovo je, da spremembe ne bodo nikoli tako drastične in hitre, kot so jih sprva napovedovali. E-knjige še ne bodo tako kmalu izpodrinile tiskanih, ampak bodo kljub vse večji količini soobstajale z njimi.

Kovač (2009a, str. 103–105) razvija zanimivo teorijo o prihodnosti e-založništva: po zgledu komunikacijskega kroga znanstvenega založništva, ki bi ga preslikali tudi v splošno založništvo, ne bi več obstajala povezanost med platformo in vsebino knjig. Vsa dela bi odkupila ogromna splošna spletna knjižnica, jih dala na voljo bralcem, ki bi do njih dostopali prek osebnih računalnikov ali e-bralnikov. Sistem bi lahko financirali na dva načina: z državnim proračunom ali z oglasi na spletni strani. Tudi avtorske honorarje in plačila založnikom bi lahko obračunali na dva načina: kot knjižnično nadomestilo na podlagi števila dostopov do posameznega besedila ali pa glede na število klikov na oglas ob knjižnem besedilu, podobno kot pri založniškem modelu spletnih časopisov. Takšen model se le na prvi pogled zdi ustrezna rešitev za vse težave, vendar prinaša s sabo nove dileme. Če bi knjige financirali z oglasi, bi izumrl edini medij, kjer oglasov do zdaj praktično ni bilo, tako tudi ne pritiskov oglaševalcev. Zelo verjetno je, da določenih del s provokativno tematiko ne bi želel podpreti noben oglaševalec, zato bi njihovi avtorji ostali na medijskem in finančnem obrobju precej bolj, kot če bi se njihova uspešnost merila s številom prodanih knjig. Mogoče je celo, da bi se oglaševanje preselilo v besedila, in ni dvoma, da bi bil takšen bralni svet v temelju drugačen od tega, ki ga poznamo danes. Model globalne brezplačne svetovne knjižnice, ki bi jo financirale države ali nadvladane organizacije, kot je EU, nosi s sabo drugačne, a prav tako velike dileme. Vprašanje je, zakaj bi z davkoplačevalskimi sredstvi omogočili brezplačen elektronski dostop do knjižnih uspešnic, kot so knjige avtorjev Dana Browna in J. K. Rowling. Stroški za delovanje takšnega sistema in plačila avtorjem takšnih uspešnic bi se verjetno merili v stotinah milijonov evrov. Možen je še en scenarij: da bi se taka knjižnica začela

spreminjati v založnika in bi bilo možno produkcijo in distribucijo vseh knjižnih del nadzorovati z enega mesta, pa še z državnim denarjem. To bi bilo seveda v globokem nasprotju z nravjo in duhom tržnih ter demokratičnih družb.

Najbolj verjetno je, da bodo založniki in avtorji iz obeh vrst publikacij, tiskanih in elektronskih, potegnili tisto, kar posamezni daje največjo prednost, in sčasoma izumili poslovni model za pravo kombinacijo, tako pri produkciji publikacij kot pri distribuciji in trženju.

3 TEHNOLOŠKA PODPORA E-KNJIGI

Prvi razlog za idejo in nastanek e-knjig je nastanek in razširjena uporaba interneta, vendar napredka ne bi bilo, če se obenem ne bi razvijala tudi tehnološka podpora. Menim, da je do nekajletnega zatišja na področju e-knjig prišlo ravno zaradi zakasnele tehnologije, ki je šele zlasti po letu 2010 začela loviti korak s časom in razvijati boljše ter primernejše formate, platforme za oblikovanje in objavo ter naprave za branje e-knjig, kar je vse skupaj prispevalo k pospešenemu razvoju.

3.1 Digitalni tisk in tisk na zahtevo

Digitalna tehnologija tiskanja je veliko cenejša od klasičnih tehnik in tako rekoč idealna za tiskanje manjših naklad. Pri klasičnem tisku se praktično ne splača tiskati manj kot približno 500 izvodov, saj cena na kopijo pada s številom natisnjenih knjig. Pri digitalnem tisku tega ni, cena je enaka, če tiskamo en izvod ali sto izvodov. Ker je cena na izvod fiksna, je izbira digitalnega tiska ekonomična za manjše naklade, nekje od 200 do 300 kopij. Tisk na zahtevo je nov poslovni proces, ki se je vzpostavil s pojavom digitalnega tiska. V tem procesu knjiga ni natisnjena, dokler tiskarna ne prejme naročila, lahko tudi samo za en izvod naenkrat.

Glavne prednosti tiska na zahtevo so: tehnika je praviloma hitrejša od klasičnega tiska, nižji so stroški tiskanja, nižji stroški skladiščenja, ki v tem primeru odpade, založniku ne ostane neprodana zaloga. Vse to precej zmanjšuje tveganje za založnika.

Tehnologija digitalnega tiska in tisk na zahtevo sta idealna podpora knjigam, ki izvorno izidejo samo v elektronski obliki. Namreč, e-bralniki še niso tako množično razširjeni, daljše branje na računalnikih pa je naporno, zato bi si mnogo uporabnikov želelo elektronsko obliko knjige dokaj poceni pretvoriti v tiskano. Marsikateri založnik že uporablja tak poslovni model, ki predstavlja elegantno rešitev tudi za knjige, ki so že razprodane in zanje še vedno vlada zanimanje, ne pa tolikšno, da bi se knjigo splačalo ponatisniti v klasični tiskarski tehniki.

Razmišljanje v tej smeri je privedlo do zanimive ideje, kako tak poslovni model prenesti na vse obstoječe knjižno založništvo. Ameriško podjetje On Demand Books LLC je leta 2007

predstavilo Espresso Book Machine, poseben stroj za tisk na zahtevo, ki bi bil okrog 300 strani dolgo mehko vezano knjigo sposoben natisniti, zvezati in obrezati v nekaj minutah. Kupec naj bi v spletnem katalogu poiskal in si izbral določeno knjigo, plačal z gotovino ali kreditno kartico, nato pa bi mu stroj knjigo natisnil. Tak stroj naj bi bil majhen in cenovno sprejemljiv, da bi ga lahko začeli množično proizvajati in bi stal na različnih javnih mestih, kot so letališča, knjižnice, nakupovalni centri ipd., po podobni ekonomski logiki, kot so postavljeni avtomati za kavo; od tu tudi ime Espresso Book Machine. Vendar pri tej ideji ostajajo problemi, vezani na spletni katalog, na dostopnost digitalnih katalogov in na avtorske pravice, ki so za zdaj še nerešljivi (Kovač, 2009a, str. 108).

Digitalni tisk ima seveda tudi nekatere slabosti: kvaliteta natisa in tudi vezave je slabša kot pri klasičnih tehnikah, zato je manj uporaben za knjige, v katerih je veliko slikovnega gradiva. Če gre pri tisku za naklade nad približno 300 izvodov, je odločitev za klasično tehniko tudi bolj ekonomična.

3.2 E-formati

Za e-knjige so značilni številni formati. Nekatere so izdelala velika podjetja, druge pa mali neodvisni programerji, ki zagovarjajo odprto kodo. Nekateri so omejeni na tip naprave, na katerih lahko e-knjige beremo, drugi so bolj odprte narave in namenjeni širši uporabi.

Eden od prvih formatov je bil sedaj že veteran PDF podjetja Adobe, ki je nastal leta 1993. V naslednjih letih je z različnimi izboljšavami in dodelavami postal nekakšen globalni standard za širjenje in pregledovanje dokumentov v elektronski obliki. Avgusta 2000 je Adobe kupil podjetje Glassbook, ki se je specializiralo za programsko opremo za izdajanje in distribucijo e-knjig. Stopil je tudi v partnerstvo z Amazonom in Barnes & Noblom. Januarja 2001 je predstavil brezplačni Adobe eBook Reader, ki je omogočil dodajanje zaznamkov in opomb, urejanje naslovnice knjig v osebni knjižnici in brskanje po slovarju, ter plačljivi Adobe Content Server, namenjen založnikom in distributerjem za zaščito, distribucijo in prodajo e-knjig v formatu PDF ter za upravljanje z njimi na podlagi DRM. Med letoma 1993 in 2003 je bilo na računalnike po svetu naloženih več kot 500 milijonov kopij Acrobat Readerja, ki je bil dostopen v mnogo jezikih in za različne platforme (Windows, Mac, Linux ...). Leta 2003 sta se Acrobat Reader in Acrobat eBook Reader združila in omogočata branje standardnih ter zaščiteneh datotek formata PDF. Pozneje leta 2003 je Adobe odprl še lastno spletno knjigarno Digital Media Store z deli v formatu PDF za večje založnike (HarperCollins, Random House, Simon & Schuster idr.), poleg tega pa še za elektronske verzije časopisov in revij, kot so The New York Times, Science Magazine itd. Podjetje je kasneje ponudilo še dve storitvi: Adobe eBooks Central za branje, objavlanje, prodajo in izposajo e-knjig, in Adobe eBook Library kot prototip digitalne knjižnice (Lebert, 2009, str. 66–67).

Številni e-bralniki so podpirali prav tako številne formate e-knjig, marsikateri med njimi je bil specializiran celo samo za enega, in tako so še bolj razdirali trg e-knjig. Panoga je začutila potrebo, da formate poenoti.

Leta 1999 je bila izdana prva verzija formata OeB, ki je temeljil na XML (angl. *eXtensible Markup Language*) in bil določen z OeBPS (angl. *Open eBook Publication Structure*). Januarja 2000 je bil ustanovljen Open eBook Forum, da bi razvil format OeB in določil specifikacije OeBPS. Od tega leta je večina izdanih e-knjig vsaj kompatibilna s formatom OeB. Aprila 2005 je Open eBook Forum postal International Digital Publishing Forum (v nadaljevanju IDPF), OeB je zamenjal format ePub in postal globalni standard za e-knjige v formatu PDF (Lebert, 2009, str. 68).

Po letu 2010 se je trg e-knjig še razširil, formatov pa je še vedno zelo veliko. Največji komercialni spletni trgovci s knjižno vsebino, kot so Amazon, Apple in Barnes & Noble, so razvili lastne formate, ki omogočajo branje in uporabo e-publikacij samo na napravah, ki so jih sami proizvedli in jih tudi sami tržijo. Na drugi strani se v zadnjih letih pojavljajo zelo močne pobude za odprti dostop, sploh pobude nekomercialnih proizvajalcev knjižnih vsebin, kot je znanstvena sfera. Raziskovalci si v glavnem želijo, da bi bila njihova dela dostopna čim širšemu krogu bralcev in uporabnikov in to za daljše časovno obdobje. Zato so težnje po standardizaciji zapisov, uporabi optimiziranih skupnih platform in sistemov na področju znanstvenega e-založništva zelo močne.

3.3 E-bralniki

E-bralniki so prenosne elektronske naprave, v prvi vrsti namenjene branju e-knjig. Svoj tržni pohod so zares začeli šele z nastankom tehnologije e-papirja (angl. *e-ink*). Ne gre za klasično vrsto zaslona, kjer je le-ta osvetljen od zadaj, da se čez matrico kristalov nadzorovano spusti svetlobo nekega vira. Pri e-papirju zasloni nimajo nobenega vira svetlobe, ampak majhna zrnca barvila, ki so nadzorovana z elektrodami. Kjer želimo črno, z napetostjo dvignemo črna zrnca, kjer hočemo belo, pa obratno. Energijo je potrebna le ob spreminjanju stanja na zaslonu, potem pa ne več, zato baterija zdrži zelo dolgo. Končni videz zaslona je precej podoben papirju, le da je barva ozadja bolj siva kot bela, torej je kontrast manjši kot na papirju. Razlika z navadnimi zasloni LCD (angl. *Liquid Crystal Display*) se najbolj pokaže na močni, praviloma zunanji svetlobi, kjer se oči bistveno manj naprezajo pri branju z e-papirja. Sicer pa ta tehnologija ni tako nova, začetki segajo že v 70. leta prejšnjega stoletja. E-papir so izumili v Xeroxovem laboratoriju Palo Alto Research Center. Trenutno se podjetja ukvarjajo z izboljšavo dveh slabosti takšnih zaslonov: z barvami in hitrejšim časom osvežitve, saj e-papir potrebuje za osvežitev tudi po eno sekundo, medtem ko se pri zaslonih LCD ta čas meri v milisekundah (Forstnerič, 2010, str. 42).

3.3.1 Opis in primerjava izbranih modelov

Trenutno na trgu obstaja več deset e-bralnikov in njihovih generacij. Če mednje štejem še tablične računalnike oziroma tablice, pa še mnogo več. Za namen magistrskega dela opisujem in primerjam le nekaj najbolj znanih modelov e-bralnikov (Amazonov Kindle, Bookeen Cybook Gen3, Sony Reader PRS-600, Nook podjetja Barnes & Noble, Kolibri oziroma HanLin eReader V3) in dve tablici (Applov iPad in Amazonov Kindle Fire).

Kindle: Prva izvedenka Kindla je na trg prišla leta 2007, do danes so nastale že tri generacije. Poleg osnovne serije obstaja še DX različica z večjim zaslonom. Leta 2011 je podjetje Amazon predstavilo cenejšo različico brez tipkovnice s samo nekaj gumbi za navigacijo po uporabniškem vmesniku. Kindle touch ima zaslon na dotik in je bil prav tako predstavljen leta 2011. Za popularnost Kindla sta zaslužna predvsem gigantsko podjetje Amazon in njegov dober položaj na svetovnem knjižnem trgu. Prvo generacijo Kindla je bilo mogoče kupiti samo v ZDA, tretja se trži po vsem svetu, nekaj je izboljšav, predvsem pa je padla prvotna cena, s približno 240 € na približno 160 €. Po velikosti in masi je manjši in lažji od predhodnika, nekoliko je izboljššan kontrast, ima manj okoliške plastike, zaradi česar zaslon deluje večji, izboljšana je hitrost delovanja. Je opazno najhitrejši med preizkušenimi bralniki (Forstnerič, 2010, str. 44) in ima izjemno avtonomijo, saj zdrži brez ponovnega polnjenja tudi en mesec. Uporabniški vmesnik je zelo soliden in skupaj s tipkovnico omogoča shranjevanje zapiskov v knjigah. Prek povezave WiFi lahko z njim uporabnik prosto brska po spletu, čeprav je v osnovi namenjena predvsem nalaganju knjig iz Amazonove spletne trgovine. Kindle uporablja tehnologijo e-papirja v 16 odtenkih sivine, kar je dovolj tudi za dokaj dobro prikazovanje slik. Ločljivost zaslona je 600 x 800 pik. Podpira razmeroma veliko število različnih formatov: AZW (Amazonov zaščiteni format), zaščiteni format Topaz, nezaklenjene knjige v formatih MobiPocket (PRC/Mobi) in PDF, bere tudi HTML (angl. *Hyper Text Markup Language*), DOC in TXT, pri slikah prikazuje JPEG (angl. *Joint Photographic Experts Group*), GIF (angl. *Graphic Interchange Format*) in PNG (angl. *Portable Network Graphics*), predvaja pa tudi glasbene datoteke v formatih MP3 in AAX (angl. *Avid Audio eXtension*). Od pomembnejših manjka le ePub (Amazon, 2012).

Cybook Gen3: Ta bralnik francoskega podjetja Bookeen uporablja enako tehnologijo kot Kindle in prav tako je na trg prišel leta 2007. Premore 8 odtenkov sivine, ločljivost je 600 x 800 pik, kontrast je nekoliko slabši kot pri Kindlu. Uporabniški vmesnik in menuji niso najboljši, v primerjavi s Kindlom deluje zelo počasi. Problematične so tipke za prižiganje naprave, ki le-te ne postavi v neko varčno stanje, ampak jo popolnoma ugasne, za ponovni zagon pa potrebuje precej časa. Poleg tega uporabnika vrže na osnovni seznam knjig in ne na mesto, kjer je branje zaključil. Podpira več različnih formatov: ePub, OEB, PDF, bere TXT, HTML, slike prikazuje v JPEG, GIF in PNG, glasbo predvaja v MP3. Cena je dokaj visoka, približno 280 €. Nameščanje besedil z računalnika je preprosto izvedljivo prek povezave USB (angl. *Universal Serial Bus*), ki je uporabna tudi za polnjenje baterije. Ta

ima kar solidno avtonomijo, tudi nekaj tednov, če napravo uporabljamo samo za branje. Poslušanje glasbe jo pomembno skrajša. Bralnik je možno kupiti tudi v Sloveniji, prodaja ga MK (Forstnerič, 2010, str. 45).

Reader PRS-600: Sony je bil prvi velikan, ki je nastopil na trgu e-bralnikov že leta 2006. Bil je tudi prvi, ki je predstavil e-bralnik s tehnologijo e-papirja. Reader PRS-600, predstavljen leta 2009, je zmogljiva naprava, bistvena zanimivost je zaslon, občutljiv na dotik. Sicer je zaslon primerljiv s Kindlom, ločljivost je 600 x 800 pik, premore pa 8 odtenkov sivine. Dodano je tudi pisalo, naprava pa ima program, kjer ga lahko uporabimo za risanje in hitre zapiske. Teh se žal ne da delati v knjigah. Menuji so dobri in jasni, prav tako uporabniški vmesnik, čeprav je nekoliko počasnejši od Kindla. Enako velja za menjavanje strani. Ohišje je aluminijasto za razliko od drugih, večinoma plastičnih, je pa zato naprava nekoliko težja. Podpira kar veliko število formatov: poleg Sonyjevih (LRS, LRF in LRX) bere tudi ePub, PDF, TXT in RTF, glasbeni predvajalnik pa predvaja MP3 in AAC. Načeloma je Sonyjev e-bralnik ocenjen zelo visoko, slaba stran je le izredno visoka cena, pribl. 350 € (Forstnerič, 2010, str. 46).

Nook: Ameriški prodajalec knjig Barnes & Noble je leta 2009 predstavil svoj e-bralnik, imenovan Nook, ki uporablja operacijski sistem Android. Prvemu so sledili še trije nasledniki. Originalni Nook vključuje WiFi in 3G brezžično povezavo, šestpalčni glavni zaslon s tehnologijo e-papir in ločeni, manjši zaslon, občutljiv za dotik. NOOK samo s povezavo WiFi je bil predstavljen leta 2010, istega leta mu je sledil Nook Color – originalna linija e-bralnika z zaslonom LCD. Junija 2011 pa še Nook Simple Touch z zaslonom, občutljivim za dotik. Uporablja tehnologijo e-papirja, ima ločljivost 600 x 800 pik, brezžično povezavo WiFi in povezavo USB, prek katere se tudi polni. Kot drugi e-bralniki podjetja Barnes & Noble ima tudi najnovejši funkcijo LendMe, ki omogoča izposojanje knjig med uporabniki; seveda za omejeno obdobje, odvisno od DRM, ki jih je določil založnik. Na Nook lahko spravimo približno 1000 naslovov. Baterija ima avtonomijo približno dva meseca, če je povezava WiFi izključena, sicer le tri tedne. Podpira več formatov: ePub (z DRM in brez), PDF, za slike JPEG, GIF, PNG in BMP (angl. *Bitmap*), ne podpira pa na primer TXT in RTF. Od predstavitve je Nook požel precej pohval, predvsem v ZDA. Njegova največja pomanjkljivost je mogoče prav omejenost na ameriški trg in na proizvajalca ter prodajalca e-knjig, Barnes & Noble. E-bralnik ima sicer 2 GB notranjega spomina, od tega je le 1 GB namenjen vsebini, od tega je 750 MB rezerviranih za vsebino Barnes & Noble. V ZDA je na voljo za samo 99 \$ in celo brezplačno za celoletne naročnike spletne verzije revije The New York Times (Nook, 2012).

Kolibri oziroma HanLin eReader V3: Prvi e-bralnik s tehnologijo e-papirja, ki je prišel na slovenski trg, je HanLin eReader V3 kitajskega podjetja JinKe Electronics. Za domači trg ga je prilagodilo slovensko podjetje EPTS in trži se pod imenom Kolibri. Predstavljen je bil leta 2007. Ima šestpalčni zaslon z ločljivostjo 800 x 600 pik in 2 stopnji sivine.

Predvaja formate PDF, DOC, HTML, za slike JPEG, BMP, za glasbo MP3 in Wolf, zapis namenjen shranjevanju in prikazu zaščitenih vsebin. Baterija ima avtonomijo do 20 dni, polni pa se prek vmesnika USB. Slovenski vmesnik je dobro preveden in navigacija po daljših dokumentih odlična. E-bralnik ima tudi nekaj slabosti; občasne programske težave, nestabilno delovanje, slab kontrast in nedodelana programska oprema. Največja slabost pa je cena 345 €. Opis in test bralnika je iz leta 2008, danes se ne prodaja več (Gabrijelčič, 2008, str. 25).

iPad: Applov tablični računalnik se od klasičnih e-bralnikov razlikuje v tipu zaslona. Ne uporablja tehnologije e-papir, ampak ima zaslon LCD, ki je občutljiv za dotik. Zasnovan je kot platforma za avdio in vizualne vsebine, vključujoč knjige, revije, filme, glasbo in druge spletne vsebine. S svojimi funkcijami, aplikacijami in zunanjo podobo je nekje vmes med pametnimi telefoni in prenosnimi računalniki. Uporablja enak operacijski sistem kot drugi Applovi izdelki, iOS. Prva verzija je bila predstavljena aprila 2010, marca 2011 pa že druga, izboljšana generacija. Večina recenzij iPadu pripisuje veliko mero kakovosti in uporabnosti. Največja prednost v primerjavi s klasičnimi e-bralniki je v barvnem zaslonu in naboru funkcij. Temu je primerna tudi cena: v Sloveniji je na voljo za 500 do 800 €, odvisno od velikosti spomina in vrste brezžične povezave. iBooks je Applova e-knjižna aplikacija, iBookstore pa e-knjižna trgovina, podobno kot iTunes za glasbo. Predstavljena je bila skupaj s prvo generacijo iPada, na začetku je bila na voljo samo ameriškemu trgu, kasneje so razširili ponudbo še v Kanado, Veliko Britanijo, Avstralijo in na Irsko. Za branje e-knjig iPad podpira formata ePub in PDF. Še pred prihodom te naprave na trg je skupina založnikov (Penguin Books, HarperCollins, Simon & Schuster, Macmillan Publishers in Hachette Book Group USA) z Applom sklenila dogovor o izdelavi vsebin za iBookstore. Kasneje so bili k sodelovanju povabljeni še drugi založniki. Poleg plačljivih e-knjig iBookstore ponuja pregled tudi vseh prostodostopnih e-knjig Projekta Gutenberg in dostop do vsebine Smashwords (iPad, 2012).

Če povzamem: iPad je v osnovi mnogo več kot le e-bralnik. Barvni zaslon je primernejši za branje revij in drugega gradiva, ki vsebuje tudi slike. V primerjavi z e-bralniki je težji, avtonomija baterije je seveda precej krajša. Kaj pa bo posameznemu uporabniku bolj ustrezalo, je odvisno od namena uporabe; za branje e-knjig so vsekakor primernejši in cenejši klasični e-bralniki. Čim pa uporabnik želi računalnik v malem in z njim še napravo za branje e-knjig in drugih vsebin, ki vsebujejo tudi veliko slikovnega gradiva, bo izbral iPad oziroma kateri drugi tablični računalnik.

Kindle Fire: Konec septembra 2011 je Amazon predstavil tablično verzijo Kindla, Kindle Fire. Enako kot iPad ima zaslon LCD, ki je občutljiv za dotik, z ločljivostjo 600 x 1024 pik. Vgrajen ima operacijski sistem Android 2.3 in podpira formate KF8 (angl. *Kindle Format 8*), AZW, TXT, PDF, nezaščiten MOBI, Audible, DOC, DOCX, JPEG, GIF, PNG, BMP, AAC, MP3 in še nekaj drugih. Na voljo sta brezžična povezava WiFi in USB 2.0. Vključenega je 8 GB notranjega spomina, kar naj bi bilo dovolj za približno 80 aplikacij,

poleg teh pa še ali 10 filmov, ali 800 pesmi, ali 6.000 knjig. Baterija zdrži približno 8 ur, z izključeno povezavo WiFi. Ima tudi svoj spletni brskalnik, imenovan Amazon Silk. Ima podobno uporabnost kot iPad, a ga od njega loči pomemben dejavnik – precej nižja cena. Na ameriškem trgu je na prodaj za 199 \$, na evropski trg je prišel v začetku leta 2012 in se prodaja za 200 €. Nizka cena je razlog za izjemno uspešno prodajo, saj na Amazonu zatrjujejo, da so samo decembra 2011 prodali več kot 4 milijone tablic Kindle Fire (Farago, 2012). Pri Amazonu si namreč več prihodka obetajo od prodaje aplikacij in vsebin za Kindle Fire, zato so napravo ponudili po tako nizki ceni.

3.3.2 Prednosti in slabosti e-bralnikov

Ko potekajo razprave o prednostih in slabostih e-bralnikov, gre večinoma za primerjavo z večopravilnimi napravami, trenutno predvsem z Applovim iPadom, v kratkem pa se bo najbrž pojavilo še več takšnih naprav. Za branje e-knjig so zelo primerni tudi nekateri pametni telefoni (Forstnerič, 2010, str. 43).

Največ je odvisno od uporabnika – za branje so e-bralniki načeloma v veliki prednosti pred drugimi napravami. Najpomembnejša je seveda ta, da so za oči bistveno manj utrujajoči kot naprave z zasloni LCD. Naslednja je majhna poraba energije, saj nekateri bralniki zdržijo tudi ves mesec uporabe brez ponovnega polnjenja, v primerjavi z iPadom, ki ima približno 10 ur avtonomije pri mešani rabi. E-bralniki so tudi neprimerno tanjši in lažji od tabličnega računalnika, pa tudi fizično trpežnejši. Nenazadnje pa je tu še cena, saj so e-bralniki nekajkrat cenejši od tabličnih računalnikov (Forstnerič, 2010, str. 43).

Prednost tabličnih računalnikov je vsekakor njihova večopravilnost. Barvni zasloni so dosti bolj pripravi za branje in ogled drugačnih publikacij, na primer revij in stripov. Te naprave so pravzaprav prenosniki v malem, z njimi uporabniki lahko brskajo po spletu, preverjajo in uporabljajo e-pošto, na njih gledajo filme in poslušajo glasbo. Prek trenutnega sporočanja ali IP telefonije lahko klepetajo z drugimi uporabniki ali se kratkočasijo s kakšno igro (Forstnerič, 2010, str. 43).

E-bralniki prikazujejo različne tipe datotek, vendar ima vsaka naprava praviloma svoj izbor formatov, ki jih podpira. To težavo naj bi sicer reševal odprti standard za e-knjige, format ePub, ampak do tega poenotenja še ni prišlo. Pri uporabi e-bralnikov se torej zelo hitro pokaže potreba po pretvarjanju enega tipa datoteke v drugega, pri čemer je v pomoč program Calibre. Calibre je brezplačni in odprtokodni program, namenjen organizaciji, shranjevanju in urejanju e-knjig, pri čemer podpira različne formate in omogoča pretvarjanje med njimi, seveda upošteva DRM. V povezavi s ponudbo različnih formatov se kaže še ena slabost: nekatere spletne knjigarne ponujajo vsebine izključno za svoje e-bralnike. Tako se kupec z nakupom naprave pogosto nekako zaveže, da bo tudi e-knjige kupoval pri istem ponudniku.

Naslednja serija primerjav pa se dogaja med e-bralniki in knjigami v fizični obliki. S pojavom e-knjig in e-bralnikov so se začele razširjati tudi napovedi o koncu klasičnih knjig, ki so prihajale s strani tistih, ki ne ločijo vsebine od njenega nosilca. Največja vrednost večine knjig je namreč v njihovi vsebini, razen pri manjšem številu izdaj, ki so tudi fizično impresivne, trdo vezane, odete v usnje, mojstrsko oblikovane, ki s svojim nosilcem ni neločljivo povezana. Tako imamo lahko na e-bralniku shranjenih na tisoče knjig, za katere bi na fizičnih policah le težko našli prostor. Težava nastane, če se nam bralnik pokvari. Tako lahko v hipu izgubimo celotno knjižnico. Tudi pri posojanju ne gre tako zlahka kot s knjigami v fizični obliki, kajti zaklenjene e-knjige lahko posodimo le skupaj z njihovim nosilcem, e-bralnikom. Večina e-bralnikov in ponudnikov programske opreme zanje sicer ima možnost branja vsebine na samo na eni napravi; uporabnik mora prijaviti različne račune, število pa je po navadi omejeno na 5 do 6 različnih računov, kar omogoča tudi izposajo posameznih vsebin med različnimi uporabniki, vendar je omejitev kljub temu še vedno neprimerno večja kot pri klasičnih knjigah. Lahko sicer posodimo vsebino z napravo vred, ampak tako hkrati posodimo vse, kar imamo naloženo v napravi. Če se le-ta izgubi ali uniči, smo tako izgubili celotno knjižnico.

4 ZNANSTVENO ZALOŽNIŠTVO V DIGITALNI DOBI

Založništvo še zdaleč ni enotna panoga, saj je izjemno diferencirano glede na to, kakšne vrste literaturo posamezna založba izdaja. Glede na različne vsebine se založbe odločajo o številu natisnjenih izvodov, načinu tiska, o trženjskih strategijah, kajti ciljni trgi so zelo raznovrstni. Na področju splošnega, otroškega in učbeniškega založništva e-knjiga le počasi, vsaj v Evropi, razvija učinkovit poslovni model. Drugače je na področju znanstvenega založništva, kjer se je e-založništvo začelo naglo razvijati že v sredini 90. let prejšnjega stoletja, predvsem so se močno uveljavile e-revije, vse bolj pa se širijo tudi znanstvene monografije v elektronski obliki (Kovač, 2009a, str. 95).

4.1 Posebnosti znanstvenega založništva

Polje znanstvenega založništva se od drugih loči po tem, da je v temelju določeno z načinom delovanja akademske sfere, definirano je z odnosom med založniškimi organizacijami in ustanovami ter dejavnostmi univerzitetnega in znanstvenega raziskovanja. Značilno je, da posamezniki lahko znotraj institucij napredujejo in pridobivajo moč, če izpolnijo nekatere kriterije, med katerimi so najpomembnejši objava članka v znanstvenem časopisu z velikim faktorjem vpliva, recenzije monografske publikacije, ki so objavljene v uglednih znanstvenih časopisih in čim večja pogostost citiranja posameznega avtorja (Thompson, 2005, str. 46). Znanstveniki pišejo in objavljajo zato, ker je to eden od temeljnih predpogojev njihove kariere, svoja dognanja objavljajo v člankih v znanstvenih časopisih, kvaliteto in domet njihovih dognanj pa v večini držav merijo z odmevnostjo članka, izraženo v številu citatov. Danes praktično vsi raziskovalci pri svojem delu uporabljajo računalnike, zato je zelo praktično, da je veliko literature

dosegljive v elektronski obliki (Kovač, 2005a, str. 103). Uspešnost znanstvenih objav, izmerjena na številu citatov, je eden od pomembnih kriterijev pri financiranju znanstvenoraziskovalnih institucij. Znanstveno delo se ocenjuje tudi glede na to, kako in kje je objavljeno. Legitimnost in ugled založbe sta povezana z načinom in resnostjo recenziranja in citiranosti del, ki jih objavlja. Hkrati pa ugled in kredibilnost založbe povratno vplivata na objavljena besedila; simbolni kapital založnika se prenaša na gradiva, ki jih objavlja v svojih monografskih in periodičnih publikacijah (Thompson, 2005, str. 83).

Predvsem slovensko znanstveno založništvo se v zadnjih letih sooča s krizo na knjižnem trgu. Znanstvenikov in raziskovalcev je vedno več, za njihov obstoj in nadaljevanje kariere je nujno, da objavljajo. Posledično je vedno več izdaj in prezasičenost trga se kaže tudi na tem področju založništva.

Poleg razmer na trgu se glavni razlogi za vse večje število elektronskih objav v znanosti kažejo še v željah in potrebah raziskovalcev: lažja dostopnost gradiva za raziskovalce (24/7), lažje iskanje in brskanje po gradivu, elektronsko gradivo zavzema veliko manj fizičnega prostora (Ware & Mabe, 2009, str. 17).

Večina raziskav in literature s področja znanstvenega e-založništva se ukvarja z e-revijami, in ne e-knjigami (monografijami), kajti ravno pri znanstveni periodiki je v zadnjih letih prišlo do največjih premikov in sprememb v smeri e-založništva. Magistrska naloga se v opisovanju znanstvenega založništva v glavnem povsod nanaša na periodiko, razen kjer ni posebej omenjeno, da gre za monografije.

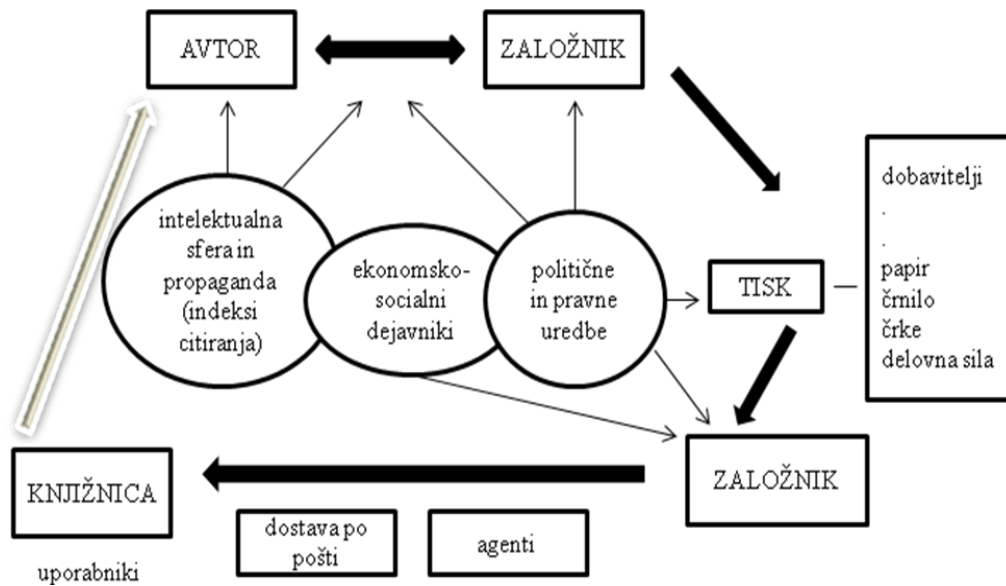
4.1.1 Komunikacijski krog znanstvenega založništva

Komunikacijski krog znanstvenega založništva se razlikuje od splošnega v tem, da je pri znanstvenem pogosto edini kupec vsebin knjižnica, ki potem te vsebine daje na voljo bralcem, ki so vsi hkrati tudi avtorji in zaradi narave svojega dela dnevno uporabljajo računalnike ter splet. V komunikacijskem krogu splošnega založništva je število bralcev bistveno večje od števila avtorjev. Produkcija, distribucija, vrednotenje, trženje in branje besedil je tako v polju znanstvenega založništva učinkovitejše v elektronski obliki, zato so vsi zgoraj opisani trendi pripeljali do dominacije elektronskih vsebin nad tistimi v tiskani obliki. Periodika je počasi začela dominirati tudi v knjižnicah, zato je prišlo do pojava, ko knjižnice v svojih repozitorijih kar same dajejo na voljo vsebine v elektronski obliki. S tem se je vsaj na področju znanstvenega založništva začela brisati meja med založništvom in knjižničarstvom. V tem komunikacijskem krogu je torej konec povezanosti med platformo in vsebino, kar pa ni usodno za učinkovito delovanje poslovnega modela: založniki znanstvene periodike tržijo velike pakete e-revij, prodajajo jih samo knjižnicam, te pa jih dajejo na voljo svojim uporabnikom, ki dostopajo do njih prek računalnikov. Hkrati avtorji niso eksistenčno odvisni od prodaje revij, obratno, njihova eksistenca in družbeno

priznanje sta odvisna od tega, ali in kje je njihovo delo objavljeno ter citirano (Kovač, 2005a, str. 102).

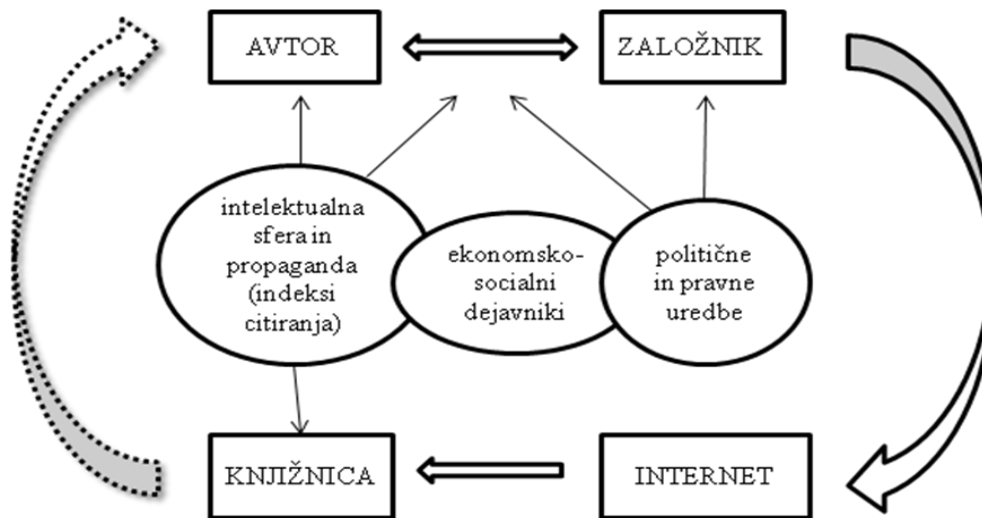
Kot je razvidno s Slik 1 in 2, v komunikacijskem krogu elektronske znanstvene revije v primerjavi s tiskano različico odpadejo vse povezave v zvezi s tiskom, zmanjša se vloga založnika, pomembno mesto pa zavzame internet.

Slika 1: Komunikacijski krog tiskane znanstvene revije

Vir: D. Vajs, Komunikacijski krog znanstvenih publikacij v pogojih globaliziranega elektronskega založništva, 2006, str. 162.

Slika 2: Komunikacijski krog elektronske znanstvene revije

Vir: D. Vajs, *Komunikacijski krog znanstvenih publikacij v pogojih globaliziranega elektronskega založništva*, 2006, str. 164.

4.1.2 Znanstvena periodika v primerjavi z monografijami

V zadnjih 15 letih je v znanstvenem založništvu prišlo do zanimivega preobrata, ki se na zunaj kaže kot zaton monografij v primerjavi s periodiko. Povprečne tiskane naklade znanstvenih monografij so padle; s 3.000 v »zlatih« 70. letih na 500 v 90. letih. Glavni razlog je v tem, da so se univerzitetne in raziskovalne knjižnice v razvitih državah pri nabavni politiki preusmerile z monografskih na periodične publikacije (Thompson, 2005, str. 93). Velika večina znanstvenih revij v angleškem jeziku je že na voljo na internetu (Ware & Mabe, 2009, str. 19).

Razlogi, da je do tega preobrata prišlo, so naslednji: »vrednost« objave je veliko lažje izmeriti v periodični publikaciji kot v monografiji, saj je periodika uvrščena v različne podatkovne baze, med katerimi je tudi SCI (angl. *Science Citation Index*). Ta omogoča merjenje vpliva revije in štetje citatov posameznega članka. Za monografije vsaj za zdaj takšnega sistema še ni (Kovač, 2009a, str. 98). Kriza znanstvenih monografij je tako mnogo založnikov prisilila, da so zmanjšali stroške svojega dela tako, da so manj vlagali v kvalitetno uredniško delo, nekateri pa so začeli izdajati knjige, ki same po sebi sploh niso znanstvene. Hkrati so znanstveni založniki zaradi pocenitve tiska začeli tiskati vedno več monografij, za katere so najverjetneje morali spustiti kriterije, kar je v končni fazi povzročilo padec kvalitete (Darnton, 1999).

Opozoriti velja še na eno dejstvo – k objavam v periodičnih publikacijah so tradicionalno bolj naravnane naravoslovne znanosti, medtem ko so za humanistiko bolj pomembne monografske objave (Darnton, 1999).

Vse zgoraj omenjene trende so močno pospešile še razmere na trgu. V založništvu znanstvene periodike je prišlo do dvojnega preobrata: globalni založniški trendi so tudi na tem področju pripeljali do nastanka velikih znanstvenih založb, ki so obvladovale po več sto naslovov znanstvenih revij hkrati, ki jih potem v paketu, v tiskani ali elektronski obliki, ponujajo univerzitetnim knjižnicam. Paketni sistem je pripeljal do tega, da je nekaj deset uspešnih revij vleklo za sabo revije z nizkim faktorjem vpliva in revije s področij, ki jih posamezna knjižnica morda sploh ne bi kupila. Velike založbe so tudi lažje kot manjše poskrbele, da so njihove revije uvrščene v ustrezne podatkovne baze, kar na koncu še poveča ugled in uspešnost revije (Kovač, 2005a, str. 100).

Poleg tega so založniki znanstvene periodike v zadnjih letih sistematično in močno zvišali cene. To se je pokazalo tudi v finančni rasti in ekonomski moči znanstvenih založb. Med desetimi največjimi knjižnimi založbami v ZDA je namreč kar pet takšnih, katerih glavni tržni artikel so znanstvene revije (Thompson, 2005, str. 57–59).

Vse to postavlja univerze in druge znanstvenoraziskovalne institucije v nenavaden položaj: kot delodajalci znanstvenikom financirajo raziskovalno delo, ti ga zaradi potreb po točkah praviloma brezplačno objavljajo v uglednih znanstvenih revijah, ali pa morajo za objavo celo plačati, ki jih potem velike založbe za drag denar prodajajo nazaj univerzitetnim in raziskovalnim knjižnicam, kjer jih spet uporabljajo pisci novih znanstvenih člankov (Kovač, 2005a, str. 101).

4.1.3 Indeksi citiranja in faktor vpliva

Uporaba računalnikov, tehnologije in razmah svetovnega spleta so na področju objavljanja rezultatov znanstvenega dela omogočili in močno olajšali zajemanje in urejanje ogromnih baz podatkov. Nastali so indeksi citiranja in faktor vpliva kot dve glavni merili vrednotenja kakovosti znanstvenih revij ter posredno merili vrednotenja uspešnosti posameznega raziskovalca.

Thomson Reuters, ki upravlja z Institute for Scientific Information iz Philadelphie (v nadaljevanju ISI), vsako leto izda Journal Citation Report (v nadaljevanju JCR), v katerem so revije razvrščene glede na faktor vpliva (angl. *Impact Factor*, *IF*) v okviru predmeta, ki ga obravnavajo. Omenjeni seznam je rezultat bibliometričnega vrednotenja revij, ki so vključene v bazo ISI. Je kvantitativno orodje za primerjanje in vrednotenje revij, ki temelji na merjenju podatkov o citiranosti posameznih člankov v revijah. Pri izboru revij v svojo bazo ISI upošteva nekaj kriterijev (Sabot Golob & Orešek, 2008):

- mnenja strokovnjakov (interna in zunanja),
  - merila za objavo v publikaciji (izvirnost raziskave, strog recenzijski postopek, redno izhajanje revije, uredniška politika, mednarodna zastopanost),
  - analiza citiranja (faktor vpliva, podatki o citiranosti avtorjev, Bradfordov zakon).
- S pomočjo podatkov, ki jih zbira ISI, se lahko za vsako revijo izračuna faktor vpliva.

Citiranost spremlja več ustanov, med njimi je najpomembnejša zgoraj omenjena ISI. Podatki o citiranosti različnih ustanov so med sabo težko primerljivi, saj vsaka ustanova pregleduje različne primarne vire. Za razlike v podatkih sta vzroka različno število revij, ki jih posamezne ustanove obdelujejo, in hitrost objavljanja podatkov, ki je v obratnem sorazmerju s številom obdelanih revij. Med tema dvema je torej treba najti primeren kompromis, na splošno pa velja, da ima kakovost revije in s tem objav prednost pred njihovo količino. Vse to pomeni, da daje zajetje prevelikega dela »obrobni revij« precej zamegljeno sliko. Večino povprečnih znanstvenikov zanimajo vsi citati, največje strokovnjake pa le tisti iz najuglednejših revij. V bazi Web of Science (baza podatkov z indeksi citiranosti v lasti ISI) tako ni mogoče pregledati vseh citacij, ampak le tiste, ki zadostijo Bradfordovemu zakonu: relativno malo znanstvenih časopisov objavi večino pomembnih znanstvenih rezultatov. Absolutno število citacij tako ni edini merodajni podatek, treba je vedeti, kako je bilo število dobljeno, s katerega področja so citati ipd. (Sabol Golob & Orešek, 2008).

Indeks citiranja je referenčno orodje, ki poleg običajnih bibliografskih podatkov, kot so naslov članka, podatki o avtorju ipd., vsebuje tudi podatke o citiranih virih člankov, ki jih indeksira. Lahko jih razumemo tudi kot seznam predmetnih oznak, ki pa ne izraža vsebinskih opredelitev v smislu predmetnih oznak oziroma vsebin, ampak to stori s citiranimi viri. Faktor vpliva je merilo pogostosti, s katero je citiran povprečen članek v neki reviji v določenem letu. Določen je le za najpomembnejše serijske publikacije iz svetovne produkcije (Sabol Golob & Orešek, 2008).

Indeksi citiranja so uporabno orodje za (Sabol Golob & Orešek, 2008):

- ugotavljanje, kdo citira posamezno raziskavo,
- ugotavljanje, v katero smer grejo najnovejše raziskave,
- identifikacijo virov, ki jih uporablja konkurenca,
- vrednotenje raziskovalnega dela,
- odkrivanje povezanosti različnih znanstvenih področij,
- analizo uporabe znanstvenih revij znotraj ustanove,
- analizo faktorja vpliva.

Glavni indeksi, ki so združeni v Web of Science, so (Vajs, 2006, str. 38):

- SCI (angl. *Science Citation Index*) spremlja naravoslovje, biomedicino, biotehniko in tehniko, je največji in letno zajema okrog 630.000 člankov v približno 3.300 revijah,
- SSCI (angl. *Social Science Index*) spremlja družboslovje,
- A&HCI (angl. *Arts & Humanities Citation Index*) spremlja humanistiko.

Indeksi citiranja so sestavni del komunikacijskega kroga znanstvenih e-revij. Ustvarjajo namreč dobro reklamo za revije, vplivajo na avtorja, založnika, na knjižnice in končne uporabnike, hkrati omogočajo lažje iskanje po gradivih (Vajs, 2006, str. 37).

4.1.4 Elektronsko izdajanje znanstvene periodike

Glede na spremembe v založniški industriji in tehnologiji nasploh se zdi ideja o elektronskem izdajanju znanstvenih časopisov in revij zelo privlačna. Vendar je treba pred odločitvijo za izdajanje člankov v elektronski obliki temeljito razmisliti o prednostih in slabostih.

Elektronsko izdajanje ima pred klasičnim šest glavnih prednosti (Morris, 2006, str. 1–4):

- **Mednarodni doseg:** Če je članek prostodostopen na spletu, ima dostop do njega lahko kdor koli, ki ima računalnik in internetno povezavo, tako odpadejo stroški tiska in distribucije po svetu, ki je lahko tudi precej počasna. Vendar je treba nekako poskrbeti, da potencialni bralci sploh vedo za članek ali revijo. Vpisati jo je treba v podatkovne baze, tako da jo glavni iskalniki najdejo, in poskrbeti za mednarodno promocijo.
- **Hitrost izdaje/izida:** Spletni časopis ali revija ima veliko časovno prednost pred tiskano izdajo, saj lahko izide takoj, ko je vsebina pripravljena. Ni treba čakati na tiskarno, na dostavo in potem še na razpošiljanje. Še več, niti ni potrebno čakanje na vse članke, ki naj bi našli mesto v reviji, saj jih lahko objavljamo posamezno. Hitrost objave članka je najpomembnejša v panogah, kjer so spremembe zelo hitre. Prehitra objava včasih lahko vpliva na kvaliteto članka. Pomembno se je zavedati, da elektronsko izdajanje zahteva nekaj priprave in da se ne more zgoditi v trenutku, sploh če pri pripravi gradiva sodeluje več ljudi.
- **Dodatne možnosti:** Med najpomembnejšimi za uporabnika je predvsem močno olajšano iskanje članka, znotraj ene revije ali mnogih. Zelo pogosta je uporaba povezav na reference ali na sorodne članke. V elektronsko izdajo je lahko vključen material, ki bi ga v tiskani obliki težko objavili zaradi omejenega prostora ali značilnosti gradiva, zaradi katerih ga je težko ali celo nemogoče natisniti. Omogočeno je tudi dodajanje avdio in vizualnega gradiva, čeprav je pri tem treba pomisliti na tehnične težave v primeru, da vsi uporabniki nimajo potrebne programske opreme za pregled takšnega gradiva. Dodatnih možnosti je skoraj več za založnika kot za uporabnika; močno je olajšano objavljanje vsebine, zelo dobrodošla so dodatna orodja, ki zagotavljajo možnost merjenja in spremljanja uporabe spletnih člankov ali revij.

- **Nižji stroški:** Na začetku je marsikdo domneval, da bo elektronsko objavljane na spletu v trenutku pomembno znižalo stroške izdajanja revije, kar drži le v nekaterih primerih. Stroški so znatno nižji, če gre za izključno elektronsko izdajo. Čim je poleg nje natisnjenih le nekaj izvodov revije, prihranek ni več opazen. Če je revija prostodostopna, je prihranek večji, kot če gre za plačljivo vsebino, kjer se znatno povišajo stroški administracije in vzdrževanja sistema. Pri elektronski objavi so nižji direktni stroški (tiskanje), indirektni (osebje, ki pripravlja revijo) pa ostanejo enaki oziroma se celo povišajo.
- **Novi načini objavljanja:** Možno je, da se elektronska verzija revije objavlja na povsem enak način kot tiskana, vendar splet kot medij ponuja toliko novih možnosti, da je o njih vredno razmisliti. Kot prva se ponuja možnost sprotnega, pogostega objavljanja člankov na spletu, izdajanje tiskane verzije pa je ob tem lahko manj pogosto. Tako so zagotovljeni kontinuiteta izhajanja in nižji stroški tiskanja, kot bi nastali ob pogostejšem izdajanju tiskanih verzij. Vsebina spletne in tiskane verzije revije sta lahko tudi različni; na primer daljša objava članka na spletu in njegova krajša verzija v tiskani izdaji, pri čemer je treba pomisliti na večjo kompleksnost in najbrž tudi večje stroške uredniškega dela. Splet kot medij ponuja možnost, da je posamezen članek odprt za komentarje in recenzije bralcev (angl. *open peer review*). Nekateri avtorji na podlagi povratnih informacij lahko celo spremenijo in izboljšajo vsebino svojega članka. Takšen način objavljanja ni primeren za vse znanstvene discipline in vsebine enako, zato je treba dobro razmisliti o tem, ali pustiti to možnost odprto ali ne. Indeksiranje je še vedno pomembno, saj je izključno elektronski način iskanja tog in ne daje tako dobrih rezultatov, kot če indekse oblikuje človek.
- **Trajnost:** Elektronsko izdajanje zagotavlja boljšo trajnost članka ali revije v primerjavi s tiskanimi izdajami, ki imajo krajšo življenjsko dobo.

Poleg prednosti elektronsko izdajanje revij prinaša tudi precej izzivov, od katerih sta najpomembnejša dva (Morris, 2006, str. 4–5):

- **Trajni dostop in arhiviranje:** Pri tiskanih revijah je naročniku zagotovljen trajni dostop, seveda v okviru življenjske dobe tiskanega izvoda, naročnik spletne revije pa dejansko zakupi le časovno omejen dostop do nje, na primer letno naročnino. Mnogo založnikov je moralo na ta račun že spremeniti svoje pogodbe s knjižnicami in jim zagotoviti trajen dostop do vsebin, ki so jih plačale z naročnino. Prav tako je arhiviranje tiskanih izvodov preprosto, čeprav zahteva precej fizičnega prostora. Pri elektronskih verzijah je problematično spreminjanje tehnologije in naslovov URL, ki ne ostanejo enaki za vselej. Zato zadnja leta nastaja mnogo nacionalnih institucij, najpogosteje so to digitalne knjižnice, katerih poslanstvo je arhiviranje vsega elektronskega gradiva neke države.
- **Citiranje in končna verzija članka:** Predvsem izključno spletne objave sprožajo vrsto vprašanj in dvomov glede načina citiranja in glede končne verzije vsebine. Pri objavah, kjer so omogočeni komentiranje in recenziranje ter kasnejše dopolnjevanje ali

spreminjanje vsebine na podlagi povratnih informacij, je težko določiti, kdaj je članek objavljen in katera verzija je prava ter kaj v elektronskem okolju, kjer je vsebina podvržena nenehnim spremembam, sploh šteje za publikacijo. Od izključno elektronskega izdajanja je mnogo revij odvrnilo dejstvo, da takšna oblika objav v akademskih krogih dolgo ni bila sprejeta kot kredibilna, kar pa se v zadnjem času hitro spreminja, saj so najbolj znani servisi indeksiranja sprejeli tudi elektronske verzije revij.

Na uspeh e-revij močno vpliva tudi mesto, kjer so le-te objavljene, saj lahko spletna stran s svojimi tehničnimi značilnostmi in možnostmi reviji pomaga ali pa jo ovira. Založniki lahko izbirajo med objavljanjem na svojih spletnih straneh oziroma straneh institucije, kjer revija izhaja, izberejo lahko več različnih zunanjih ponudnikov, od komercialnih strežnikov, naročniških agencij do nacionalnih portalov, kakršen je tudi slovenski Spletni portal znanstvenih in literarnih revij.

Revija lahko gostuje tudi na več mestih. Na odločitev o mestu objavljanja vpliva mnogo različnih dejavnikov, od razpoložljive tehnologije, znanja in opreme do drugih sredstev na strani izdajatelja, navsezadnje od cene, ki jo ponudniki zaračunavajo za gostovanje (Morris, 2006, str. 5–7).

Nesporno je, da prehod na elektronsko izdajanje revije spremeni način dosedanjega dela v vseh točkah procesa; pri uredniškem delu, produkciji, trženju in promociji, prodaji, naročniških storitvah ipd. Za to so potrebni čas, materialna in finančna sredstva ter kader. Sicer veliko tovrstnih problemov rešuje odločitev za prosti dostop do vsebin (Morris, 2006, str. 8).

4.1.5 Prosti dostop do znanstvenih objav na spletu

Ena od največjih sprememb v znanstveni komunikaciji po pojavu tiskanih znanstvenih revij v 17. stoletju in njihovih elektronskih verzij v 20. stoletju je prosta dostopnost znanstvenih člankov in v manjši meri tudi monografij. Pobuda za prosti dostop je bila prvič utemeljena leta 2002 v Budapest Open Access Initiative, ki jo je s svojim podpisom podprlo več kot 500 organizacij in več kot 5.100 posameznikov, nekaj tudi iz Slovenije. Takšnih pobud je bilo v naslednjih letih še več (Kotar, 2009, str. 3). Za prosti dostop do rezultatov znanstvenoraziskovalnega dela so se zavzeli tudi številni javni financerji in univerze, ki se na tak način lahko branijo pred vse večjo komercializacijo in ohranjajo svoje tradicionalno javno poslanstvo (Breznik, Gjorgjioski & Damjan, 2011, str. 21).

Uporabo proste dostopnosti do znanstvenih vsebin so podprle tudi mednarodne institucije, kot so Organizacija združenih narodov (v nadaljevanju OZN), UNESCO, Organization for Economic Co-operation and Development (v nadaljevanju OECD) idr. Največji razlog je v silnem razmahu komercialnega znanstvenega založništva, ki je pripeljal javne financerje

znanstvenoraziskovalnega dela v položaj, kjer morajo iste stvari plačati večkrat. Veliki komercialni založniki, kot so Elsevier, Thompson Reuters, Springer ipd., večinoma pridobivajo članke od znanstvenikov brezplačno oziroma morajo ti večkrat objavo še plačati, poleg tega največkrat zastoj opravljajo tudi uredniško in recenzentsko delo. Komercialni znanstveni založniki potem te članke zbirajo v revije in jih v velikih in dragih paketih prodajajo nazaj državam ali univerzam po dragih licenčnih pogodbah. Tako javni financerji že drugič ali tretjič plačujejo isto stvar (Breznik et al., 2011, str. 18).

V skladu z osnovnim principom prostega dostopa naj bi bili rezultati javno financiranih raziskav takoj po njihovem publiciranju prostodostopni na svetovnem spletu. Prostodostopna publikacija izpolnjuje naslednja pogoja (Kotar, 2009, str. 3):

- avtor in nosilec materialne avtorske pravice v svetovnem merilu dopuščata vsem uporabnikom prosto, nepreklicno in stalno pravico dostopa do publikacije in dovoljujeta razmnoževanje, uporabo, razširjanje, prenos in javni prikaz dela, izdelavo in distribucijo izpeljanih del v katerem koli digitalnem mediju za kateri koli odgovoren namen ter dopuščata, da uporabniki naredijo manjše število izpisov za lastno uporabo;
- celotna publikacija in vsa dodatna gradiva, vključno z dovoljenjem iz prejšnje točke, so takoj po objavi odloženi v vsaj en spletni repozitorij, ki omogoča prosti dostop, neomejeno distribucijo, medobratovalnost in trajno hranjenje.

Obstajata **dva načina zagotavljanja prostega dostopa** (Kotar, 2009, str. 3–4):

- **Zlata pot** (angl. *golden road*): to je objava članka v prostodostopni reviji z ustreznim recenzentskim aparatom. Podatki o številu takšnih revij se zbirajo v Directory of Open Access Journals (v nadaljevanju DOAJ). Trenutno je evidentiranih 7.587 revij in skoraj 800.000 člankov, ki so v celoti in takoj prostodostopni vsem uporabnikom brez plačila. Avtor pri tem načinu objave zadrži vso materialno avtorsko pravico, na izdajatelja prostodostopne revije pa prenese pravico do prve tiskane in e-objave.
- **Zelena pot** (angl. *green road*): to je samoarhiviranje predvsem recenziranih člankov (angl. *postprint*), objavljenih v plačljivih revijah, v repozitorijih. Če je avtor prenesel avtorsko pravico na založnika, mu mora ta dovoliti shranitev recenziranega članka v avtorjevi končni obliki. To dovoljuje večina svetovnih založnikov, nekateri omogočajo tudi takojšnjo prostodostopnost članka ob doplačilu avtorja.

Eden od pogojev za večjo razširjenost prostodostopnih revij je razvoj ustreznih ekonomskih modelov s prehodom od plačevanja naročnin oziroma dostopa do e-revij v financiranje objav v prostodostopnem okolju. Takšna priporočila so že izdale različne organizacije in ustanove, med njimi na primer Austrian Science Fund, Research Information Network in Universities United Kingdom. V Sloveniji je takšen način shranjevanja znanstvenih vsebin že leta 2003 predlagal prof. dr. Franc Viktor Nekrep (Kotar, 2009, str. 5).

Pritisk komercialnih založnikov in njihovo višanje cen sta pripeljala do tega, da se knjižnice organizirajo v konzorcije, da bi od založnikov izsilile ugodnejše pogoje in da bi v sodelovanju z njimi spodbudile nastanek in uporabo še drugih poslovnih modelov, ki bi bili sprejemljivejši za znanstveno sfero. Zato so se tudi zavzele za iniciativo Odprtega dostopa (angl. *Open Access*), ki je kmalu dobila precej močno mednarodno podporo. Revije s prostim dostopom so si izborile mesto v bazah indeksiranih revij, odprtemu dostopu pa so se delno prilagodile tudi velike komercialne založbe, ko so ponudile delno odprte dostope (Breznik et al., 2011, str. 19). Izvedenih je bilo več študij, ki so analizirale različne modele dostopnosti znanstvenih vsebin; rezultati so pokazali velike neposredne prihranke in družbene koristi v primeru prostega dostopa. Poslovni model prostega dostopa se tako vse bolj širi, znanstveno založništvo ima v splošnem 3,5-odstotno rast, založništvo odprtega dostopa znanstvenih revij ima 18-odstotno rast, število znanstvenih člankov odprtega dostopa pa kar 30-odstotno (Greco & Wharton, 2008, str. 161).

Glavni **tipi prostega dostopa revij**, ki so trenutno v uporabi, so (Ware & Mabe, 2009, str. 45–50):

- Popolni prosti dostop (angl. *Full open access*): Znotraj popolnega prostega dostopa ločimo dva glavna tipa: takojšnji prosti dostop (angl. *immediate full OA*), kjer je celotna vsebina revije prostodostopna takoj po objavi, in opcijski ali hibridni prosti dostop (angl. *optional or hybrid full OA*), kjer je takoj prostodostopen le del objavljenih vsebin. V tem primeru založnik omogoči avtorju, da je njegov članek prostodostopen v sicer plačljivem časopisu, če avtor za to plača določeno vsoto, ki pokrije stroške založnika.
- Prosti dostop z zamikom (angl. *Delayed open access*): Revija s tem modelom ponuja svoje vsebine prostodostopne po preteku določenega krajšega obdobja, navadno z zamikom 6–12 mesecev, redkeje 24 mesecev. Ta poslovni model sloni na konceptu, da prosta objava ne povzroči znižanja števila rednih naročnikov, in je značilen za revije, kjer se področje raziskovanja zelo hitro spreminja ter je čas objave zelo pomemben.
- Prostodostopno samoarhiviranje (angl. *Self-archiving*): Pri tem načinu avtor shrani članek v odprtem repozitoriju, ki je lahko institucionalni, je last institucije, kjer je avtor zaposlen, tipično je to univerza, ali pa gre za centralni repozitorij posameznih raziskovalnih polj (kot je arXiv za fiziko).

Pomembno je poudariti, da prosti dostop sam po sebi ni brezplačen. Če za dostop ne plača uporabnik, mora to storiti nekdo drug. V največ primerih gre za javne financerje, krovne organizacije, raziskovalne fonde ali knjižnice. Nekatere spletne revije pa za objavo zaračunajo avtorjem (Morris, 2006, str. 17).

Trenutno je v DOAJ registriranih 33 prostodostopnih revij iz Slovenije. Na univerzah je vzpostavljenih nekaj repozitorijev za samoarhiviranje objav, ki se večinoma polnijo z obvezno oddajo visokošolskih del. Uporabljajo različno programsko opremo in različni so

tudi načini dostopanja, iskalniki ter metapodatkovni modeli. V dLib se v dogovoru z ARRS zbirajo e-oblike revij, katerih izdajanje sofinancira agencija, in zaključna poročila projektov glede na zakon o obveznem izvodu ter povezan pravilnik o oddaji e-publikacij. Shranjevanja objav iz javno financiranih raziskav v prostodostopne repozitorije pa slovenski financerji niso zastavili kot obveznega. Članki slovenskih raziskovalcev, ki so prostodostopni, verjetno predstavljajo le manjši del njihovega publiciranja. Slovenija in njeni raziskovalci tako niso deležni dokazanih koristi prostega dostopa do objav in podatkov (Kotar, 2009, str. 3).

4.1.6 Repozitorij

Repozitoriji so spletne baze podatkov in gradiva v elektronski obliki, ki jih ustanavljajo predvsem raziskovalne institucije za namen zbiranja in ohranjanja rezultatov znanstvenega dela. Glavna cilja takšnih repozitorijev sta: s prostodostopnim samoarhiviranjem zagotoviti odprti dostop do rezultatov znanstvenega dela svojim raziskovalcem, na drugi strani pa ohranjati drugo institucionalno gradivo v elektronski obliki, ki bi se sicer lahko hitro izgubilo, na primer različne teze in tehnična poročila. Prvi repozitoriji so se pojavili leta 2000. Njihova programska oprema uporablja tehnični standard OAI-MHP (angl. *Open Archives Initiative – Metadata Harvesting Protocol*), ki omogoča zajem metapodatkov s specialnimi iskalniki, kot sta OAIster in Google Scholar. Število repozitorijev močno in stalno narašča, precej počasneje pa se večja število vključenih člankov, kar dokazuje, da so repozitoriji večinoma nezadostno izrabljeni. Videti je, da avtorji ne kažejo pretiranega zanimanja za prostovoljno samoarhiviranje člankov v repozitorijih, ker se ne zavedajo ali pa ignorirajo prednosti, ki jih takšno arhiviranje predstavlja. Zato vse več institucij in financerjev od svojih raziskovalcev zahteva prostodostopno samoarhiviranje (Ware & Mabe, 2009, str. 49).

Podatki o zahtevah po prostodostopnem arhiviranju na svetovni ravni se zbirajo v Registry of Open Access Repository Material Archiving Policies (v nadaljevanju ROARMAP). Marca 2012 je bilo med njimi skupno 314 zahtev, njihovo število pa se povečuje (ROARMAP, 2012).

4.1.7 Licence in avtorske pravice pri znanstvenih e-revijah

Medtem ko je pri tiskanih revijah bolj ali manj jasno, kaj uporabnik sme z njimi početi, je to v elektronskem okolju pomanjkljivo določeno. Tudi možnost zlorabe je precej večja pri elektronskih izdajah, saj je zelo lahko narediti verodostojno kopijo in jo razširiti naprej. Zato je pri elektronskih izdajah smiselno objaviti seznam določb in pogoje uporabe, kaj je uporabniku dovoljeno početi z vsebino, pa če je dostop prost ali gre za plačljivo gradivo. Nadzor nad dovoljeno uporabo je težak, vendar v akademskem okolju prevladuje kultura poštenosti in zaupanja, zato so primeri zlorab precej redki. Založnik ali izdajatelj revije se

lahko odloči za preprost seznam določb, kaj je z gradivom dovoljeno početi, lahko pa uporabi eno od vnaprej pripravljenih licenc, kot so licence CC (Morris, 2006, str. 19–20).

4.2 Tuje znanstveno e-založništvo

Ker je na področju znanstvenega založništva do največjih sprememb glede elektronskih objav prišlo pri periodičnih publikacijah, v tem poglavju opisujem v glavnem založništvo znanstvene periodike, razen kjer ni posebej omenjeno, da gre za znanstvene monografije.

Ocenjeno je, da je na svetu trenutno približno 2.000 založnikov, ki objavljajo znanstveno periodiko. Od tega jih je 657 z angleško govorečega območja in ti producirajo 11.500 znanstvenih časopisov, kar predstavlja 50 % vseh naslovov. Analiza založbe Elsevier je pokazala na naslednjo sestavo po tipih založnikov: komercialni založniki – 64 %, družbeni založniki – 30 %, univerzitetni založniki – 4 %, drugi – 2 %. Od tega največjih 100 založnikov objavlja 67 % vseh znanstvenih časopisov, medtem ko prvih 10 izdaja 35 % časopisov. Največji štirje založniki (Elsevier, Springer, Taylor & Francis, Wiley – Blackwell) izdajajo vsak po prek 1.000 časopisov. Na povsem drugem delu lestvice je 95 % založnikov, ki izdajajo en ali dva naslova znanstvenih časopisov (Ware & Mabe, 2009, str. 5).

Iz zgornjih podatkov je očitno, kako se je dolgi rep oblikoval tudi na področju izdajanja znanstvene periodike. Le nekaj največjih založnikov obvladuje večji del trga in s prodajo znanstvenih časopisov v paketih po 50 naslovov in več na trgu vzdržuje svoj monopol.

4.3 Domače znanstveno e-založništvo

Spremembe, ki se dogajajo v tujini, se prav tako kažejo v slovenskem znanstvenem založništvu. Univerze in podobne institucije proizvajajo vedno več raziskovalcev in ti objavljajo vedno več. V zadnjih nekaj letih je skupaj z nastankom novih univerzitetnih središč nastalo tudi precej novih znanstvenih založb, ki se vse po vrsti srečujejo s prezasičenostjo trga. Prodaja znanstvenih publikacij že nekaj let upada, podobno je tudi v polju splošnega založništva, trend pa je sovpadel še s svetovno gospodarsko krizo.

Poleg tega se v Sloveniji soočamo s pomanjkljivim sistemom vrednotenja znanstvenega dela in nedorečeno klasifikacijo znanstvenih del ter založb. Zadnjo kategorizacijo znanstvenih publikacij pri vrednotenju raziskovalne uspešnosti v Sloveniji je pripravila Komisija Slovenske akademije znanosti in umetnosti (v nadaljevanju SAZU) za spremljanje raziskovalne uspešnosti leta 2005. To delo je bila sicer zahtevna naloga, saj se komisija ni mogla opreti na skromne domače izkušnje, v svetu tudi ni znan primer enotne in kooperativne bibliografije raziskovalcev, kot je slovenski COBISS (angl. *Co-operative Online Bibliographic System & Services*). Vseeno je komisija z navodili določila kriterije ocenjevanja uspešnosti raziskovalcev in opisala, katere značilnosti opredeljujejo

znanstvene založbe in različne znanstvene prispevke, od monografij, strokovnih člankov, do krajših prispevkov. V prilogi 2 je komisija objavila obširen seznam mednarodnih znanstvenih založb, ki naj bi se upoštevale pri kategorizaciji znanstvenih knjig, in seznam 21 slovenskih znanstvenih založb, ki izdajajo več kot 100 znanstvenih revij ter takšnih, ki objavljajo znanstvene članke (Navodila za delo OSIC-ev, 2005). Do danes je število založb in periodičnih publikacij nedvomno naraslo. Po podatkih JAK (Breznik et al., 2011, str. 9) je trenutno samo sofinanciranih znanstvenih revij 116.

Dr. Miha Kovač v svojem prispevku Protislovja vrednotenja znanstvenega dela (2005b) ugotavlja mnogo nedoslednosti Navodil in opozarja na paradokse, do katerih lahko pripelje njihovo tolmačenje. Predlagani kriteriji so namreč zastavljeni tako, da destimulirajo resne znanstvene objave v tujini in omogočajo zlorabe tujih objav, poleg tega pa je takšnemu vrednotenju omogočena še zelo visoka stopnja subjektivnosti, kar v znanstvenem okolju vsekakor ni zaželeno.

Nikjer nisem našla podatka, kolikšna je slovenska letna produkcija znanstvenih monografij. Ker se pri opisu znanstvenega založništva na splošno posvečam predvsem periodiki, se tudi opis stanja na domačem trgu nanaša predvsem na znanstvene revije in časopise.

Po podatkih JAK (Breznik et al., 2011, str. 11) se v zadnjih nekaj letih naklade znanstvenih revij zmanjšujejo, upada tudi število naročnikov, poleg tega so subvencije države povprečno nižje kot pred leti, zato revije izgubljajo prihodke. Založniki poskušajo ta problem kratkoročno rešiti z dvigom cen, vendar se tako kmalu ujamejo v začarani krog, saj dvig cen povzroči nove odpovedi naročnin in s tem zopet izgubo prihodka. Med naročniki so najbolj zanesljive knjižnice, manj individualni naročniki, prodaja v knjigarnah pa je sploh slaba, saj mnoge revij sploh nočejo prevzeti v svojo ponudbo. Večina revij ima resne težave s financiranjem svojih dejavnosti, po drugi strani se od njih pričakujejo vrhunski rezultati.

Slovenske znanstvene revije so se že v veliki meri prilagodile spremembam, ki so se najprej začele dogajati v tujini, in ponudile svoje vsebine v elektronski obliki in dostopne na spletu. Raziskava Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje je pokazala, da je na spletu dostopnih več kot polovica vseh revij, med znanstvenimi pa kar 70 %. Do julija 2011 pa je NUK sklenila z revijami že več kot 120 pogodb o izročanju elektronskih gradiv za dLib (Breznik et al., 2011, str. 6).

Projekt Spletni portal znanstvenih in literarnih revij: V okviru JAK so leta 2011 začeli vzpostavljati prvi slovenski skupni Spletni portal znanstvenih in literarnih revij (v nadaljevanju Portal), ki je eden od prvih večjih domačih projektov na področju elektronskega založništva. Zasnovan bo odprto in široko, od začetka namenjen 148 znanstvenim in literarnim revijam, subvencioniranim s strani JAK, druge revije naj bi se

postopoma vključevale vanj, vsaka s svojim založniškim modelom. K odločitvi za ustanovitev Portala je prispevalo več razlogov: dobre izkušnje iz tujine, varčevanje pri stroških tiska in distribuciji, zaradi splošne krize v tiskanem založništvu, kjer upada število naročnikov in prodaja, z dostopnostjo revije na spletu bi se povečala njena prepoznavnost in odmevnost, s tem tudi citiranje člankov, kar je za znanstvene revije zelo pomembno, veliko enostavneje bi bilo iskanje, pregledovanje in primerjanje gradiv. Predhodna raziskava (Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij, 2010) je pokazala, da si večina avtorjev znanstvenih člankov želi predvsem tega, da bi bile vsebine dostopne javnosti, zato so v velikem številu podprli projekt (Breznik et al., 2011, str. 7).

Portal bo omogočal individualno predstavitev vsake revije z opisom poslanstva in uredništva, naslovnici, arhivskimi številkami, obvestili avtorjem ipd. Prikaz zadnje številke na Portalu bo dejanje uradne objave, ki bo lahko nadomestilo izid tiskane oblike. JAK bo pri projektu sodelovala z dLib, kjer bo vsebinam zagotovljeno trajno hranjenje, tako kot je bilo doslej. Projekt bo tehnično podprl Arnes, kar bo zmanjšalo stroške vzdrževanja. Portal bo poenostavil uredniško delo, saj bodo funkcije elektronskega založniškega sistema omogočale usklajevanje urednikov, avtorjev in recenzentov s samodejnim obveščanjem, vodenjem postopkov, enotnim urejanjem avtorskih pravic ipd. Vzpostavitev Portala bi bila tudi enkratna priložnost, da se premisli o načinu predstavljanja rezultatov znanstvenega dela in kulturnega ustvarjanja. Če bo zaživel tako, kot je zastavljeno, bo to prvi takšen portal v svetu in enkratna spodbuda za ustvarjalnost (Breznik et al., 2011, str. 8).

Iz analize stanja, ki jo je opravila JAK, kaže, da bo približno polovici znanstvenih revij, ki prejemajo najnižjo subvencijo, Portal omogočil nadaljnje preživetje, če se bodo uresničile najbolj pesimistične napovedi. Objava revije na Portalu ne bo pogojevala izključno elektronske oblike, saj bo revija lahko istočasno izšla tudi v tiskani obliki, če je to smiselno – če ima veliko število naročnikov in možnost pridobitve dodatnih finančnih sredstev. Bojazen urednikov, da bi sočasna elektronska objava povzročila še več odpovedi naročnin, je odveč, saj bi elektronske verzije lahko objavljali z zamikom (na primer enega leta). Pravzaprav večina znanstvenih revij takšen model uporablja že zdaj. Pomemben del sredstev, ki bi jih založniki prihranili z objavo na Portalu, bi lahko potem namenili izboljššanemu uredniškemu delu, organizaciji recenzentskih postopkov, prevodom, korekturam, oblikovanju, tehnični opremlitvi, promociji ipd., s čimer bi se nedvomno dvignila kvaliteta revij. Portal bo izboljšal dostopnost vsebin tudi na mednarodni ravni, saj veliko revij izhaja dvojezično ali v tujem jeziku objavlja vsaj povzetke člankov. S tem se bo povečala prepoznavnost revije, citiranost člankov in izboljšal faktor vpliva (Breznik et al., 2011, str. 17).

Izkušnje iz tujine in rezultati raziskav so pokazali, da je do revij najprimernejše ponuditi brezpogojen prosti dostop za vse uporabnike interneta. Takšno odločitev podpira več razlogov (Breznik et al., 2011, str. 23–24):

- Model znanstvenega založništva je poseben zato, ker mu ni treba zagotavljati materialne koristi avtorjem, kajti avtorji v znanstvenem publiciranju večinoma iščejo drugačne vrste koristi, kot so predstavitev rezultatov svojega dela javnosti, izmenjava med člani znanstvenih skupnosti, objavljanje in citiranje sta pogoja za uspešno znanstveno kariero.
- Slovenski znanstveniki so v veliki meri naklonjeni prostemu dostopu do rezultatov svojega dela.
- Večina objav slovenskih znanstvenikov predstavlja rezultate dela, ki je financirano iz javnega proračuna, ali dela, ki je opravljeno v okviru delovnih obveznosti v javnih raziskovalnih institucijah, zato se zdi edino sprejemljivo, da so ti javnosti prostodostopni.
- Država s programi sofinanciranja, ki jih zagotavlja JAK, v veliki meri sofinancira tudi izdaje revij. Pomemben cilj tega sofinanciranja je prav ta, da so potem vsebine javnosti dostopne, kar se najlažje doseže s ponudbo prostega dostopa prek interneta.

Prednosti Portala (Breznik et al., 2011, str. 24–25):

- Vse revije bodo dostopne na enem mestu, kar bo olajšalo iskanje gradiva.
- Mreža povezav med revijami bo pomagala k višji uvrstitvi Portala v spletnih iskalnikih.
- Optimizacija spletnega portala za spletne iskalnike bo omogočila višje rangiranje revij, boljše indeksiranje in boljšo dostopnost javnosti.
- Revijam ne bo treba vsaki posebej razvijati svojih aplikacij in strategij vključevanja v digitalno okolje.
- Pomembno nižji bodo stroški za tehnično podporo, stroški vzdrževanja strežnika in stroški razvoja aplikacij.

Obstaja več vrst elektronskih založniških sistemov, ki omogočajo urejanje in izdajanje revij na internetu ter vsebujejo različna orodja, ki pomagajo urednikom in avtorjem pri njihovem delu. Nekateri od teh sistemov so plačljivi, drugi brezplačni. Na JAK so na podlagi tujih izkušenj in praktičnega preizkušanja ugotovili, da je v naših razmerah najbolj smiselna uporaba brezplačnega sistema Open Journal System, ki je zasnovan za zelo širok krog uporabnikov in ponuja številne uporabne aplikacije ter orodja (Breznik et al., 2011, str. 27–29).

Z vzpostavitvijo Portala bi se odprle tudi nove možnosti, ki jih ponuja elektronsko založništvo, predvsem na področju javnega kolektivnega ustvarjanja (Breznik et al., 2011, str. 42–43):

- Možnost bralcev, da komentirajo članke: njihovi prispevki so lahko zelo pomembni za avtorja in revijo oziroma imajo lahko konkretne učinke na vsebino članka.
- Takojšnja objava prispevkov: objava pred recenzentskim postopkom lahko poveča transparentnost in kvaliteto člankov.
- Objava recenzij (anonimnih) ocenjevalcev: poveča se kvaliteta recenzentskega dela in uredniškega postopka.
- Merjenje vpliva s štetjem ogledov in prenosov na računalnike je najbolj neposredno merilo vrednotenja znanstvenega dela.
- Ustvarjenje slovenskega indeksa citiranosti, ki bi predstavljal učinkovito in prilagojeno metodo ocenjevanja znanstvenega dela.

Pri pripravi Portala so avtorji in sodelavci posvetili velik pomen urejanju avtorskih in sorodnih pravic na internetu. Pripravili so tudi osnutke pogodb oziroma določb ob prenosih pravic med njihovim imetnikom in upravljalcem Portala. Avtorji ali založniki se bodo lahko odločili tudi za možnost uporabe prostih licenc CC, za katere bo Portal ponujal tehnično podporo. Lahko se bodo odločili tudi za druge licence, vendar si bodo morali v tem primeru tehnično podporo zagotoviti sami (Breznik et al., 2011, str. 61–62).

5 ŠTUDIJA PRIMERA: ZALOŽBA ZRC

Založba ZRC je znanstvena založba, ki deluje kot samostojna enota znotraj javnega zavoda Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (v nadaljevanju ZRC SAZU). Tega je ustanovila SAZU leta 1981, leta 1994 je dobil pravice in dolžnosti javnega raziskovalnega zavoda. ZRC SAZU opravlja znanstvenoraziskovalno delo predvsem na področju humanistike in družboslovja, v manjši meri naravoslovja in varstva okolja. Vključuje se v domačo in mednarodno znanstvenoraziskovalno dejavnost in se v ta namen povezuje s sorodnimi organizacijami. V tem okviru izvaja temeljne, aplikativne in razvojne raziskave, usposabljanje in izobraževanje, (od leta 2004/05 podiplomski študij humanistike), svetovanje, infrastrukturne storitve, založniško in publicistično dejavnost (izmenjave in prodaja lastnih publikacij), knjigotrško dejavnost (knjigarna), knjižnično ter avdiovizualno in fotografsko dejavnost.

Založba ZRC je nastala leta 1994 in je danes z letno produkcijo več kot 90 znanstvenih monografij in 13 znanstvenih revij ena od večjih, če ne kar največja slovenska znanstvena založba. Poleg klasičnih tiskanih del izdaja tudi gradivo v elektronski obliki: glasbene CD-plošče, slovarje na CD-ROM-ih, periodiko v elektronski obliki in e-monografije. Večinoma izdaja izvirna dela raziskovalcev, zaposlenih znotraj matične institucije, nekaj pa je prevodnih del znanih tujih avtorjev.

Založba je prve elektronske publikacije začela izdajati leta 2003. Do danes se je prostodostopnih datotek nabralo že 100, vendar ostaja razmerje še vedno izredno visoko v prid tiskanim izdajam. Za e-publikacije založbe je značilno, da sta le dve od njih, razen

glasbenih zgoščenk, ki jih za potrebe tega dela ne obravnavam, namenjeni prodaji; to sta dva slovarja na CD-ROM-ih. Druge e-publikacije predstavljajo periodika in e-monografije v formatu PDF ali HTML, ki so vse prostodostopne. Skoraj vse od 13 znanstvenih revij objavljajo svojo vsebino na spletnih straneh inštitutov izdajateljev, sočasno z izidom tiskane izdaje ali z zamikom, nekatere pa samo seznam in izvlečke člankov. Vsa vsebina, ki je objavljena na spletu, je prostodostopna vsem uporabnikom.

Čeprav je založba v osnovi neprofitna, naj bi s prodajo svojih izdaj zaslužila vsaj toliko, da pokrije stroške svojega poslovanja. V zadnjih letih, posebno še od začetka svetovne gospodarske krize, se ubada s finančnimi težavami, ki se krepijo. V osnovi se založba financira iz dveh virov: iz prihodkov od prodaje publikacij (tržni delež) in iz sredstev matične institucije (delež ZRC SAZU). Tržni delež se v glavnem deli po pravilu 50 % založbi in 50 % inštitutu, ki je knjigo izdal. Obstaja nekaj izjem, kjer je delitev drugačna. V tabeli 2 je prikazan očiten trend upadanja tržnega deleža v zadnjih nekaj letih.

Tabela 2: Razmerje med viri financiranja Založbe ZRC 2007–2012

Leto	Tržni delež v %	Delež ZRC SAZU v %
2007	57	43
2008	56	44
2009	60	40
2010	57	43
2011	34	66
2012 – ocena	42	58

Delo zaposlenih na založbi se financira nekaj iz tržnega deleža in nekaj s strani ZRC SAZU. Ker je obstoj založbe kritičnega pomena za raziskovalce na ZRC SAZU, ki imajo tako odlično možnost objavljanja pri znanstveni založbi in s tem pridobivanja točk za uspešno kariero, bi veljalo temeljito razmisliti o položaju in načinu financiranja založbe znotraj matične institucije.

Razvoj e-založništva, sploh na področju znanosti, Založbo ZRC podobno kot druge slovenske založnike nekako samodejno pelje na pot k povečanju števila e-publikacij, po drugi strani bi morda s takšno usmeritvijo izboljšala tudi učinkovitost in svoj ekonomski položaj.

5.1 Analiza tržnega okolja

Politično okolje: Na založniško politiko vpliva predvsem naslednja zakonodaja: do leta 1994 je področje založništva urejal Zakon o založništvu (Ur. l. RS, št. 25/1978, 42/1986), ki je prenehal veljati s sprejetjem Zakona o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (Ur. l. RS, št. 96/2002), pri čemer je ta med prehodnimi in končnimi določbami

ohranil 12. člen omenjenega zakona, ki se nanaša na podatke o založniku in višini naklade. Del založniške dejavnosti ureja Zakon o medijih (Ur. l. RS, št. 35/2001, 110/2006-UPB1), predvsem področje periodike (se pravi revije in časopise, ne pa tudi področja knjig, saj po diktaciji 2. člena tega zakona knjiga ni medij). V 12. in 150. členu tudi določa obvezo vpisa revij in časopisov v razvid javnih glasil, v 23. členu pa objavo obveznih podatkov. Zakon o obveznem izvodu publikacij (Ur. l. RS, št. 69/2006) izboljšal opremljenost knjižnične mreže. Založnike zavezuje, da 4 izvode oziroma sofinancirani založniki 16 izvodov vsake publikacije dostavijo NUK-u. Najpomembnejši zakon na področju založništva je Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995, 16/2007-UPB3, 85/2010), kjer 89. člen pravi, da »založnik, ki je pridobil pravico do izdaje dela v knjižni obliki, ima med enakimi ponudniki prednostno pravico do izdaje tega dela v elektronski obliki«. Na področje pa pomembno vplivajo tudi Zakon o knjižničarstvu (Ur. l. RS, št. 87/2001), predvsem zavoljo nacionalnega bibliografskega sistema, Zakon o varstvu potrošnikov (Ur. l. RS, št. 20/1998), ki govori o prodaji pod enakimi pogoji, in Zakon o trgovini (Ur. l. RS, št. 18/1993).

Na e-založništvo v Sloveniji pomembno vpliva tudi davčna politika glede e-knjig, ki je usklajena z evropsko zakonodajo. DDV za e-knjige znaša 20 %, ker se nalaganje e-knjižnih vsebin na osebne naprave za branje šteje kot storitev. Posledično cene e-knjig ne morejo biti nižje. To je tudi eden izmed razlogov, zakaj e-založništvo v Evropi ni tako razvito kot v ZDA.

Svetovna gospodarska kriza, ki se je začela jeseni 2008, je prav tako kot druge panoge prizadela tudi knjižno založništvo. Prodaja v glavnem upada in prihodki založnikov se tako zmanjšujejo. Po drugi strani se zmanjšuje tudi državna podpora. Januarja 2009 je bila ustanovljena JAK, ki je s svojim programom sofinanciranja knjig s področja znanosti in kulture nadomestila in združila dotedanjo ARRS in Ministrstvo za kulturo RS. Finančni načrt programa dela za leto 2012 je za 12 % nižji kot v letu 2011 (Pregl, 2012).

Založba ZRC deluje znotraj javnega zavoda, zato jo je prizadela tudi vladna uredba o znižanju zaposlenih v javnem sektorju.

Ekonomsko okolje: Za založništvo v Sloveniji je že od začetkov značilno podrejanje komercialnih in marketinških interesov nalogi »službe narodu« in nekakšnega posebnega poslanstva, ki so se mu predajali pisatelji. Čisto drugačno je bilo na primer stanje v Angliji, kjer za označevanje založniške dejavnosti tradicionalno uporabljajo kapitalistična izraza *trade and industry*. Drugi problem slovenskega založništva je v zelo omejenem trgu in razdrobljenosti založb, od katerih jih ima veliko svoj distribucijski center in svoja skladišča, kar povečuje stroške in zmanjšuje učinkovitost. Mladinska knjiga, založba in trgovina, s svojo dejavnostjo pokriva večino slovenskega knjižnega trga, preostalo pa si deli več kot 500 manjših založnikov. Ta monopolni položaj ne more pozitivno vplivati na stanje našega založništva. V zvezi z Založbo ZRC lahko govorimo o dveh ravneh

konkurence. Prva je konkurenca profitnih založb, drugo raven pa predstavljajo druge znanstvene in neprofitne založbe. Od teh nekatere prav tako delujejo znotraj večjih institucij, večina znotraj univerz (Založba Filozofske fakultete, Založba Fakultete za družbene vede, Študentska založba ipd.), nekatere so samostojne, vendar z izdajanjem literature s področja humanistike prav tako konkurirajo (Analecta, Studia Humanitatis, Slovenska matica, Nova revija idr.).

Velik problem manjših slovenskih založnikov na žalost predstavlja tudi plačilna nedisciplina, kar predvsem tistim, ki so odvisni samo od svojih sredstev, onemogoča normalno delo. Cene materiala in storitev za produkcijo knjig so v zadnjih letih nekoliko narasle, največjo priložnost predstavlja tisk na zahtevo, ki je omogočil in bistveno pocenil tiskanje manjših naklad.

Za slovensko založništvo, enako kot za svetovno, je za zadnjih 15 let značilen močan porast knjižne produkcije. Leta 2007 je bilo v Sloveniji izdanih približno 3.000 naslovov, leta 2008 blizu 4.000 naslovov, leta 2009 več kot 6.000 naslovov, številka je začela padati leta 2011, ko je bilo izdanih pribl. 5.600 naslovov (Statistični urad RS, 2012). Tudi v Založbi ZRC se število izdaj vsako leto povečuje, od približno 50 leta 2005 do prek 90 izdaj leta 2011, poleg tega založba izdaja še 13 znanstvenih revij. Na drugi strani se naklade posameznih izvodov zmanjšujejo, od povprečno 500–700 izvodov v začetku stoletja padajo proti povprečno 300–400 izvodom v začetku novega desetletja, če le večje naklade ne pogojuje sofinancer.

Kot kaže, se bo trend upadanja prodaje še nekaj časa nadaljeval, saj se gospodarska kriza še kar nadaljuje, v panogi pa tudi ni zaslediti prepotrebni sprememb, ki bi napovedovale skorajšnje izboljšanje situacije, zato sta analiza trenutnega stanja in razmislek o spremembah znotraj založbe vsekakor na mestu.

Socialno okolje Založbe ZRC sestavljajo potrošniki oziroma kupci, ki se pojavljajo v obliki različnih organizacij (na primer univerze, fakultete, knjigarne, knjižnice in distributerji) ali kot posamezniki (študentje, profesorji, znanstveniki, znanja željni); zaposleni v organizaciji, med katerimi so raziskovalci, avtorji znanstvenih del, podporno osebje. Tu je še javni interes: eden od ciljev, ki si ga je ZRC SAZU zastavil, je približati znanost širši javnosti, jo implementirati tudi v gospodarstvo in jo na ta način oplemenititi ter ji postaviti ekonomsko vrednost. Glede na rast števila univerz, študentov in raziskovalcev bi lahko sklepali, da je potencialnih kupcev znanstvene literature vedno več in da se trg povečuje. Ker je tudi ponudbe vedno več in je ta znotraj posameznih institucij usmerjena zelo ciljno, univerzitetne založbe namreč izdajajo dela svojih profesorjev, ki so potem tudi priporočeno učno gradivo za študente, je to samo deloma res. Poleg tega sta objavljanje v elektronski obliki in trend zagotavljanja prostega dostopa do rezultatov znanstvenega dela prispevala k temu, da raziskovalci vedno več uporabljajo tovrstne vire

in posledično upada prodaja klasično tiskanih znanstvenih del, tako monografij kot tudi revij.

Tehnološko okolje: Prav tehnološke spremembe v zadnjih 15 letih so glavno gonilo sprememb in razvoja v založništvu ter usmeritve v e-založništvo. Najprej je v svetovnem spletu iskala priložnost in tudi uspela prodaja (klasičnih) knjig, kasneje je razvoj aplikacij in programske opreme poenostavil knjižno produkcijo in ji začel narekovati novo, elektronsko obliko. Nazadnje je največji nepredek opaziti v razvoju bralnih naprav, kar je prispevalo k močno povečanemu širjenju uporabe e-knjig. Posamezne znanstvene panoge so že pred časom začele s pridom izkoriščati tehnologijo za pomoč pri svojem delu. Za začetnika digitalne humanistike se šteje pater Busa, ki je leta 1974 izdal, sicer v tiskani obliki 56 knjig, vse besedje iz del Tomaža Akvinskega – s pomočjo podjetja IBM (Ogrin, 2005, str. 13). Od takrat je v digitalni humanistiki opaziti pomemben napredek, ki se je začel dogajati v 90. letih in je povezan z nastopom svetovnega spleta ter razvojem standarda za zapis (Ogrin, 2005, str. 14).

5.2 Analiza situacije

Prednosti:

- **Kvaliteta knjižne produkcije:** ZRC SAZU zaposluje največje domače in mednarodno priznane strokovnjake ter znanstvenike predvsem s področja humanistike in družboslovja. Njihova dela predstavljajo najvišjo raven znanstvenih publikacij. Dodatno prednost predstavlja tudi dejstvo, da raziskovalno delo in publikacije niso omejeni samo na slovenski jezik, ampak je približno 20 % produkcije tudi ali samo v angleškem jeziku, kar olajša usmeritev trženja in širjenja znanja tudi zunaj slovenskih meja. Založba ZRC izdaja tudi prevodna dela tujih avtorjev, pri čemer gre za tehtna dela in klasike posameznih raziskovalnih področij.
- **Lastna knjigarna:** Knjigarna Azil deluje od leta 2003. Je ena izmed pomembnih prodajnih poti za Založbo ZRC, saj je to edina knjigarna, kjer je možno dobiti vse, kar izide pri založbi in je še v prodaji. Poleg tega knjigarna v sodelovanju z Atrijem, ki je organizacijska enota ZRC SAZU in prireditveni prostor, skrbi za promocijo založbe in njenih izdaj prek dogodkov v zvezi s knjigo (tiskovne konference, okrogle mize idr.)
- **Delovanje avtorjev na univerzah:** Mnogo avtorjev, ki so zaposleni na ZRC SAZU, je tudi profesorjev in predavateljev na univerzah. Pri profesorskem delu imajo možnost za neposredno samopromocijo in direktni marketing pri študentih in kolegih.
- **Delovanje znotraj javnega zavoda in možnost sofinanciranja:** Prednost Založbe ZRC je tudi v tem, da ne deluje samostojno, ampak v okviru javnega zavoda, in je tako deležna sorazmerno velikega deleža finančnih sredstev s te strani. Zaradi neprofitne usmerjenosti in izdajanja znanstvene literature lahko kandidira na razpisih JAK. Približno 80–90 % produkcije je subvencionirane.

- **Uveljavljenost na področju (znanstvenega) založništva:** S 17-letnim delovanjem, sodelovanjem na knjižnih sejmih, prodajo v večini večjih knjigarn, sodelovanjem na srečanjih znanstvenikov, na različnih seminarjih in kongresih si je Založba ZRC ustvarila svoje ime v znanstvenoraziskovalni srenji. Z izdajanjem del, ki niso namenjena le ožjim ciljnim skupinam (na primer Slovenski pravopis), je postala poznana tudi širši slovenski javnosti.
- **Fizična lokacija:** ZRC SAZU je skupaj z založbo in knjigarno Azil postavljen v središču Ljubljane v neposredni bližini ljubljanske univerze in NUK-a. Poslovni prostori zaradi svoje prenovljene stare arhitekture ponujajo veliko možnosti za izvajanje dodatnih dejavnosti (dvorane za predavanja in tiskovne konference, druge predstavitevne dejavnosti, prenovljena in razširjena knjigarna s kavarno, zaprt atrij za glasbene in druge kulturno-znanstvene javne prireditve).
- **Dosegljive cene knjig:** Knjige in revije, ki jih Založba ZRC izdaja, so v večini subvencionirane iz državnih sredstev (JAK), hkrati pa njihov osrednji cilj ni v doseganju profita, temveč predvsem visoke kakovosti.
- **Obstoječa usmeritev v e-založništvo:** Prva e-knjiga Založbe ZRC je Slovenski pravopis na CD-ROM-u, ki je izšel leta 2003. Leta 2007 je na svojih spletnih straneh oziroma na spletnih straneh inštitutov ponudila prve prostodostopne e-knjige v formatu PDF ali HTML. Na spletu je prostodostopna tudi večina znanstvenih revij, ki jih izdaja založba, večinoma gre za format PDF. Nekaj revij na spletu objavlja celotno vsebino, nekaj samo povzetke. Posebne omembe pa je vredna zbirka Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva (v nadaljevanju eZISS), v kateri je izšlo že 8 e-izdaj.

Slabosti:

- **Ozko usmerjena literatura:** Čeprav izdane publikacije predstavljajo velik nabor izsledkov (knjige, revije, CD-ji, slovarji, zemljevidi ipd.) nacionalno in mednarodno pomembnih raziskav ter so delo priznanih znanstvenikov, so v veliki meri še vedno precej strokovna literatura, posvečena in namenjena strokovni javnosti. Ciljna skupina je v primerjavi s ciljnim skupinami komercialnih ponudnikov ožja in manj fleksibilna.
- **Slaba kadrovska zasedba:** Založbo ZRC sestavljajo glavni urednik, ki je hkrati vodja založbe, likovno-grafični urednik, tajnica, skladiščnik/kurir, vodja prodaje in referent v prodaji za polovični delovnik. Glede na letno produkcijo je število zaposlenih v primerjavi z drugimi slovenskimi založbami izrazito nizko. Tako majhno število ljudi ne more zadovoljivo opravljati poslanstva založbe.
- **Neustrezen položaj založbe znotraj matične institucije:** Posledično je neustrezen tudi način financiranja, ki ne spodbuja inštitutov, da bi se bolj dejavno vključili v promocijo in pomoč pri trženju svojih izdaj, pa tudi za bolj racionalno odločanje, katera dela in v kakšni količini objaviti. Založba deluje kot »servis« za vse inštitute, ki izdajajo publikacije, podobno kot na primer uprava ali računovodstvo. Po mojem mnenju bi morala delo zaposlenih na založbi financirati matična institucija, ves

prihodek od prodaje knjig pa bi šel na inštitute izdajatelje, prav tako tudi vse subvencije in vsi stroški, povezani s produkcijo in skladiščenjem publikacij. Tako bi inštituti imeli jasnejšo predstavo, kakšno je razmerje med stroški in prihodki za posamezno izdajo.

- **Ni sredstev za promocijsko dejavnost:** Poleg tega, da manjka kader, manjkajo tudi finančna sredstva, ki jih do nedavnega dejansko sploh ni bilo. Posledično je bila tudi dejavnost v zvezi s promocijo izjemno nizka.
- **Visoka lastna poraba:** Za publikacije Založbe ZRC je značilna precej visoka lastna poraba. Inštituti od posamezne naklade dobijo velik delež knjig, ki jih večinoma namenjujejo izmenjavi z drugimi institucijami ali promociji. Slaba stran tega je, da je posledično prodaja nižja, saj veliko potencialnih kupcev dobi publikacije zastonj.
- **Visoki stroški skladiščenja:** Zaradi neracionalnih odločitev glede naklad v preteklosti in težkega trženja se v skladišču kopičijo zaloge. Skladišče ni last ZRC SAZU in ga ima le-ta v najemu, stroški tega pa so precej visoki.
- **Slabo stanje obstoječe informacijske tehnologije in slaba spletna stran:** Založba ZRC je sicer leta 2008 dobila nov informacijski sistem, ki pa se je v nekaj letih uporabe izkazal za neučinkovitega, okorelega in predragega. Treba bi bilo posodobiti programsko opremo tako, da bi ta ustrezala novim potrebam in poslovne procese podpirala, ne pa jih ovirala. Spletna stran pa je v fazi prenove in upati je, da bo v končni fazi informativna in funkcionalna ter da bo učinkovito podpirala delovanje založbe.
- **Nezadostno sodelovanje znotraj institucije:** Založba bi morala imeti več besede pri odločitvah glede izdajanja knjig, boljši bi morali biti sodelovanje z uredniki, izmenjava informacij in znanja ter spodbude za e-izdaje oziroma za objavljanje del, ki niso namenjena prodaji.

Izzivi/priložnosti:

- **Razvoj e-založništva na področju znanosti:** V zadnjih 15 letih se je e-založništvo v znanosti zelo razvilo in izkušnje iz tujine kažejo, da je usmeritev v večanje števila elektronskih izdaj vsekakor smiselna, sploh kar se tiče znanstvene periodike.
- **Izboljšano sprejemanje in uporaba e-gradiv:** Sočasno s širjenjem ponudbe so se tudi uporabniki navadili e-gradiv in jih širše sprejeli skupaj s prednostmi, ki jih prinašajo.
- **Nizka stopnja finančnega tveganja v primeru e-izdaj:** Odločitev za večje število prostodostopnih brezplačnih e-publikacij ni tvegana, saj praktično ne zahteva druge investicije kot izboljšanje veščin za pripravo in oblikovanje vsebine v primernem formatu.

Nevarnosti:

- **Državna politika:** Iz leta v leto se zmanjšuje državni proračun za podporo znanstvenoraziskovalne dejavnosti na področju humanistike in družboslovja, prav tako je nižji proračun za subvencije založnikom s strani JAK.

- **Majhnost trga:** Kljub temu da se število ljudi v znanstvenoraziskovalni sferi povečuje, ostaja slovenski trg za založbo, kot je Založba ZRC, zelo omejen. Širjenje prodaje na tuje trge je sicer možno, vendar je uspeh zaradi velike konkurence in pogojev sodelovanja na mednarodnih trgih vprašljiv, finančne koristi pa najbrž ne bi odtehtale vloženega truda in sredstev.
- **Nerazvitost e-trga:** Trg za e-publikacije je v Sloveniji precej slabo razvit.
- **Poglabljanje in trajanje recesije:** Kot so pokazale izkušnje, gospodarska kriza močno vpliva na vse nižjo prodajo knjig. Stanje bi se z dolgo trajajočo krizo seveda le še poslabšalo.
- **Plačilna nedisciplina:** Za slovenski knjižni trg je značilna plačilna nedisciplina, tako na ravni večjih poslovnih partnerjev (knjigarne, druge založbe) kot tudi na ravni individualnih kupcev (predvsem naročniki na revije).

5.3 Dosedanje e-izdaje

Prva prava e-publikacija, ki jo je Založba ZRC izdala, je Slovenski pravopis 2001 na CD-ROM-u, ki je izšel leta 2003. Prodaja ni bila tako uspešna, kot je bilo sprva pričakovano. Nekaj so prispevale razmere na trgu, ki takrat še ni bil tako odprt za publikacije takšnega tipa. Razlog je bil morda tudi v tem, da je bila knjižna izdaja pravopisa, ki je izšla dve leti prej, prava prodajna uspešnica, ki je našla pot v večino institucij, podjetij in tudi do individualnih kupcev, ki pač niso čutili potrebe, da bi poleg knjižne izdaje posedovali še elektronsko. Nekaj pa je k slabši prodaji nedvomno prispevala tudi zaščita in z njo omejen način uporabe izdelka, ki ni bil prenosljiv na več računalnikov. Leta 2010 je Slovenski pravopis 2001 dobil mesto na spletu, kjer je prostodostopen vsem uporabnikom. Prve e-knjige, prostodostopne prek spleta, je založba izdala leta 2007. Nobena od do zdaj izdanih ni namenjena prodaji. Gre za datoteke v formatu PDF ali HTML, objavljene na spletnih straneh posameznih inštitutov, ki so jih izdali, in vse so prostodostopne vsem uporabnikom spleta. Prav tako je prostodostopna večina znanstvenih revij. Nekatere objavljajo na spletu samo sezname in povzetke člankov, večina pa celotno vsebino z določenim zamikom za tiskano izdajo.

Število e-izdaj je v primerjavi s tiskanimi izredno nizko. Zanimivo je, da je založba že leta 2005 izdala tudi knjigo o elektronskih znanstvenih izdajah Znanstvene izdaje in elektronski medij, kjer prvič na enem mestu vse reprezentativne humanistične vede formulirajo svojo metodiko in z njo povezane probleme izdajanja virov ter razpravljajo o tem, kakšne novosti in priložnosti takšnim izdajam prinaša elektronski medij. Kljub temu, da se večina avtorjev prispevkov strinja, da ima elektronsko objavljanje veliko prednosti, je očitno večina inštitutov še vedno daleč najbolj naklonjena tiskanim izdajam. Vodilni pri e-izdajah so na Inštitutu za literaturo in literarne vede z zbirko Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva, v kateri je do zdaj izšlo že 8 izborov slovenskih besedil v integraciji faksimilov, prepisov in znanstvenega komentarja. Od leta 2008 tudi v elektronski obliki redno izhaja periodična publikacija Historični seminar.

5.4 Zbirka Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva

eZISS je zbirka, ki jo je Inštitut za literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU v sodelovanju z Odsekom za tehnologije znanja pri Institutu Jožefa Štefana (v nadaljevanju IJS) začel pripravljati in objavljati na spletnih straneh ZRC SAZU leta 2004. Od začetka do danes je bilo izdanih že 8 izdaj, ki so vse prostodostopne in se lahko uporabljajo prek spleta ali se prenesejo na osebni računalnik, kjer se lahko uporabljajo brez povezave (eZISS, 2012).

Snovalci zbirke se zavedajo prednosti, ki jih takšnim izdajam omogoča tehnologija. Pri objavljanju znanstvenokritičnih izdaj v klasični, tiskani obliki so stroški zelo visoki, bralska publika pa je majhna. E-izdaja je odlična ekonomska rešitev, poleg tega odpravlja še mnogo drugih omejitev, predvsem prostorskih. Vanjo je mogoče vključiti digitaliziran faksimile, diplomatični in kritični prepis in morebitna variantna besedila. Najpomembnejša prednost e-izdaje pa je iskanje po besedilu na različne načine z analitičnimi orodji, kar pri tiskanih izdajah pomeni veliko izgubo časa (Erjavec, 2005, str. 51).

Slabost e-izdaj, objavljenih v spletu, je v tem, da se brez standardiziranega kodiranja trajnost in izmenljivost besedil bistveno zmanjšata. V projektu eZISS dosledno upoštevajo mednarodne standarde kodiranja. Najbolj vplivna pobuda za standardizacijo zapisa besedil je bil leta 1986 izdani ISO (angl. *International Standard Organisation*) standard SGML (angl. *Standard Generalised Markup Language*), ki naj bi zagotovil način zapisa, ki je prenosljiv med računalniškimi platformami, odporen proti tehnološkim spremembam in omogoča uporabo dokumentov v različne namene. Njegova velika prednost pred drugimi standardi je tudi v tem, da je mogoče avtomatsko preveriti, ali je neki dokument zapisan v skladu s standardom. Vendar je standard SGML preveč kompleksen za širšo uporabo, zapis HTML pa ima zelo omejene izrazne možnosti. Rešitev je XML (angl. *eXtended Markup Language*), izvedenka standarda SGML, ki je postala izredno popularna ter postaja univerzalni medij zapisa besedil in drugih podatkov, bodisi za namen hranjenja ali za izmenjavo med različnimi programi. V izdelavo znanstvenih e-izdaj je treba vložiti veliko dela, potencialno pa so potem uporabna v raznovrstne namene, zato so se tudi na tem področju hitro začele pobude za standardizacijo zapisa. Največ je tu naredila iniciativa za zapis besedil TEI (angl. *Text Encoding Initiative*) s svojimi priporočili, ki definirajo konkretne oznake za opis besedil, namenjenih znanstveni obravnavi (Erjavec, 2005, str. 53).

Metodologija izdelave e-izdaj v projektu eZISS je v marsičem rezultat sestave projektne skupine, saj je ena stran imela ekspertizo predvsem na področju izdelave znanstvenokritičnih izdaj (Inštitut za literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU), drugi pa na področju jezikovnih tehnologij in uporabe standardov (ISJ). V večini primerov je bilo izhodišče delo, ki je bilo pred tem že izdano kot klasična knjiga in na voljo v elektronski obliki, tipično v formatu urejevalnika Microsoft Word. Izdelava e-izdaje zajema predvsem

preoblikovanje izhodiščnega formata, orientiranega predvsem k videzu dokumenta, v zapis TEI, kjer so oznake eksplicitne in pomensko usmerjene. Po zapisu originalnega dokumenta v formatu RTF se začne preoblikovanje v osnovni zapis XML. Za to obstajajo različna orodja, pri pripravi izdaj za eZISS uporabljajo komercialni program UpCast podjetja Infinity Loop. Nato so za vsako izdajo posebej napisane pretvorbe, ki v več korakih spremenijo k videzu usmerjen zapis XML v zapis TEI. Pretvorbe so zapisane v jeziku XSLT (angl. *EXtensible Stylesheet Language Transformations*) za pretvorbo dokumentov in Perl za pretvorbo vzorcev v besedilu v elemente in vrednosti atributov. Za vsak material že zelo zgodaj napišejo tudi skripto XSLT, ki format TEI pretvori v HTML, ki je potem viden v poljubnem brskalniku (Erjavec, 2005, str. 61).

Elektronski zapis izdaj v marsičem samo prikazuje informacijo, ki je prisotna že v knjižni obliki. Uredniki zbirke eZISS se trudijo izkoriščati tudi druge možnosti za nadaljnjo jezikovno analizo besedil, ki jih ponuja tehnologija. Ena od njih je preučevanje besedila po jezikovni plati: izdelava konkordanc in slovarjev, izdelava in uporaba besedilnih korpusov ipd. (Erjavec, 2005, str. 67)

Prek e-pošte sem opravila razgovor z glavnim urednikom zbirke, dr. Matijo Ogrinom:

Najprej sem ga povprašala, koliko izdaj je trenutno v pripravi in kakšni so načrti za prihodnost zbirke. Trenutno je v pripravi vsaj 5 izdaj, ki bodo v prihodnje izšle v eZISS. Načrt je, da v okviru zbirke pripravijo še več izdaj starejšega slovenskega slovstva, za moderno slovensko literaturo pa s podobnim metodološkim pristopom zasnujejo portal izdaj Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Pričakovanja snovalcev zbirke so se v glavnem izpolnila. eZISS se je začela uporabljati kot okolje za objave slovenističnih besedilnih izdaj in raziskav – to je bil njen namen, ki ga je zbirka dosegla vsaj v večji meri. Razlog, da v zbirki ni nastalo več izdaj, je v tem, da je usmerjena predvsem na področje starejše slovenske književnosti, s katerim se ukvarja manjši del raziskovalcev.

Na vprašanje o kriterijih za presojanje uspešnosti projekta je odgovoril, da uspešnost projekta v glavnem presojajo na podlagi tega, ali zbirka dobro služi svojemu namenu, tj. da posreduje izbrano, znanstveno predstavljeno in komentirano slovensko slovstvo široki javnosti doma in po svetu in njenim raznovrstnim skupinam. Ta namen je nedvomno dosežen. Sicer pa uredniki ocenjujejo projekt tudi kvantitativno. Obisk spletne strani merijo in analizirajo s pomočjo Google Analytics. V zadnjem letu so naštel skoraj 10.000 individualnih obiskovalcev, kar je glede na zelo specialno področje, historične izdaje slovenskega slovstva, zelo veliko.

Dr. Ogrina sem prosila za primerjavo, kolikšna je finančna investicija v elektronsko v primerjavi s klasično tiskano izdajo za dela iz zbirke eZISS. Finančna investicija je za e-izdajo sprva večja kot za primerljivo tiskano. Najprej je treba vzpostaviti spletni strežnik. Bogato strukturo besedil, kodiranih ali označenih v XML, mora nekdo programsko

pretvoriti v človeku berljiv HTML. To je nedvomno dražje od tiskarskih stroškov za eno ali dve znanstveni monografiji. Toda s časom, ko se metoda izdelave stabilizira in mehanizmi za pretvorbo izpopolnijo, je e-izdaja vsekakor cenejša. Ne kaže tudi pozabiti, da vsebujejo izdaje eZISS marsikaj, česar v tiskano knjigo skorajda ni mogoče spraviti, denimo: za opombe o rokah pisarjev ali o razvezavi kratic ipd., ki se zdaj pokažejo v oblačku ob dotiku miške, bi bilo treba v tiskani knjigi imeti stotine opomb pod črto, kar je komaj izvedljivo. Zelo drag bi bil tudi tisk faksimilov, ki spremljajo vse izdaje iz zbirke.

Zastavila sem tudi vprašanje o prednostih in slabostih e-izdaj v zbirki eZISS. Dr. Ogrin pravi, da je glede prednosti, ki jih prinašajo tovrstne izdaje, še vedno enakega mnenja kot pred leti, ko je zbirka nastala, le da je z leti prevladalo spoznanje, da so e-izdaje resnično smiselne predvsem za znanstvene namene, tj. takrat, ko na kompleksen način predstavijo in z različnimi komentarji obdajo neki besedilni vir ter ga predstavijo skladno s svojimi uredniškimi in raziskovalnimi spoznanji. Znanstvenokritična izdaja s faksimilom, več prepisi ali prevodi istega teksta, opombami, komentarjem, glosarji itn. je najbolj uporabna v e-obliki. Nasprotno pa je dr. Ogrin čedalje bolj mnenja, da za bolj poljudno branje ni boljšega načina, kakor je branje tiskane knjige. Meni, da bo ta delitev v prihodnje bolj in bolj aktualna: referenčna znanstvena dela, kakor so vseh vrst slovarji, leksikoni in tudi kritične izdaje virov, bodo živela predvsem v e-obliki. Vsakdanje, šolsko, splošno vzgojno in poljudno branje pa bodo verjetno še dolgo v veliki meri temeljili na tiskani knjigi.

Kot slabost kompleksnih e-izdaj, kakor jih pripravljajo v eZISS, je moč najti pravzaprav le tole: za konverzijo besedila, ki je zapisano oziroma strukturirano v jeziku XML, je treba imeti neki pretvorni »servis«, ki izdela na določen, želeni način izoblikovan HTML in ta servis mora nekdo zagotoviti. V primeru eZISS je za to poskrbel dr. Tomaž Erjavec z ISJ, ki je nasploh vodil računalniško izvedbo in bistveno soomogočil nastanek eZISS. Pretvorni mehanizmi izdaj eZISS so sicer javno dostopni skupaj z vso drugo izvirno kodo celotne izdaje; toda če bi kdo hotel sam pripraviti svojo izdajo, bi bilo za njegovo izdajo treba pretvorbo v HTML verjetno vsaj nekoliko prilagoditi. Ker javnega servisa za take storitve v Sloveniji ni, je tudi izdelava kompleksnih e-izdaj v večjem številu s tem otežena. Raziskovalci na drugih ustanovah, ki nimajo programerja za pretvorbe XML, preprosto ne bi mogli do cilja. Programerja bi morali najeti in plačati, kar bi bilo vsaj tako drago, kakor če bi plačali stroške tiska. Javni servis za mnogo podobnih storitev, kakor je omenjena, bi lahko bil v Sloveniji IZUM ali kdo drug, vendar se za kaj takega trenutno ne zanima nobena ustanova.

Nazadnje sem zastavila še vprašanje, ali je urednike zbirke eZISS kateri od drugih inštitutov z ZRC SAZU že povprašal za konkretne nasvete in pomoč pri produkciji e-izdaj. Do sedaj je že nekaj inštitutov z ZRC SAZU izkazalo zanimanje za izdajanje svojih virov in dognanj na podoben način, kot to dela Inštitut za literaturo in literarne vede. Z dvema inštitutoma je vzpostavljeno zelo dobro sodelovanje. Dr. Ogrin meni, da bi tudi v drugih vedah e-izdaje nedvomno prinesle podobne prednosti kot v literarni vedi. To se je že

pokazalo pri dveh e-izdajah Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, ki sta nastali kot plod sodelovanja z Inštitutom za literaturo in literarne vede. Podobno bi bilo na področjih umetnostne zgodovine in muzikologije. Na splošno je za pomembna besedila še najbolj smotrno, če avtorji izdaje načrtujejo hibridno izdajo, kakor se je to razmeroma dobro posrečilo s Škofjeloškim pasijonom: iz iste datoteke XML se generirata HTML elektronske izdaje in besedilo, ki je izide v tiskani knjigi. S to razliko, da je treba kompleksnost znanstvenega aparata za tiskano izdajo nekoliko prilagoditi, zmanjšati.

5.5 Pogovori z uredniki o e-izdajah

Na vse inštitute ZRC SAZU sem prek e-pošte poslala vprašalnik o njihovih e-izdajah, načrtih in razmišljanju v zvezi z njimi. Vprašalnik sem poslala na 17 inštitutov, znotraj enega inštituta pa na več oseb – tistim, za katere sem vedela, da so ali uredniki ali člani založniškega sveta oziroma tistim, za katere sem domnevala, da jih obravnavana tema zanima oziroma bi jih po mojem mnenju morala zanimati. Skupno sem torej vprašalnik poslala več kot 40 osebam. Poleg tega sem prek e-pošte opravila še pogovor z glavnim urednikom Založbe ZRC in z urednikom zbirke eZISS. Skupno sem dobila odgovore z 11 inštitutov, od teh so odgovori 1 inštituta komajda uporabni. Z 2 inštitutov sem dobila sporočilo, da zaradi pomanjkanja časa ne želijo sodelovati, 4 pa se sploh niso odzvali. Z večine inštitutov je odgovore pripravila samo ena oseba, zato celoten odziv jemljem za dokaj slab.

Prvo vprašanje se je nanašalo na število in vrsto dosedanjih e-izdaj inštitutov. Večina v e-obliki objavlja znanstvene revije; bodisi povzetke člankov ali pa celotno vsebino, hkrati z izidom tiskane izdaje ali z določenim zamikom. Nobena revija se ne izdaja izključno v e-obliki. Vsako leto se tudi povečuje število monografij v e-obliki, od katerih je večina objavljena v formatu PDF in prostodostopna s spletnih strani posameznih inštitutov. V manjši meri gre za e-monografije, ki niso nikoli izšle v tiskani obliki. Posebej velja omeniti obsežen izbor Inštituta za slovenski jezik, ki v e-obliki objavlja slovarske publikacije in druge besedilne zbirke. Do sedaj so praktično vsi inštituti objavili vsaj kakšno e-izdajo, čeprav le e-verzijo predhodne tiskane izdaje. Nastali sta tudi dve e-zbirki: že v prejšnjem poglavju predstavljena eZiss in še e-zbirka Dela Inštituta za arheologijo.

Nekateri inštituti objavljajo e-izdaje tudi na Google Books, največ Geografski inštitut Antona Melika, Inštitut za arheologijo pa pripravlja 3 dela v Applovem programu iBooks Author in jih bodo ponudili kot prostodostopna prek iBookstore.

Urednike sem povprašala o načrtih glede e-izdaj za leto 2012. Večina bo nadaljevala izdajanje revij tudi v e-obliki. Računalniški center na ZRC SAZU je pripravil testno okolje za objavo revij v Open Journal System in na Inštitutu za raziskovanje krasa so že začeli poskusni vnos revije Acta Carsologica v nov sistem. V kratkem bodo pripravili predavanje tudi za urednike drugih revij in jim predstavili svoje izkušnje. V založniškem programu za

2012 sta kot izključno elektronski za zdaj napovedani dve izdaji monografij, morda bo izšla še kakšna več. En inštitut je navedel, da bodo v prihodnje vse, kar izdajo, objavili tudi v e-obliki.

Za objavo prostodostopnih e-izdaj so inštituti navedli naslednje razloge: na prvem mestu in največkrat je omenjena širša dosegljivost in večja dostopnost vsebin, dalje še nižji stroški izvedbe, hitrejša in preprostejša distribucija vsebin in preprostost izvedbe. Pri Sekciji za interdisciplinarne raziskave so izdali 4 prostodostopne e-publikacije, ker je bil to pogoj financiranja projekta (Evropski strukturni skladi), v okviru katerega so nastale. Pri revijah so inštituti kot glavni razlog navedli dejansko nujnost e-izdaje za vidnost in posledično citiranost.

8 respondentov je na vprašanje o poznavanju problematike e-publiciranja v znanosti odgovorilo, da področje v glavnem poznajo, vendar bi si o tej temi želeli vedeti več, ker bi se tako lažje in bolj suvereno odločali za povečanje števila e-izdaj v primerjavi s tiskanimi. Dejstvo je, da so zaradi napredka in razvoja na tem področju skoraj prisiljeni slediti novostim in trendom, da se bodo znali prilagoditi. Tukaj med inštituti obstaja kar velika razlika. Tam, kjer je e-izdaj več, je tudi več znanja in kompetenc na to temo, in seveda obratno. Glede na odgovore sklepam, da so v poznavanju področja v ospredju Inštitut za literaturo in literarne vede, Inštitut za arheologijo in Inštitut za raziskovanje krasa.

Dalje sem urednike povprašala še o »investiciji« v e-objavljanje in praktično vsi so odgovorili, da za namen objavljanja e-publikacij niso kupili nobene nove strojne ali programske opreme, da niso zaposlili nobenega novega sodelavca. Da investicije za namen e-izdaj praktično ni bilo. Le en inštitut je navedel, da imajo za e-objavljanje pogodbo z zunanjo založbo, en inštitut pa ima pogodbo z zunanjim oblikovalcem. Na vprašanje o dodatnem »izobraževanju« za potrebe e-publiciranja je večina odgovorila, da se v ta namen niso kaj posebej oziroma dodatno poučili, ne o tehnologiji ne o avtorskih pravicah ipd. Sklepam, da zaradi narave večine e-publikacij, ki so praktično enake tiskani knjigi, v formatu PDF in prostodostopne prek spleta, to res ni bilo potrebno. Drugače je seveda tam, kjer e-izdaje niso samo »klasična knjiga na računalniškem zaslonu«. Kot primere, kjer je elektronsko izdajanje zahtevalo tudi dodatno izobrazbo, bi izpostavila zbirko eZISS, e-slovarje Inštituta za slovenski jezik in iKnjige, ki jih pripravlja Inštitut za arheologijo.

Naslednje vprašanje se je nanašalo na splošne prednosti in slabosti elektronskih izdaj. Kot prednosti so najpogosteje navedene hitrejša in lažja dostopnost, možnost hitre distribucije, nižja cena, lažje iskanje po gradivu, prihranek pri tisku, možnost uporabe avdiovizualnih tehnologij, hitrejši ritem objavljanja, zagotavljanje dostopa do gradiva, ki ga je v tiskani obliki nemogoče dobiti (razprodane knjige ali revije). Za raziskovalce iz tistih panog, kjer je veliko terenskega dela, je velikega pomena tudi lažja prenosljivost e-publikacij. Večina respondentov je sicer navedla precej več prednosti kot slabosti. Kot najpogostejše slabosti omenjajo tradicionalno zaupanje v tiskano vsebino, e-izdaje niso na voljo v klasičnih

knjižnicah, ogromna količina elektronskih virov dvomljive kvalitete, problem hranjenja e-vsebin v prihodnje, vprašanje avtorskih pravic, z e-publikacijami nič ne zaslužimo ipd. Dokaj velik problem v primeru e-publikacij predstavljajo izmenjave, ki jih je na večini inštitutov kar precej. Knjižnice inštitutov praktično vse gradivo dobijo z izmenjavo publikacij s sorodnimi institucijami doma in po svetu. Treba bi se bilo domisliti modela, ki bi učinkovito izrabljajal prednosti e-izdaj in hkrati zadovoljil potrebo po izmenjavah. V tem primeru se nekako kar sama od sebe ponuja rešitev v obliki digitalnega tiska po principu tiska na zahtevo.

Večina inštitutov ve za digitalni tisk in ga v manjši meri tudi uporablja, predvsem za publikacije z nižjo naklado. Zaradi za zdaj še slabše kvalitete takšnega tiska ga ne uporabljajo za monografije, kjer velik del vsebine predstavlja slikovno gradivo, karte in zemljevidi ipd. V precej manjši meri uredniki poznajo princip tiska na zahtevo in ga verjetno ravno zaradi tega praktično ne uporabljajo, kar je škoda, saj skladiščenje publikacij predstavlja za ZRC SAZU precej velik strošek, ki bi ga tudi takšen način tiskanja lahko učinkovito znižal. V preteklosti so se na večini inštitutov odločali za večje naklade, saj cena ni bistveno odstopala, če so namesto 300 natisnili 500 izvodov. Letno je bilo izdanih manj publikacij in težav s skladiščenjem še ni bilo. Le en inštitut je navedel, da je zanje princip tiska na zahtevo izjemno zanimiv in da bi lahko na ravni celotnega ZRC SAZU preučili možnosti ter sklenili dogovor s katerim izmed ponudnikov. Nekaterim se zdi, da bi se s tehnično platjo izdajanja publikacij v večji meri morala ukvarjati založba, in to menim tudi sama. V fazi »tehnične« priprave publikacij bi morale biti več sodelovanja med založbo in inštituti. Na podlagi podatkov o prodaji podobnih publikacij v preteklosti in podatkov o tem, koliko izvodov je še na zalogi, bi se lahko inštituti lažje odločili za višino naklade oziroma za način tiska (klasični ali digitalni) oziroma za uporabo principa tiska na zahtevo.

V veliki večini primerov so e-publikacije inštitutov ZRC SAZU prostodostopne vsem uporabnikom spleta. Prav vsi respondenti so se strinjali, da je prosta dostopnost do rezultatov znanstvenega dela smiselna in potrebna. Nekateri so omenili, da bi bilo boljše prost dostop ponuditi z določenim časovnim zamikom, delovni material pa naj bi bil dostopen le ožji delovni skupini raziskovalcev, ki ga preučujejo. Sicer pa je večina mnenja, da bi javno financirani projekti morali ponuditi rezultate svojega dela zainteresirani javnosti brez omejitev. V tem se raziskovalci in avtorji z ZRC SAZU ne razlikujejo bistveno od svojih kolegov z drugih institucij v Sloveniji in tujini.

Področje urejanja avtorskih pravic na internetu vprašanim večinoma ni najbolje poznano oziroma menijo, da to ni dobro urejeno. Sicer pa nobeden nima strahu pred zlorabo, plagiarizmom ali krajo intelektualne lastnine in jim te nevarnosti ne preprečujejo, da bi se v večji meri odločali za e-publikacije.

Z vprašanjem o razlikah med znanstvenimi e-publikacijami in drugimi e-knjigami sem hotela izvedeti, koliko se uredniki zavedajo raznovrstnih možnosti in prednosti, ki jih tehnologija ponuja znanstvenim e-izdajam, ter razlik v trženju med obema vrstama e-publikacij. Morda je bilo vprašanje zastavljeno malce nerodno, vendar preseneča nekaj odgovorov, da bistvenih razlik ni. Sicer je najpogostejši odgovor, da so razlike enake kot med tiskanimi publikacijami z obeh področij, da imajo znanstvene publikacije pač v osnovi drugačen namen: posredovati rezultate znanstvenega dela, izobraževati, širiti strokovno komunikacijo. Pri znanstvenih objavah je ključnega pomena možnost hitrega in preprostega iskanja. Le dva sta omenila, da je velika razlika med publikacijami znanstvenega in splošnega področja v trženju – znanstvene e-izdaje naj bi bile povečini prostodostopne vsem uporabnikom, splošne e-knjige pa so seveda tržno blago, za katerega so se že razvili uspešni poslovni modeli.

Respondente sem povprašala tudi o zaznavanju razlik med znanstvenimi e-monografijami in e-periodiko. Nekaj jih je mnenja, predvsem s področja humanistike, da bistvenih razlik ni, in so tudi enako naklonjeni e-izdajanju monografij in periodike. Približno polovica pa je odgovorila, da je največja razlika v tem, da periodika »šteje več«, predvsem revije z večjim faktorjem vpliva. Biološki inštitut pravi, da v naravoslovju monografije praktično ne štejejo, razen če so objavljene pri velikih mednarodnih založbah, zato je skoraj vse publiciranje skoncentrirano na članke in revije. Iz odgovorov lahko sklepam tudi to, da ima za večino monografija v tiskani obliki še vedno precej večji pomen kot v elektronski obliki, sploh temeljna dela in tiste z veliko slikovnega gradiva. Tiskane knjige so praktične tudi za izmenjave in promocijo.

Vprašanja glede načina izdajanja znanstvenih revij sem poslala le tistim inštitutom, ki jih izdajajo (13). Skoraj vse revije imajo poleg tiskane tudi svojo e-verzijo, ki je prostodostopna prek spleta. Večina na tak način objavlja celotno vsebino, nekateri sočasno z izidom tiskane oblike, nekateri z zamikom 1 do 2 let. Vsi se strinjajo, da je e-oblika za periodiko nujna, vendar pa noben inštitut v kratkem ne bo prešel na izključno e-obliko. Razloga sta dva. Večina dobi dovolj subvencij, da jim strošek tiska ne predstavlja posebne ovire, večina je v zadnjih letih tudi močno znižala naklade, drugi razlog pa je izmenjava – te je ogromno predvsem na področju periodike, tudi do 70 % naklade. Nekateri pa že razmišljajo o tem, da bi ravno pri revijah izkoristili prednosti digitalnega tiska po principu tiska na zahtevo. Še pred nekaj leti so se zaradi ogromnih količin periodike pojavile težave s skladiščenjem (premalo prostora, visoki stroški, težave z evidenco blaga pri inventuri ipd.), kar smo rešili na takšen način, da je založba iz tiskarne prevzela samo omejeno število izvodov posamezne revije, kolikor jih je potrebovala za naročnike in kolikor naj bi se jih prodalo v knjigarne. Drugih prodajnih poti za revije v Sloveniji praktično ni, saj splošne in specializirane knjižnice revije dobijo zastonj z izmenjavo. Vso preostalo naklado so tiskarne dostavile na inštitute, ki so revijo izdali. Kmalu so se revije začele kopičiti tudi na inštitutih, zato so posamezna uredništva znižala naklade. Osebnostno menim, da bi bila za zdaj najboljša rešitev ta, da revije še naprej izhajajo v obeh oblikah. Pred

izidom bi bilo treba na podlagi podatkov o prodaji, izmenjavi in preostanku zaloge predhodnih številok določiti najnižjo potrebno naklado, in če bi ta predstavljala dovolj nizko številko, zanjo uporabiti cenejši digitalni tisk, za morebitne kasnejše potrebe po posamezni reviji pa zainteresiranim ponuditi možnost tiska na zahtevo.

Večina urednikov znanstvenih revij je seznanjena s tem, da na JAK poteka projekt vzpostavitve Spletnega portala znanstvenih in literarnih revij, vendar v glavnem vsi čakajo, kako bo Portal funkcioniral, le nekaj revij je že vključenih. Večina se sprašuje, ali pri tem projektu ne gre za podvajanje z dLib. Kot sem že omenila v poglavju o Portalu, bo e-objava na tem mestu pomenila dejanje uradnega izida in še mnogo drugih prednosti (glej poglavje 5.3.1), dLib pa deluje kot repozitorij in je v osnovi namenjena arhiviranju. Znotraj ZRC SAZU bodo uredniki najprej sami preizkusili vnašanje revije v Open Journal System. Če bo Portal v prihodnje zaživel in dobro deloval, je večina urednikov za to, da bi svojo revijo vključili vanj. Morda bodo čez nekaj let razmere celo takšne, da se bo katera izmed revij preselila izključno na splet (ne bo sredstev za tisk, problem izmenjav se bo rešil na kakšen drug način).

Ker osebno menim, da bi se večina inštitutov lahko v večji meri odločala za e-izdaje, sem jih povprašala o razlogih, zakaj tega ne počnejo. Večina ni navedla kakšnih posebnih razlogov in je na to vprašanje odgovorila že prej; v osnovi so vsaj pri monografijah še vedno bolj naklonjeni klasični tiskani izdaji in ji tudi pripisujejo večjo vrednost. Tam, kjer imajo e-izdaj veliko, pa jim manjka časa za pripravo dodatnih vsebin in objavljajo toliko, kolikor pač zmorejo. Nekateri so navedli, da morda res premalo poznajo področje e-izdaj in bi boljše poznavanje tematike prispevalo k odločitvi za večje število e-izdaj in manjše število tiskanih. Sama bi ravno v tem primeru založbi pripisala večjo svetovalno vlogo, kot jo ima sedaj. Urednike bi bilo treba sproti ozaveščati o prednostih in možnostih, ki jim jih ponujajo elektronske verzije publikacij, obenem pa jim tudi servirati povratne informacije o prodaji in stanju zaloge predhodnih publikacij.

Nazadnje sem inštitutom zastavila še vprašanje glede digitalizacije starejšega gradiva in publikacij, ki do sedaj niso obstajale v e-obliki. Manjšina to počne sistematično, nekateri samo z določenimi vrstami gradiva (na primer starejše letnike revij, slikovno gradivo). Večina bi sicer rada digitalizirala vse in gradivo organizirala ter ga ponudila na svojem strežniku, vendar za to bodisi nimajo časa bodisi je premalo sredstev, zato digitalizirajo sproti, ko se za to izkaže potreba. Nekateri razmišljajo tudi o elektronski knjižnici. Dva inštituta sta v zvezi s tem sklenila pogodbo z NUK-om, kjer bi poskrbeli za digitalizacijo in ureditev datotek.

V razgovoru z glavnim urednikom založbe, mag. Alešem Pogačnikom, sem izvedela, da približno 90 % publikacij, ki izidejo pri založbi, dobi nekakšno subvencijo. Od tega nekaj manj kot 30 % publikacij dobi subvencijo od JAK-a, druge pa od drugih financerjev in sponzorjev, kot so različne fundacije, podjetja in sorodne institucije. Nekaj jih izide tudi v

sozaložništvu, kar prav tako zniža stroške produkcije. Subvencije v glavnem ne pogojujejo, da se publikacija natisne. Glavni urednik meni, da je e-založništvo danes popolna nujnost, e-izdaje vidi kot naraven pridatek klasičnim knjižnim izdajam. V prihodnje bo vsaka knjižna izdaja hkrati dobila tudi svojo elektronsko različico, z delno, celotno ali predrugačeno vsebino, prostodostopno ali plačljivo. Sodelovanje založbe z inštituti pri pripravi izdaj vidi kot zadovoljivo, čeprav bi se ga dalo še izboljšati. Vloga založbe pri nastajanju prihodnjih e-izdaj naj bi bila po njegovem mnenju v osnovi enaka kot pri klasičnih tiskanih izdajah, tj. koordinacijsko-svetovalna in tehnično-prodajna. Glavne prednosti založbe vidi v programu: visoka strokovnost, pester izbor tem; pomankljivosti pa v zamudah in angažmaju avtorjev pri promociji svojih del. Največ je pomanjkljivosti na prodajnem področju: organizacijsko-kadrovska podhranjenost in minimalna oziroma celo ničta sredstva in dejavnost v zvezi s promocijo.

5.6 Predlogi za izboljšanje

Težave, s katerimi se srečuje Založba ZRC, so podobne težavam drugih slovenskih splošnih in znanstvenih založb, prav tako je tudi s priložnostmi. Velika prednost zanjo je, da deluje znotraj matične institucije, ki ji zagotavlja financiranje v višini razlike od prihodkov s trga do višine sredstev, ki so potrebna za njeno delovanje.

V zadnjih nekaj letih največjo težavo predstavlja upadanje prodaje in s tem manjši dotok finančnih sredstev. Tudi državna politika se nagiba k zmanjševanju financiranja knjižne produkcije in knjigotrške dejavnosti, zato je nujno treba razmisliti o načinu prihodnjega delovanja. Ker Založba ZRC deluje v enakem okolju in na istem trgu kot druge slovenske splošne in znanstvene založbe, mora brez dvoma slediti spremembam in trendom, do katerih zadnje čase prihaja v založniški panogi. Potrebno je informiranje o tem, kaj se v zadnjih letih dogaja v svetovnem založništvu in na tujih trgih, in to vseh udeležencev, ki sodelujejo pri pripravi vsebin, urejanju ter njihovem trženju. Na podlagi informacij in izboljššanega znanja je treba sprejeti skupno strategijo glede delovanja založbe v prihodnosti in jo tudi dejansko uresničevati.

V zadnjem desetletju so se največje spremembe v založniški panogi v svetu, tako v polju splošnega kot znanstvenega založništva, zgodile v smeri elektronskega publiciranja. Sicer se najbolj radikalne napovedi o popolni prevladi elektronskega nad tiskanim medijem niso uresničile, razen pri znanstveni periodiki, nedvomno pa se oblikujejo razmere, ki bodo v prihodnje omogočile, spodbujale in celo zahtevale večjo usmeritev na pot e-založništva. Zato je nujno opazovati trende in se jim v največji možni meri tudi prilagajati – ne slepo slediti, ampak na podlagi tujih izkušenj in analize stanja v lastnem okolju najti pravo pot, ki bo združevala najboljše prakse iz obdobja pretežno klasičnega založništva in v največji meri izkoriščala prednosti, ki jih ponuja e-založništvo.

Na podlagi analize situacije in razvoja na področju klasičnega in e-založništva, na podlagi izkušenj in znanja, ki se je nabralo v skoraj 10 letih dela v prodaji založbe, ter na podlagi pogovorov z uredniki sem oblikovala predloge za izboljšanje, ki bi po mojem mnenju pomagali Založbi ZRC pri premagovanju težav, tako finančnih kot tistih, ki se tičejo oblikovanja učinkovite strategije prihodnjega delovanja, predvsem usmeritve v e-založništvo.

Uporaba in učinkovito širjenje znanja znotraj institucije: Iz pogovorov z uredniki z inštitutov in glavnim urednikom Založbe ZRC sklepam, da se večina zaveda, da so spremembe potrebne in nujne. Nekateri so se za zdaj znašli bolj v vlogi opazovalcev, drugi pa na področju e-izdaj že precej dejavno delujejo. Slednji bi znotraj matične institucije lahko delovali ne samo kot zgled, ampak tudi kot posredniki znanja in izkušenj tistim, ki za zdaj na področju e-izdaj niso preveč dejavni.

Boljša povezanost med inštituti in med inštituti ter založbo: Usmeritev v e-publiciranje po navadi predstavlja nekoliko višje začetne stroške, ki bi jih lahko znižali s tem, da bi se inštituti med sabo bolj povezali in morda vzpostavili enotno platformo za produkcijo, urejanje in predstavitev e-izdaj. Priprava e-izdaj se med posameznimi vedami seveda razlikuje, zato bi bilo smiselno na vsakem od inštitutov angažirati po enega ali dva raziskovalca ali druga strokovnjaka, ki bi prevzela nalogo, da se o tem izobražujeta in nato o novostih obveščata vse sodelavce. Ta kader bi predstavljal pomemben vezni člen med založbo in avtorji.

Odločitev o načinu izdaje: Glede na to, da je za publikacije Založbe ZRC značilna izjemno visoka lastna poraba, namenjena promociji in izmenjavam, ki je v skupnem seštevku celo višja od prodanih publikacij, bi bilo zelo smiselno pred izdajo vsake izdaje preučiti, ali bo ta sploh namenjena prodaji. V primeru brezplačnih publikacij odpadejo omejitve glede števila izvodov, ki grejo za lastno porabo in se zanje ne plača DDV. Na podlagi zakona in notranjih aktov založbe je število neobdavčenih izvodov za lastno porabo namreč 76, za vse izvode nad to številko je treba plačati DDV. Če knjiga ni namenjena prodaji in jo v celoti prevzame inštitut, ki jo je izdal, odpadejo tudi visoki stroški skupnega skladišča. Ko bi inštituti porabili razpoložljivi prostor, bi se v prihodnje bolj racionalno odločali o tem, kaj pravzaprav izdati in v kolikšni nakladi. Pri publikacijah, ki niso namenjene prodaji, je tudi bistveno manj dela z evidenco in vodenjem stanja zalog, ki tudi v končni bilanci založbe potem ne predstavljajo stroška.

Večja usmeritev v e-založništvo: Glede na izkušnje iz tujine, transformacije v založniški panogi na splošno in razvoj znanstvenega e-založništva bi bilo vsekakor treba povečati število e-publikacij in zmanjšati število tiskanih. Ker večino raziskovalnega dela financira bodisi ZRC SAZU kot plačo zaposlenega raziskovalca bodisi različni projekti, bi bilo smiselno povečati predvsem količino prostodostopnih publikacij. Tako bi se ob ustreznem reklamiranju povečalo število obiskovalcev spletnih strani cele organizacije. Med temi bi

bilo po mojem mnenju največ študentov, ki pa so tudi bodoči raziskovalci in potencialni kupci. Veliko bi bilo tudi raziskovalcev z drugih, sorodnih institucij, ki bi s citiranjem del svojih kolegov večali njihovo prepoznavnost, kar bi posledično prav tako moralo vplivati na večjo prodajo. Treba bi bilo tudi bolj temeljito preučiti že obstoječe ponudnike sistemov za oblikovanje in prodajo e-publikacij ter jih uporabiti v okviru zmožnosti in ustreznosti. Predvsem bi večjo usmeritev v e-založništvo svetovala revijam. Za zdaj se nobena ne želi odpovedati tiskani izdaji, vendar bi bilo smiselno narediti finančno analizo za posamezne revije in na podlagi te pripraviti smernice za naprej. Ko tisk ne bo več subvencioniran, bodo vsaj nekatere med njimi zaradi izjemno nizkega števila naročnikov prisiljene k prehodu v izključno e-obliko. Znižanje števila tiskanih publikacij bi pomenilo nižje stroške tiska, skladiščenja in distribucije, manj bi bilo težav zaradi neprodanih zalog. Zaposleni na založbi bi se tako lahko bolj intenzivno ukvarjali s promocijo in prodajo posameznih publikacij.

Več analitičnega dela na strani založbe: Ker se le na podlagi izkušenj lahko naučimo, kako bolje delovati v prihodnje, bi bilo treba v založbi opraviti in sproti opravljati tudi vnaprej več analiz. V ta namen bi bilo seveda treba okrepiti kadrovsko zasedbo, ki trenutno zmore le nujno delo. Takšna investicija bi se zelo verjetno kmalu obrestovala, saj bi založba veliko lažje posredovala inštitutom izdajateljem povratne informacije o tem, kako se njihove publikacije prodajajo, oziroma natančno predstavila razmerje prodane publikacije : lastna poraba : preostala zaloga. Že pred izidom nove publikacije bi lahko na podlagi takšnih analiz naredila kalkulacijo, ki bi inštitutom pomagala pri odločitvi, ali neko publikacijo izdati ali ne, na kakšen način jo izdati, za prodajo ali kot brezplačno publikacijo, kakšno vrsto publikacije izdati, tiskano ali elektronsko obliko ipd.

Izboljšanje odnosov s kupci: Založba bi morala bolje poskrbeti za odnose z obstoječimi kupci, predvsem zato, ker je trg omejen in se prav med obstoječimi skriva tudi veliko prihodnjih potencialnih kupcev ali uporabnikov. Bolje bi morala poskrbeti za obveščanje o novostih in prilagajati ponudbo dejanskemu povpraševanju. Nujno bi bilo sestaviti baze kupcev in jih na podlagi preteklih nakupov in zanimanj redno obveščati o novostih in dejavnostih inštitutov ter založbe. Dobra priložnost za to je tudi knjižni klub, ki je bil ustanovljen pred nekaj leti, a do danes ni prav zaživel.

Izboljšanje in preoblikovanje ponudbe: Trenutno so spletne strani inštitutov in založbe v fazi prenove. Poleg običajnega kataloga in dobrega iskalnika bi po mojem mnenju založba morala ponuditi tudi iskanje po tipu publikacije: revije, knjige, e-publikacije in brezplačne publikacije. Mislim, da bi z intenzivnejšim reklamiranjem in izpostavljanjem prostodostopnih publikacij na spletne strani založbe in inštitutov privabili večje število obiskovalcev, med katerimi bi se verjetno našel še kakšen kupec. V sklopu povečane ponudbe e-publikacij bi morala založba ponuditi tudi uporabo aplikacij, ki grejo z e-knjigami z roko v roki in omogočajo interaktivnost z uporabniki.

Kadrovska okrepitev v prodajnem oddelku: Več kadra bi potrebovali zlasti v prodajnem oddelku založbe, kjer je bila do leta 2011 zaposlena le ena oseba, od takrat pa ena in pol. Sicer je založba v celoti kadrovsko precej slabo zastopana, je pa ravno prodaja tisti del, ki si enostavno ne sme privoščiti niti trenutka premora. Nakupne navade so se v zadnjih letih spremenile, ponudbe je ogromno in potencialnemu kupcu je treba ustreči v trenutku, ko se odloči za nakup. To težavo bi sicer elegantno rešili s spletno trgovino, kjer bi se nakup izvedel avtomatsko, vendar je njena realizacija zaradi pomanjkanja sredstev odložena. Na prenovljenih spletnih straneh je omogočen vsaj neposreden vnos naročila, vendar mora nekdo to naročilo v čim krajšem času obdelati in ga izvesti. Glede na količino produkcije in za uresničevanje priporočil bi po mojem mnenju v prodaji založbe potrebovali vsaj dva človeka s polnim delovnim časom.

Povezovanje z drugimi založbami: Na splošno se manjši slovenski založniki, predvsem taki, ki izdajajo sofinancirano literaturo, vsi ukvarjajo s podobnimi težavami: visoki stroški skladiščenja in distribucije, pomanjkanje raznovrstnih prodajnih poti, odkup knjižnic se zmanjšuje, finančna podpora države je vsako leto manjša, usmeritev v e-založništvo zahteva visoke začetne stroške ipd. Če bi se manjši založniki med sabo bolj povezali, bi jim to pomagalo že pri izmenjavi izkušenj in znanja, z ustanovitvijo skupnega distribucijskega centra in skladišča bi se pomembno znižali stroški. Dosti lažje bi bilo odpreti veliko skupno knjigarno, kjer bi lahko na enem mestu ponudili vse klasične knjige, in ustanoviti skupni spletni portal, kjer bi lahko imeli tako spletno trgovino kot tudi kotiček s ponudbo prostodostopnih e-publikacij. Ker je takšno povezovanje glede na izkušnje iz preteklosti precej iluzorno, bi se za začetek založba in inštituti lahko bolj aktivno vključili v nastajanje Spletnega portala znanstvenih in literarnih revij v okviru JAK.

Povezovanje s sorodnimi institucijami: Tu mislim na univerze in druge visokošolske ustanove, kjer potekata študij in raziskovanje podobnih področij kot na ZRC SAZU. Založba bi tako lahko s povezavami na svojo spletno stran, sploh pa s povezavami na prostodostopno e-gradivo, gostovala na spletnih straneh sorodnih institucij, si tako večala prepoznavnost in posledično tudi prodajo klasičnih knjig ter revij.

Digitalizacija in ustanovitev repozitorija: Sistematično bi morali digitalizirati vse, kar je do sedaj pri založbi izšlo, v kakršni koli obliki. Za arhiviranje tiskanih publikacij zdaj skrbijo inštituti sami, elektronske izdaje se arhivirajo v dLib. Ideja o ustanovitvi nekakšnega repozitorija na ravni ZRC SAZU je vredna razmisleka. Starejša dela, za katera na trgu praktično ni več zanimanja, bi vzeli iz prodaje, jih spravili v primerno elektronsko obliko in jih ponudili prostodostopne prek institucionalnega repozitorija. Podobno bi lahko naredili z deli, ki so razprodana, zanje še vlada zanimanje, a se jih zaradi prevelikih stroškov ne splača več ponatisniti. Tako bi se zmanjšali stroški skladiščenja in manipulativni stroški, prodaja bi se lahko osredotočila na aktualne knjižne naslove, hkrati pa uporabniki ne bi bili prikrajšani za starejše vsebine.

SKLEP

Prve e-knjige so nastale že v 70. letih prejšnjega stoletja, vendar je do njihovega razmaha prišlo šele z množično uporabo svetovnega spleta in tehnološkim napredkom v 90. letih prejšnjega stoletja. Po letu 2000 je zaznati še hitrejši razvoj, zlasti po letu 2010, ko praktično ne obstaja več založnik, ne v tujini ne v Sloveniji, ki v svoji ponudbi ne bi imel tudi e-knjig, tako plačljivih kot tudi brezplačnih in prostodostopnih. Radikalne napovedi o koncu tiskane knjige se še niso uresničile; tiskana knjiga je kot medij prisotna že stoletja in še danes ostaja najprimernejša oblika za distribucijo in branje.

Elektronska različica postaja vse bolj popularna sploh v ZDA oziroma na angleško govorečih območjih, kjer so se razvili uspešni poslovni modeli in ogromni trgovci z e-knjigami. Vzroke je iskati v splošnih spremembah v založniški panogi, ki so se zgodile v zadnjih 30 letih, razmah e-knjig pa je tudi posledica napredka v tehnologiji, zlasti močno izboljšanih naprav za branje. Tako se je na primer pri Amazonu leta 2011 prodaja knjižnih vsebin prvič prevesila v korist e-knjigam, kar je v veliki meri moč pripisati popularnosti in izredno uspešni prodaji njihove bralne naprave Kindle.

V Evropi razvoj e-založništva zaostaja. Vzroke lahko iščemo v jezikovni raznovrstnosti območja, v zelo različnih pogojih in zakonodaji, v katerih delujejo nacionalna založništva, ter v posledično kasnejšem tehnološkem razvoju. Sploh v Sloveniji so okoliščine in pogoji, v katerih deluje knjižni trg, zelo težavni in neugodni. V zadnjem desetletju se je sicer pojavilo nekaj ponudnikov, ki tržijo e-knjige in e-bralnike, vendar je takšno delovanje ostalo v precej ozkih okvirih.

Za znanstveno založništvo veljajo specifične okoliščine, ki so prispevale, da je ravno na tem področju napredek v smeri e-izdaj največji. Pri znanstveni periodiki s področja naravoslovja je e-oblika že pred leti prevladala nad tiskano, saj je tako veliko lažje meriti uspešnost raziskovalcev (število citacij) in ocenjevati kakovost revije (faktor vpliva). Uspeh pri periodiki je spodbudil napredek tudi pri oblikovanju in izdajanju e-monografij, po vzoru naprednih e-knjig, ki v besedilo vključujejo tudi slikovno, zvočno in video gradivo.

Za trženje periodičnih znanstvenih e-publikacij se je razvil tudi poseben, zelo uspešen poslovni model, ki je med najuspešnejše e-knjižne trgovce pripeljal takšne, ki so znanstveno e-periodiko začeli združevati v pakete in te potem drago prodajati knjižnicam. Kot protiutež takšnemu delovanju so zadnja leta vse močnejše pobude za odprt, brezplačen in neomejen dostop do rezultatov znanstvenega dela, saj so uporabniki delo raziskovalcev praviloma že enkrat plačali v obliki (so)financiranja iz državnega proračuna.

V sklopu takšnega razmišljanja se dogajajo tudi spremembe v (so)financiranem slovenskem znanstvenem založništvu. Avtorji večinoma podpirajo idejo o prostem dostopu

do svojih del, platformo in tehnološko podporo, poleg sofinanciranja, pa poskuša zagotoviti JAK z ustanovitvijo Spletnega portala znanstvenih in literarnih revij. Vendar bo poleg učinkovito delujočega in uporabnega portala za razmah e-založništva v znanstveni panogi potrebne še veliko dobre volje in pripravljenosti na sodelovanje založb in urednikov znanstvenih revij.

Glede na analizo trenutnega stanja v slovenskem založništvu vidim v povečani usmeritvi v e-založništvo dobro priložnost. Manj za komercialne založnike, ki se sicer počasi prebujajo in producirajo e-knjige, ki jih za zdaj tržijo prek tujih spletnih trgovcev, platform in prek njihovih naprav za branje. Tu gre bolj za testiranje in za biti pri tej stvari zraven. Medtem ko bi založniki znanstvene literature lahko z večjo produkcijo in ponudbo brezplačnih in odprto dostopnih vsebin znatno znižali stroške in posledično tudi učinkoviteje tržili tisto, kar še vedno izide v klasični, tiskani obliki.

E-knjiga na področju splošnega založništva v našem okolju ne bo še kmalu zavladala nad tiskano različico. Do izuma učinkovitega poslovnega modela in vzpostavitve primernih okoliščin za njeno trženje v slovenskem okolju bo vsekakor ostala na obrobju, bolj kot dopolnilo, morda v nekaterih segmentih kot eksperiment ali vir zabave, na primer v otroški literaturi. Do preobrata v korist e-izdajam bi znalo priti šele takrat, ko se bodo med uporabniki dovolj močno razširile naprave za branje in ko bo med večino uporabnikov prišla generacija, ki se je vsebine navadila konzumirati na sodoben način, hitreje in manj poglobljeno. Glede na trende bi to znali biti prej tablični računalniki kot e-bralniki, ker prihajajočim generacijam ponujajo veliko različnih aplikacij in bolje ustrezajo njihovem načinu konzumacije vsakovrstnih spletnih vsebin.

E-založništvo na področju znanstvene literature, predvsem periodike, pa je praktično že nujno. Na podlagi števila citacij posameznega avtorja in na podlagi števila objav v revijah z visokim faktorjem vpliva je ocenjeno delo raziskovalca. Dobre ocene pa so nujne za obstanek in napredovanje v poklicni karieri znanstvenika. Takšnim okoliščinam se bodo morale prilagoditi tudi slovenske znanstvene založbe in razvijati bodisi svoj sistem e-izdaj bodisi to početi združene ali pod okriljem organizacije, kot je JAK. Pri tem bi lahko po mojem mnenju vsaj enkrat izkoristili prednost naše največkrat slabšalno opisovane majhnosti in skupaj zasnovali sistem in platformo za oblikovanje, produkcijo, izdajanje in tudi trženje e-vsebin, s čemer bi se izognili slabostim (visoki stroški, različni formati, oblike in razdrobljenost ponudbe) ter bolje izkoristili prednosti delovanja na e-knjižnem področju in trgu, ki so pri znanstveni literaturi predvsem v večji dosegljivosti, lažjem iskanju, uporabi dodatnih možnosti, ki jih ponuja tehnologija, boljši prepoznavnosti avtorjev in s tem njihovi večji uspešnosti v domačem in mednarodnem merilu.

LITERATURA IN VIRI

1. *Amazon.com*. Najdeno 12. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.amazon.com/Careers-Homepage/b?ie=UTF8&node=239364011>
2. *Amazon.com Now Selling More Kindle Books Than Print Books*. Najdeno 28. novembra 2011 na spletnem naslovu <http://phx.corporate-ir.net/phoenix.zhtml?c=176060&p=irol-newsArticle&ID=1565581&highlight>
3. Anderson, C. (2009). *Dolgi rep: zakaj je prihodnost poslovanja v večji prodaji manj množičnega*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
4. Bogataj Jančič, M., Breznik Močnik, M., Damjan, M., Kovačič, M., & Milohnič, A. (2010, avgust). Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij. Najdeno 10. februarja 2012 na spletnem naslovu http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/CRP/UPRAVLJANJE_AVTORSKIH_PRAVIC_NA_INTERNETU_VIDIK_JAVNIH_INSTITUCIJ.pdf
5. Breznik, M., Gjorgjioski, V., & Damjan, M. (2011). Izvedbeni načrt spletnega portala znanstvenih in literarnih revij. Ekspertiza. Najdeno 10. februarja 2012 na spletnem naslovu http://www.jakrs.si/fileadmin/user_upload/Digitalni_portal/PORTAL_ekspertiza.pdf
6. Carr, N. (2008, julij). Is Google Making us Stupid? Najdeno 25. januarja 2011 na spletnem naslovu <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/6868/#>
7. Chen, Y. F. (2008): Herd behavior in purchasing books online. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 1977–1992.
8. *Creative Commons*. Najdeno 25. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://creativecommons.si/>
9. *Digital rights management (DRM)*. Najdeno 26. marca 2012 na spletnem naslovu <https://www.eff.org/issues/drm>
10. Darnton, R. (1999, marec). The New Age of the Book. *The New York Review of Books*. Najdeno 15. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.nybooks.com/articles/archives/1999/mar/18/the-new-age-of-the-book/?pagination=false>
11. *Digitalna knjižnica Slovenije*. Najdeno 1. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.dlib.si/>
12. Erjavec, T. (2005). Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: standardi in izzivi. V M. Ogrin (ur.), *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (str. 7–21), Ljubljana: Založba ZRC.
13. Eržen, M. (2007). E-knjige v okolju Univerze v Ljubljani – uporabni priročniki ali slepa ulica: izkušnje CTK. *Knjižnica*, 51(1), 157–171.
14. *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*. Najdeno 1. marca 2012 na spletnem naslovu <http://nl.ijs.si/e-zrc>

15. Farago, P. (2012). Amazon Lights the Android World on Fire. Najdeno 18. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://blog.flurry.com/bid/81151/Amazon-Lights-the-Android-World-on-Fire>
16. Forstnerič, J. (2010, oktober). Amazonov novi Kindle in še 6 drugih knjig prihodnosti. *Monitor*, str. 36–51.
17. Gabrijelčič, P. (2008, november). E-papir. *Monitor*, str. 23–27.
18. Gomez, J. (2008). *Print Is Dead. Books in our Digital Age*. London: Macmillan.
19. *Googlova zgodovina*. Najdeno 5. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.google.com/intl/sl/about/corporate/company/history.html>
20. Greco, A. N. & Wharton, R. M. (2008). Should University Presses Adopt An Open Access (Electronic Publishing) Business Model For All of Their Scholarly Books? *Proceedings ELPUB 2008 Conference on Electronic Publishing, Toronto, Canada, June 2008*. Najdeno 12. februarja 2012 na spletnem naslovu http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf
21. Grilc, U. (2007). Državna podpora knjigi 2003–2005: model in učinki. V: *Slovenska knjiga včeraj in jutri*. Ljubljana: Umco.
22. Hladnik, M (2009). Za elektronsko knjigo. Najdeno 23. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://lit.ijs.si/zaeknjigo.html>
23. *Internet World Stats. Usage and population statistics*. Najdeno 1. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
24. *iPad*. Najdeno 16. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.apple.com/ipad/>
25. Kotar, M. (2009). Prost dostop do znanstvenih objav in podatkov. *Knjižničarske novice*, 19(11), 3–6.
26. Kovač, M. (2002). Opredelitev delovanja knjižnega založništva v Sloveniji primerjalno z drugimi državami. V: *Analiza stanja in razvojnih možnosti slovenskega založništva z vidika izboljšanja notranje učinkovitosti in možnih podpornih ukrepov vlade*. Ljubljana: Center za mednarodno konkurenčnost.
27. Kovač, M. (2005a). Elektronsko založništvo: komunikacijska revolucija ali papirnati tiger? *Zbornik posvetovanja ZBDS* (69–76). Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije..
28. Kovač, M. (2005b). Protislovja vrednotenja znanstvenega dela: kako določiti pravo znanstveno založbo? *Organizacija znanja*. Najdeno 10. februarja 2012 na spletnem naslovu http://home.izum.si/COBISS/OZ/2005_1/html/clanek_02.html
29. Kovač, M. (2007). Paradoksi kibervesolja: zakaj e-knjiga obstaja le na papirju? *Knjižnica*, 51(3–4), 9–21.
30. Kovač, M. (2008). *Never mind the web, here comes the book*. Oxford: Chandos Publishing.
31. Kovač, M. (2009a). *Od katedrale do palačnike: tisk, branje in znanje v digitalni družbi*. Ljubljana: Študentska založba.
32. Kovač, M. (2009b). Paradoksi branja in znanja v Sloveniji. *Knjižnica*, 52(1–2), 123–140.
33. Kovač, M. (2010, oktober). Pogled iz evropskega predmestja. *Monitor*, str. 22.

34. Kovač, M. (2011, november). Slovenske e-knjige so še v embrionalni fazi. Najdeno 3. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://ms.sta.si/2011/11/miha-kovac-za-sta-slovenske-e-knjige-so-se-v-embrionalni-fazi/>
35. Krstulović, Z., & Šetinc, L. (2005). Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si. *Informatika kot temelj povezovanja, zbornik posvetovanja* (683–689). Najdeno 30. januarja 2012 na spletnem naslovu http://www.dlib.si/documents/pdf/Referat_Setinc_Krstulovic.pdf
36. Lebert, M. (2008). Project Gutenberg (1971–2008). Najdeno 17. januarja 2011 na spletnem naslovu <http://www.gutenberg.org/cache/epub/27045/pg27045.html>
37. Lebert, M. (2009). A short history of e-books. Najdeno 24. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.etudes-francaises.net/dossiers/ebookEN.pdf>
38. Mele, J. (2010, 18. februar). Kaj so elektronske knjige? *Moj mikro*, str. 2–4.
39. *Miran Hladnik*. Najdeno 2. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://lit.ijs.si/hladnik.html>
40. Morris, S. (2006). Getting Started in Electronic Journal Publishing. Najdeno 15. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.inasp.info/uploaded/documents/started-e-publ-FINAL-updateMay06.pdf>
41. *Navodila za delo OSIC-ev (delovno gradivo)*. (2005) Najdeno 8. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.arrs.gov.si/sl/infra/osic/gradivo/inc/Navodila-OSIC-vrednot-uspes-razisk.doc>
42. *New Statistics About the Publishing Industry*. Najdeno 6. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.epublishabook.com/2011/10/10/new-statistics-about-the-publishing-industry/#axzz1lgq87aP2>
43. *Nook*. Najdeno 16. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.barnesandnoble.com/u/nook/379003208>
44. Ogrin, M. (2005). Uvod. O znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki. V M. Ogrin (ur.), *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (str. 7–21), Ljubljana: Založba ZRC.
45. *Project Gutenberg*. Najdeno 6. decembra 2011 na spletnem naslovu http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page
46. Pregl, S. (2012). Javna agencija za knjigo Republike Slovenije. Nagovor direktorja. Najdeno 12. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.jakrs.si/>
47. *Publishers weekly online*. Najdeno 13. decembra 2010 na spletnem naslovu <http://www.publishersweekly.com/pw/home/index.html>
48. Pucer, D. (2003). *Razvoj elektronskega založništva v Sloveniji* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
49. *Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies (ROARMAP)*. Najdeno 26. marca 2012 na spletnem naslovu <http://roarmap.eprints.org/>
50. Rosenthal, M. (2009). Print on Demand Book Publishing. Najdeno 10. januarja 2011 na spletnem naslovu <http://www.fonerbooks.com/cornered.htm>

51. Rugelj, S. (2010). *Za vsako besedo cekin? Slovensko knjižno založništvo med državo in trgovino*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
52. *Ruslica*. Najdeno 1. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.vecer.com/ruslica/>
53. Sabol Golob, Z., & Orešek, N. (2008). Citiranje in faktor vpliva. Najdeno 28. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.ktfmb.uni-mb.si/Citiranje%20in%20faktor%20vpliva.htm>
54. Schiffrin, A. (2007). *Posel s knjigami: kako so mednarodni konglomerati prevzeli založništvo in spremenili način našega branja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
55. Shelburne, W. A. (2009). E-book usage in an academic library: User attitudes and behaviors. *Library Collections, Acquisitions and Technical Services*, 33(2–3), 59–72.
56. Sprague, N. (2008). Assessing e-books: Taking a closer look at e-book statistics. *Library Collections, Acquisitions and Technical Services*, 32(3–4), 150–157.
57. *Statistični urad Republike Slovenije*. Najdeno 13. februarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.stat.si/>
58. Študentska založba bo do konca leta ponudila okoli 50 slovenskih e-knjig. STA, 25.11.2011. Najdeno 15. januarja 2012 na spletnem naslovu http://www.siol.net/kultura/novice/2011/11/studentska_zalozba_bo_do_konca_leta_ponudila_okoli_50_e-knjig.aspx
59. *The eBook DRM Guide*. (2010). Najdeno 26. marca 2012 na spletnem naslovu <http://blog.the-ebook-reader.com/2010/10/09/the-ebook-drm-guide/>
60. Thompson, J. B. (2005). *Books in the Digital Age*. Cambridge: Polity.
61. Turšek, T. (2011). Avtorske pravice v elektronskem okolju v Sloveniji in EU. *Organizacija znanja*. Najdeno 1. februarja 2012 na spletnem naslovu http://home.izum.si/COBISS/OZ/2011_1-2/html/clanek_06.html
62. Vajs, D. (2006). *Komunikacijski krog znanstvenih publikacij v pogojih globaliziranega elektronskega založništva* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
63. Ware, M., & Mabe, M. (2009). The STM Report: An overview of scientific and scholarly journals publishing. *International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers*. Najdeno 6. februarja 2012 na spletnem naslovu www.stm-assoc.org/2009_10_13_MWC_STM_Report
64. Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah. *Uradni list RS* št. 21/1995, 16/2007-UPB3, 68/2008, 85/2010; *Skl. US*: U-I-191/09-7, Up-916/09-16.
65. Zakon o knjižničarstvu. *Uradni list RS* št. 87/2001.
66. Zakon o medijih. *Uradni list RS* št. 35/2001; 110/2006-UPB1, 36/2008-ZPOMK-1, 77/2010-ZSFCJA, 90/2010; *Odl. US*: U-I-95/09-14, Up-419/09-15, 87/2011-ZavMS.
67. Zakon o obveznem izvodu publikacij. *Uradni list RS* št. 96/2006, 86/2009.
68. Zakon o trgovini. *Uradni list RS* št. 18/1993; 2/2007-UPB4, 24/2008-ZT-1.

69. Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture. *Uradni list RS* št. 96/2002.
70. Zakon o varstvu potrošnikov. *Uradni list RS* št. 20/1998; 98/2004-UPB2, 46/2006; *Odl. US*: U-I-218/04-31, 126/2007, 86/2009, 78/2011.
71. Zakon o založništvu. *Uradni list RS* št. 25/1978, 27/1978 popr., 42/1986.
72. Žnideršič, M. (1981). *Poraba knjige in posebnosti založniškega marketinga* (doktorska disertacija). Zagreb: Ekonomska fakulteta.